

FÖLD ÉS MUNKABÉR

**EGY KÖZÉPEURÓPAI
TANULMÁNYÚT
TAPASZTALATAI**

Dr. HELLER ANDRÁS
SZOLGABÍRÓ

BUDAPEST, 1939
A STATISZTIKAI TUDÓSÍTÓ
KIADÁSA

I.
A CSONKAORSZÁG
FÖLDMÍVES MUNKÁSNÉPE

1.

Tevékeny mezőgazdasági munkabé- politikát

A magyar föld égető kérdései közül most a földtulajdon, illetve a mezőgazdasági üzem nagyság arányának megváltoztatása áll az érdeklődés homlokterében. Mégis tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a földbirtokviszonyok legradikálisabb és legnagyobb közáldozatok árán történt rendezése a boldogság révébe vezeti a magyar falu egész népét. Ma a nagy- és középbirtokokon a munkások százai és ezrei élnek. A terjeszkedő kisbirtok pedig, ha életképes akar maradni, vagy azzá akar válni, az intenzív termelés kimélyítésével mindig több és több idegen munkaerőt kell hogy igénybevegyen. Különösen addig, míg a gyermekáldás a földhözjutással fordított arányban áll.

Helyrehozhatatlan bűnbe esik a magyar közvélemény, ha a földosztás eszméjét hajszolva, vakon megy el azon nincstelenek sorsa és sebei mellett, akik földhöz nem jutnak, illetve egyelőre nem juthatnak, vagy sohasem lehetnek földtulajdonosok. Nincs remény arra, hogy mindenki, aki a földből él, önálló

földbirtokos lehessen. Nemcsak azért, mert a mostani vagy a következő generációknak nem jut elég föld, hanem elsősorban azért, mert ezt a mezőgazdaság s főleg az intenzív mezőgazdaság rendje is így kívánja. Nyugateurópa történelmileg kisbirtokos-rendszerű államaiban jelentős számú mezőgazdasági munkásréteg él — még pedig le kell szögeznünk, — az ipari alsóbb néposztályok sorsát javító szociális gondoskodás mérvét meg sem közelítő életviszonyok között. Hogy csak példákat említsünk: Franciaországban, ahol a 40 órás ipari munkahét kérdésének feszegetése kormányt bukathat, a mezőgazdasági munkaidő szabályozásának gondolatát is mereven elutasították. Az ipari Belgium intenzív és szép eredményeket felmutató mezőgazdaságának munkásaira nem vonatkoznak a gyermek- és női munka védelméről, a lakás-egészségügyről, a bérfizetés módjáról, a munkaszerződésekről, a vasárnapi munkaszünetről, a munkaidőről, a munkanélküliség és betegség esetére való biztosításról alkotott szociális törvények. Németországban szintén hézagosabb a munkásvédő intézkedések hálózata a mezőgazdaságban, mint az iparban, így például még rendezetlen a belső vándormunkások sorsa, s egyes kisbirtokos jellegű tartományokban ezideig nem rendszeresítették a mezőgazdasági munkabéreket minimáló jogszabályokat.

Igaz, hogy hazánk volt az első, ahol 1923-ban törvénnyel tették lehetővé a legkisebb mezőgazdasági napszámbérek hatósági szabályozását. De hogy ez a törvény nem oldotta meg a kívánt mértékben a mezőgazdasági munkabérvizonyokat, azt minden elemlelnél ékeesebben bizonyítja a falusi proletariátus

alacsony éleletszínvonala. Ez a törvény elvileg szép kezdet volt, de néni követte az intézményes munkabérendezés láncolata, amely nélkül a magyar agrár-munkás sorsának lényeges változását nem remélhetjük.

A mezőgazdasági munkabér termelési költség. Nem emelkedhet tehát a többi terhekkel együtt a birtok hozadéka fölé. Hogy a tiszta haszon terén az ipar kedvezőbb helyzetben van, bizonyítja az a tény, hogy Európában már régóta mintegy harmadrészével magasabb az ipari munkabér a mezőgazdaságinál. Még azokban az államokban is, ahol az üzemtulajdonos tiszta nyereségének kérdésébe a közhatalom erélyesebben beleszól. De a termelés nemzetgazdasági érdekeinek lehetőségein belül végre szükség van a tevékeny magyar munkabérpolitikára, amely nemcsak az ideiglenes napszámosok, de az idénymunkások és éves cselédek bérvizonyainak rendezéséhez is hozzáfog.

Külföldön a világháború után a mezőgazdasági munkajogba is betört a kollektív munkásszerződések rendszere. A munkapiacon a nagyhatalmú munkaadókkal és szervezeteikkel szemben megjelentek az agrár-munkások szakszervezetei és az ádáz munkabérharc a szembenlevő érdekképviseltek kollektív megállapodásában végződött. Néhol a munkásság pirrhusi győzelemhez jutott, mint például Cseh- és Morvaországban, ahol a munkaadók túlzott terheik miatt gépesítéssel, női és gyermekmunkával, napszámosokkal voltak kénytelenek leszorítani állandó munkásaik számát. Másutt azonban — mint a hivatásrendi államokban és az irányított gazdálkodás rendszerében — a kollektív szerződésekből kifejlődött s azok szabályai-

hoz simuló halósági bérszabályok már figyelemmel voltak mindkét léi közös érdekeire is. így például Németországban az 1935 májusi minisztertanácsi határozat óta a mezőgazdasági munkabérek nem emelhetők.

A napokban hazánkban e téren új rendszer született.

Tisza Kálmán és Darányi Ignác ma is érvényes és egyébként szociális szellemű törvényei a sztrájknak mezőgazdaságunkban katasztrofális jelentőségére való tekintettel, elvágták az agrár munkavállalók szervezkedésének lehetőségét. A munkás szervezetei hiányában hallgatott. Az állam ezideig nem avatkozott a kérdésbe, tehát maguknak a jóérzésű munkavállalóknak kellett a porondra lépni, hogy valami történjék.

Keresztény munkaadók: *A Fejérmegyei Gazdák Nemzeti Szövetsége* az aratási és cséplési, valamint a cseléd- és családi bérre vonatkozó keret-bérszerződéseket alkotott. Egy szociális kartellt hozott létre, amelynek erejénél fogva a szövetség tagjai nem kötnének munkásaikkal a keret-bérszabályoknál a munkavállalóra vonatkozólag előnytelenebb, rosszabb szerződéseket. Velük szemben ezután a munkások a hatóság útján is érvényesíthetik a keretszerződésben megszabott esetleg magasabb bérüket.

Számos értekezleten vitatták meg a gazdák azt a határt, amely üzemük biztonságát nem veszélyezteti, de amelyet a munkás érdekében felállítani nemzeti kötelesség. Minimumról lévén szó, a gazdák nagy része a megállapított béreknél tényleg többet, sőt néha jóval többet fizet. De akadtak olyan tagok is, akik rosszabb viszonyok között lévén, bizonyos munkál-

látási módok bérét az elfogadott norma értelmében emelni lesznek kénytelenek. A keretszerződés azonban a gazdák többsége által biztosított hatalmas erkölcsi súlyával éppen azokra fog a morális kényszer erejével reánehazódni, akik a szövetségnek nem tagjai, s akik a régi birtokosok szellemétől idegenen maradván, üzleti szempontokból, rideg önzéssel szorították le a munkabéreket.

A keret-bérszabályokat alkotóik a munkásokkal, munkásvezetőkkel, szakemberekkel és a közigazgatási hatósággal karöltve hozták létre, azokat a minisztériumnak bemutatták és székesfehérvári közgyűlésükön a nagyközönség tudtára adták, így emberi és nemzeti kötelességüknek tettek eleget.

Töretlen úton jártak, de ezzel a kérdés még nincs elintézve. A közvélemény kötelessége, hogy ez a tevékenység ne maradjon egy megyére korlátozva. A kormánytól pedig mindenki elvárhatja, hogy az egészséges és letről jövő megmozdulás adta lehetőségeket használja ki. Törvényhozás útján tegye tehetővé, hogy az egy vidéken kialakult munkaviszonyokat a hatóság a bérrombolókra rákényszeríthesse. A legkisebb bérek kialakítását mozdítsa elő, s annak irányításai vegye kezébe.

Mert tevékeny és eredményes mezőgazdasági bérpolitika nélkül nem változik jóra a magyar falusi nép sorsa.

2.

Földéhség- és munkaigény

Székesfehérvártól délnyugatra egy nagybirtokos az idők szavára hallgatva elhatározta, hogy mezőgazdasági nagyüzemét megszünteti és mezőgazdaságilag művelhető földjeit a birtokot környező falvak népének kisbérletbe adja. Jóval a kaposvári beszéd elhangzása előtt a hatóság támogatásával összeírták a földigénylőket és hogy a jelen gazdasági évben még nem oszlott fel ez a nagybirtok, annak oka az, hogy a birtokost, sőt a leendő bérlők nagy részét is fegyverbe szólították, s ezalatt a kérdés törvényes és országos újrarendezése megállította az egyéni kísérletezést. Előkészületi adatai azonban néhány érdekes tanulsággal szolgálhatnak.

A birtok Nádasdladány és Sárkeszi községek területén fekszik. Tekintettel arra, hogy Nádasdladányban egy kisbirtokosnak, illetve törpebirtokosnak átlag 5.6 kat. hold, Sárkesziben pedig 19.2 kat. hold jut, érthető a gazdaréteg terjeszkedési vágya. Ezt a földigényt még növeli a nádasdladányi körjegyzőség területén Jenő és a nagybirtok közelében levő Urhida fejlődő, nagyobb határ nélküli telepes községek lakosságának földéhsége.

A birtokos a bérlet árát magyar holdankint 200 kg búzában állapította meg, a holdankénti 78 kg búza közterhet azonban maga viselte volna. A 7—800 pengős földárra tekintettel így a föld értékének 3—4 százalékát jövedelmezte volna a bérlet. A lakosság azonnal lejegyezte a bérlet nagyrészét, annak ellenére, hogy előzőleg Nádasdladányban 65-en, Sárkesziben csupán 8-an, Jenőn 4-en béreltek földet. A kisbirtokosok az uradalom 4438 kat. holdnyi területéből 1166 kat. holdnyi szántóföldet és azonfelül 109.5 kat. holdnyi rétet igényeltek, úgyhogy a nagybirtokos saját kezelésében 1254 hold erdő, 1260.5 hold rét és legelő, 168 hold földadó alá nem eső terület, 11 hold nádas, 7 hold szőlő és 73 hold kert maradt volna. Ezen felül az uradalom nem adott volna bérbe még 380 kat. hold szántót, mert az tözegtelepének kiegészítő része volt. Ezt a területet pedig addig, míg kiaknázása sorra kerülne, külterjesen művelték volna.

A hatósághoz érkezett panaszból azonban kitűnik, hogy azok a nincstelenek, akiknek a felbomló birtoktestből nem jutna, vagy akik arra igényt sem jelentettek be, nyugtalansággal szemlélték a nagyüzem megszűnését. A nemzetpolitikai szempontból indokolható és jogosnak nevezhető földéhséggel szemben tehát szót kért egy még alsóbb osztálynak a mezőgazdasági munkához, a kenyérhez való épp oly jogos igénye.

A nádasdladányi körjegyzőséghez tartozó s vele nagyjából egy gazdasági egységet alkotó Sárkeszi és Jenő községek lakóinak mezőgazdasági munkaigényét két részre oszthatjuk. Azt állíthatjuk, hogy a nincstelenek és azok, akiknek 3 holdnál kisebb földjük van, az egész évben, vagy annak nagyrészén át állandó

munkára szorulnak, míg a 3 — 10 holdas kisbirtokosok sem élhetnek meg saját földjük hozadékából, hanem jövedelmüket alkalmi napszámér-keresettel kénytelenek pótolni, így tehát a cselédek számát leütve, 555 állandó és 167 napszamos-kereső munkai igényével számíthatunk. Az állandó munkások tömegére jellemző, hogy a három községben munkásigazolványt váltott 361 férfi, 180 nő és 50 gyermek, tehát összesen 591 főnyi munkásság.

Ebből a munkai igényből a 168 cseléden kívül a kérdéses uradalom téglagyárában és tőzegtelepén 160 állandó munkás, valamint 90 pár arató, 140 hónapos és 60 idénymunkás munkai igényét elégítette ki. A cselédek, ipari munkások és idénymunkások egész évi kenyerét biztosítja a gazdaság és egy aratópár keresete is egy egész évi állandó keresettel ér fel. A hónaposok alkalmazása csak az ideiglenesen foglalkoztatott munkai igényét elégíti ki. Az uradalom ezenfelül a szomszédos Inota községből is hozott 10 pár aratót, viszont Jenő községből a távolabbi ősi, berhidai, polgárdi és fűlei uradalmak alkalmaztak 117 állandó munkást. A három községből pedig 60-ra tehető azok száma, akik távolabb jutnak állandó ipari vagy más munkához.

A lakosság megoszlása

	Nádasladány		Sárkeszi		Jenő	
	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott
Ninestelen						
3 holdig	251	565	79	151	225	613
Cseléd	130	281	38	82	—	—
3–10 holdas	63	116	25	57	79	196
10–30 holdas	13	25	37	44	3	8
Egyéb	73	173	19	43	18	63

Ezek szerint a 3 község állandó munkásigényének 66.1 %-át a felosztandó uradalom, 16.2%-át más nagybirtok, 8.4%-át más község munkaadói elégítik ki. A kisbirtokosok viszont csupán 21 nőtlen bentkosztos cselédnek és 46 aratónak (9.3%) adnak egész évre kenyeret.

Az uradalom parcellázása után ipari üzemait fenntartja, 8 erdészt és 2 kocsiszt továbbra is alkalmaz, tehát ha a környező uradalmakat nem parcelláznák, a 20 inotai aratón kívül a kérdéses községek 412 állandó munkásának kenyere volna veszélyben. A nap-számosmunka kereslet is csökken, a 140 hónapos foglalkoztatásának kiesésével. Azonban az erdei nap-szám megmarad és a kisbirtokosok alkalmi munkás-kereslete nő.

Megvizsgáltuk és az alábbi táblázaton feltüntetjük a 4 község azon földigénylőinek birtokviszonyait, akik a kérdéses nagyüzem mezőgazdaságilag művelhető területére igényt tartottak. A bérlők saját tulajdonukban levő földterületét a bérlendő területtel összeadtuk és megállapítottuk, hogy a 294 igénylő közül 83-é így a 10 holdat meghaladná, 24-nek 10 holdnál most is nagyobb földje van, 59 pedig a bérlettel emelkedne az önálló gazdák osztályába. A földosztás a körjegyzőség területén tehát mintegy 81%-kal emelné az önálló gazdák számát, de e célra igénybevenné a bérlendő terület 55.4%-át.

A bérlet 44.6%-án a bérlők 71.7%-a osztozna, akik közül 76-an (25.8%) 1—3 holdas, 135-en (45.9%) 3—10 holdas földhöz jutnának. Tehát abból a népéletből, amely nincstelen, vagy 3 holdnál nem nagyobb törpebirtokos lévén, állandó munkára szorul, össze-

53-an — Urhida nélkül 38-an — jutnának 10 holdnál nagyobb földhöz, míg a 0—3 holdasok közül 101-én, (Urhida nélkül 86-an) emelkednének ebbe a rétegbe. A 3 község 3—10 holdas birtokainak száma ilymódon 30-cal nőne meg, az egész napszámgény — figyelembevéve azokat, akik állandó foglalkoztatásukat elveszíténék —, tehát az eddiginek két és félszeresére: 403-ra emelkedne. Ezt az igényt pedig semmi esetre sem fogja kielégíteni a nagyüzem feloszlásával szaporodó 10 holdnál nagyobb kisbirtok, amelynek így nyert minden 4 holdja egy napszámot kellene hogy foglalkoztasson. Tehát a 3 község paraszti rétegének (a keresők 5%-a) megerősödése és 59 (5%) új biztos gazdaszisztencia teremtésével szemben áll a keresők 36.6 %-át kitevő állandó munkát igénylőinek érdeke és a napszámunka-kínálat igen jelentős megduzzadása.

A vizsgált 3 községben ezt az ellentétet csak egy távolabbi ipartelep-üzem növekedése és a cselédek nagyrészének elvándorlása oldotta volna meg.

A cukorrépatermelés hatása a munkaviszonyokra

Hazánkban a földműveléssel foglalkozók nép-sűrűsége viszonylag magas. Mezőgazdasági munkásságunk munkaereje nincs kellőképp kihasználva, úgy-hogy életszínvonaluk alacsony volta nem annyira bér-viszonyaikkal, mint inkább kereseti lehetőségük cse-kély voltával függ össze. A mezőgazdaság kényszerű téli munkanélküliségének csökkentésén kívül főleg azzal fokozhatjuk a mezőgazdasági népesség munka-lehetőségeit, ha olyan termények termelését szorgal-mazzuk, amelyek több munkaerőt igényelnek.

100 kat. hold évi kézimunkaszükséglete napokban kifejezve:

Szőlő	12000
Cukorrépa	4.000
Kert	3500
Takarmányrépa	3.000
Burgonya	2.300
Tengeri	2200
Ipari növények	2000
Szálatakarmány	900
Kalászos	850
Rét	800
Ugar	300
Legelő	100

Ha a termények évi kézimunkaerő-szükségletét összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy a szőlőmű-

velést leszámítva, e téren a cukorrépatermelésé a vezető szerep. 1937-ben a 47.024 hektárnyi megmunkált cukorrépa-területünk azonban csupán 1.2%-át tette ki az ez évben aratott gabonaneműek területének. Ha munkaviszonyaink javulására súlyt helyezünk, ennek az arálynak változnia kell. A cukorrépának minden gabona alól elhódított területe több, mint négy és fél-szer annyi földműves kenyerét jelenti.

A magyar mezőgazdaság nagy áldozatot hoz munkabér tekintetében azért, hogy szemesterményeit nem géppel aratja. A gépi aratás esetén ugyanis az aratási kereset 80%-át vesztené el az arató, bár ebből valami a városokban dolgozó gépgyári munkásság kezébe kerülne. A cukorrépa munkánál a gépesítés veszélye nem fenyeget, minthogy itt csak igen csekély részben pótolható a kézimunka géppel, sőt a szakirodalomban a cukorrépa általában csökkenő termés hozamát épp a munkálatok egyrészének gépesítésével hozzák összefüggésbe.

A cukorrépa igen kényes növény és alapos, gondos munkáltatást kíván. Hazánkban művelésének első szaka a talajelőkészítés, az uradalmak állandó munkásainak, a cselédeknek munkaerejét veszi igénybe. A tarlót már az előző nyáron ekével meg kell hántolni, hengerelni, többször is fogasolni. A nyár végén a trágyát kihordani, leszántani, ősszel következik a mélyszántás, fogasolás. Tavasszal az elsímítás, fogasolás, hengerelés. A magot csávázni kell, majd elvetni és ismét hengerelni. Mindez épp eléggé igénybeveszi a gazdaság igáit s növeli cselédei számát. Amikor a répa kikel, az idénymunkások tavaszi és nyári 30—40 napi foglalkoztatását jelenti: a sarabolást, első kapálást,

átvágást, egyezést, második, harmadik kapálást és gazolást, ősszel a kisedés, tisztítás, lefejelés, kupacbarakás, földelés munkája következik. Később pedig a cselédek és idénymunkások együtt szállítják be a répát s hozzák el a gyárból, majd elraktározzák melléktermékeit.

Ezek a munkálatok szaktudást igényelnek és ezért azokat idénymunkásokra s nem olcsóbb napszámosokra bízák. Az idénymunkások fizetése ország-részenként nagy változatosságot mutat. A munkások gyakran az egész megmunkálásért részjárandóságot kapnak: leginkább a negyedik részt. Néhol a kisebb részhez készpénz is járul. Az őszi munkákat pénzért vagy gabonáért külön adják ki. Másutt viszont hónapokkal dolgoztatnak.

Az idényben hozzávetőleg egy répamunkás havonta 70—100 P-t keres. Közepes termés esetén kat. holdankint a munkaadó 400—420 P-ös kiadásából a munkabér kb. 200 P-t tesz ki. A gazdaság 150 q-s termény esetén 1 kat. hold cukorrépáért kb. 380—400 pengős árat kap és mintegy 80 P értékű mellékterményt használhat fel. A cukorgyár 1 q cukor előállításához szükséges répáért 16—18 P-t fizet, s a gyártásra 28—30 P-t fordít. Viszont a kincstár az utóbbi árleszállítás után is minden 100 P-ből 54 P-vel részesedik.

Figyelembe kell vennünk, hogy a gyártási költség egy része ipari munkabér. Cukorgyáraink mintegy 2500 állandó és 7000 időszakos munkást foglalkoztatnak.

A cukorrépatermesztés hazánkban elsősorban a nagybirtok területét veszi igénybe. A kisgazdaságok alig 10, az ezer holdon felüliek több mint 50%-át fog-

lajják el a cukorrépatermő területnek. Az ily módon való kontingentálás alapja az, hogy a nagyüzem talaj-előkészítése, növényápolása, kártevők ellen védekezése, forgatókéje, szakértelme kedvezőbb a cukorrépa termesztésére. Jövedelmező termelés csak nagyobb termésátlagok mellett érhető el. Hozzávetőleg 130 q-s termés biztosít csak jobb jövedelmet. A kiadások ugyanis alig változnak nagyobb termés esetén, viszont a bevétel lényegesen nő. Ha birtoknagyságonként hasonlítjuk össze a termésátlagokat, a nagybirtok előnye nyilvánvalóvá válik.

A cukorrépatermelés átlaga egy kat. holdon birtoknagyságok szerint.

Év	20 holdig				20-100	100—1000	1000 holdon	Országos átlag
					hold	felül		
1934	112.7	1049	111.1	126.6	119.2
1935	82.5	797	12.4	99.1	91.0
1936	118.9	111.8	121.1	141.0	131.5
1937	109.9	103.4	112.1	134.6	121.0

A munkaigény szemponjtából jövő feladatunk kétségenkívül a termelés fokozása. Kivételünk a cukortermelés és cukorárak 1930-as világválsága óta nem sok reménnyel kecsegtet, de a belső fogyasztás a jelenleg kétségbeejtően alacsony, 10 kg-nál alig nagyobb fejadag terhére bőven növelhető. A gyártási költségek gyáraink megfelelő kihasználása következtében némileg csökkenni fognak, a fogyasztás növelése nélkül azonban alig redukálhatók. A fogyasztás terjedésének fő akadálya kétségen kívül még mindig a kincstári részesedés következtében magas cukorár, ami végső fokon kétszeresen sérti a nincstelen falusi lakosság érdekeit; egyfelől, mert munkaalkalmat von el tőle, másfelől, mert a cukrot ilyen magas áron nem is tudja megszerezni.

Egy szociális szabályrendelet statisztikai indokolása

Darányi Ignác cselédtörvénye és az annak kapcsán létrejött parciális rendelkezések óta harminc év telt el addig, amíg egy vármegye szükségét látta annak, hogy a törvényengedte szűk korlátok között a puszták népének viszonyait újra szabályozza. Fejérmegye a gazdasági cselédek szociális helyzetének javítása érdekében szabályrendeletet alkotott.¹

Elsősorban a cselédlakások kérdését rendezte újból a kor igényeinek megfelelően. A legtöbb vármegye ugyan már 1907 táján cselédlakás-építési szabályrendeletet készített, de az azokban előírt átalakításokra megszabott határidő a világháború vérzivatarában járt le. Később pedig, amire az ellenőrző hatóságok arra ébredtek, hogy intézkedni kellene, ennek a hatalmas néprétegnek lakáskérdése a gazdasági válság agrárnyomorúságában feneklett meg.

Fejérmegye alispánja a törvényhatósága területén levő 100 magyar holdnál nagyobb 337 birtoknak cselédlakásait főszolgabíráival felülvizsgáltatta és meg-

¹ 1037-ben. Az illetékesek a szabályrendeletet még ma sem hagyták jóvá.

állapította, hogy az eddigi cselédlakás-építési szabályrendelet követelményei szerint csak 149 uradalomban (a gazdaságok 44.21 %-ában) megfelelőek a cselédek elhelyezésére szolgáló épületek.

623%-a (egészségtelen,
6 25%-a nedves,
6.82%-ának szobája zsúfolt,
3.26%-ának szobája alacsony,
6.23%-uknál egy konyhára kettőnél is több család jut,
14.83%-ának nincs kamrája,

18.69%-ának kifogásolhatók az árnyékszékei,
7.71%-uk kútja nem megfelelő,
3.56%-ukban nincs a cselédeknek külön tűzhelye,
1.78% szobájából a kályha (kemence) hiányzik.

A vármegye az építési kérdéseket újra szabályozva elrendelte: a munkaadó öt év alatt úgy alakítsa át cselédlakásait, hogy legfeljebb 2 család jusson egy konyhára (az új épületekben minden cseléd külön konyhát kapjon) s a konyhák világosak legyenek. Az árnyékszékek, szemét- és trágyalerakodó helyek a lakás bejáratától, ablakától távol essenek, minden négy lakáshoz legalább egy szabályos árnyékszéket építsenek, az uradalmi trágyatelepek a cselédlakások közeléből elkerüljenek. Az újonnan épített cselédlakás területe, belvilága, ablaka nagyobb és az ablak kettős (külső, belső) legyen. A szobákba kályhák, kemencék kerüljenek, amelyeken az asszony főzéssel nem ronthatja a szoba nedvességtartalmát.

Nem kis terhet jelent a munkaadóra, hogy alkalmazottai egészséges vízellátása érdekében szivattyús, billenővedres, zárt kutakat kell furatnia. Azok vizét a községi orvos fogja évente vegyi és bakteriológiai vizsgálat alá vétetni.

A cselédtörvény kötelezte a gazdal alkalmazottai és azok családtagjainak gyógykezelésére és a gyógyszerköltség viselésére. Ez az ingyenes egészségügyi gondoskodás e téren az egyéb falusi néposztályoknál kedvezőbb helyzetüket is biztosította. Azonban a gyermekek és csecsemők egészségügye megelőző egészségvédelmet is követelne, ami hatósági t eladat lévén, a külterületi lakosságnál nehezen valósítható meg

Egy járás négyévi fertőzőbeteg-statisztikáját megvizsgálva bebizonyosodott, hogy míg a felnőttek fertőző betegségeinél a cselédekre eső percent mindenütt alatta maradt 23.1%-os járási tömegüknek, addig a gyermekek fertőző megbetegedései a következőleg alakultak:

A roncsoló toroklobban megbetegedett gyermekek közül cselédgyermiek	30.8%
a kanyaróban	36.7%
a szamárköhögésben	51.8%
a vörhenyben	27.0%

Nagyon üdvös tehát a szabályrendelet előírása, mely szerint a munkaadó köteles gondoskodni arról, hogy olyan helyeken, ahol a fokozottabb egészségvédelmi közintézmények (Zöldkereszt, Stefánia Szövetség) nincsenek megszervezve, az uradalmi orvos havonta legalább egyszer a cselédek gyermekeinek és csecsemőinek egészségi állapotára felügyeljen. A törvény ugyan csak kuratív orvoslásra kötelezte a munkaadót, mert a preventív gyógykezelés hatósági feladat, de a legszaporább néposztály javára való ez a kötelezettség-kiterjesztés indokolt és a felnőttek törvényszerű egészségi ellátásának is javára fog szolgálni.

Ha figyelembe vesszük, hogy átlag évente 100 gyermek közül 17.1 halt meg csecsemőkorban, a sokgyermekes cselédnépnél történő születekre igen nagy

gondot kell fordítanunk. A szülés ugyanis az általános felfogás szerint természetes folyamat és nem betegség, tehát a bábaköltségek viselésére a törvény szerint a munkaadót nem lehetett kényszeríteni. Szegényjogon ugyan a szülő cselédasszony kapott ingyenes szülésznői segítséget, de a falvaktól távolosó pusztákon a fuvar költsége szinte elháríthatatlan akadály volt. Fejérmegye azonban most úgy döntött, hogy az uradalom a cselédasszony szüléséhez 8 napon át köteles a bábáért fuvart küldeni.

Indokolja ezt az intézkedést, hogy a központi járás halotti anyakönyveinek tanúsága szerint:

az 1—7 napos korban elhalt csecsemők	25,0%-a	cseléd gyermeke
a 7—30	33,3%-a	„ „
a 30 naptól 1 éves korig „ „	29,8%-a	„ „

tehát a 30,4%-os átlagot e gyermekeknél csak a 7—30 nap között elhaltak százaléka múlta felül, aminek oka elsősorban az lehetett, hogy az uradalom csak egyszer hozatta ki a szüléshez a bábát és nem 8 napon keresztül.

Törvényeink, rendeleteink hiányosan és igen körülményesen kötelezik a munkaadót arra, hogy bizonyos esetekben a külterületi gyermekeket a távol eső *iskolába szállíttassa*. A fejérmegyei szociális szabályrendelet igen radikálisan oldja meg e kérdést: minden gazdát kötelez arra, hogyha az iskola 2 km-nél távolabb van, november 1-től április 1-ig a cselédgyermeket oda fuvaroztassa. Sőt azt is előírja, hogy a járművön legyen megfelelő férőhelyük és hogy szereltesen arra a munkaadó a gyermekeket az esőtől, széltől és az időjárás viszontagságaitól védő, lehetőleg szilárd vázzal ellátott fedelet.

Hogy milyen fontos ez, megállapíthatjuk a kir. tanfelügyelőség által gyűjtött adatokból, amelyek s/e-riiit Fejér megyében 7212 cselédgyermek jár iskolába, akik közül 2981, tehát 41.33%-uk 2 km-nél nagyobb távolságra lakik. Mégpedig:

2—4 km-nyire: 2044, ami	a cselédgyermek	28.3%-a,
4—6 „ „ 772, „ „ „	„ „ „	10.7% a.
6 km-nél is távolabb: 165,	ami a cselédgyermek		23%-a.

Az iskolától 2 km-nél messzebb lakó gyermekek közül eddig tényleg csak 663, tehát az összes cselédgyermek 9.2%-a kapott fuvart. A szabályrendelet ezek szerint a 2 km-nél messzebb lakó cselédgyermek 78.8%-ának tūrhetetlen iskoláztatási állapotán fog segíteni.

Az új szabályrendelet a törvényszabta kereteken belül a cseléd *jövedelmét* is igyekezett növelni. Kukoricatermése érdekében megsabta, hogy a gazda köteles szegődményes földjét olyan területen kiadni, amelyet legalább 5 éven belül trágyáztatott.

A cseléd jövedelmének jelentős részét *termelő háztartása* és elsősorban *állattenyésztése biztosítja*. Megállapításunk szerint¹⁾ az 1935—36. gazdasági évben egy uradalmi cseléd a székesfehérvári járás területén munkaadójának átlag 740 pengőbe került. A cselédbér e fizetési értékével szemben annak használati értéke, — ahol a cseléd tehéntartást kapott és állatai nem pusztultak el — 1200, 1250 pengő volt. Ennek a különbözetnek 53%-a azonban állattartásából

*) V ö. a szerző „Cselédsor” c. könyvének vonatkozó fejezeteivel (Budapest 1937).

eredt (sertésnevelésből 321, tehéntartásából 285, baromfineveléséből 40 P).

A cselédség tehéntartását a gazdasági és törvényes korlátok miatt a megye nem rendezhette, de szabályrendelete a *sertésnevelésre* vonatkozó két igen fontos intézkedést honosított meg. Elsősorban 5 éven belül Köteles a gazda a cseléd összeeszkábált bacillus-fészek, deszka- és csutakalyibái helyébe a cselédet szerződése szerint megillető sertésállománya elhelyezésére szilárd ólakat építtetni. Másodszor pedig szerződéskötéskor a felek kötelesek előzetesen megállapodni arra vonatkozólag, hogy a munkaadó sertésállományának a ragályos és fertőző állatbetegségek elleni oltásából a cseléd sertésállományát kár ne érje,

A székesfehérvári járás 1936 februári sertésállományának (42.686 db) több mint egyötöd része (9821 db) cselédkézen volt. Egy cselédre átlag 3 db sertés jutott. A nagyobb uradalmi sertésállományból ebben az évben 1998 db, a cselédek sertései közül azonban csaknem egyharmad részük: 3303 db hullott el, ami nagyrészt annak tudható be, hogy a cselédség alig oltatta sertéseit s így a szigorú védőintézkedések ellenére az oltással fertőzött uradalmi állomány nagy veszélyt jelentett eddig a cselédség állattartására.

A statisztikai adatok tükréből látható, hogy az úttörő Fejér megye fontos kérdéseket szabályozott. Remélhetően a szociális alkotások terén a többi törvényhatóságok is követik példáját.

5.

A föld és a munkabér

A magyar földkérdés problémáinál szinte első helyre nyomul a mezőgazdasági munkabér szerepe. Mindig nagyobb figyelem irányul a köztudatba vetett *szociális gazdaságok* felé, amelyek rangsorát az adja meg, hogy termőterületük egy holdjára hány pengő munkabérteher esik.

Az alábbiakban egy jól kezelt somogyi nagybirtok munkabérviszonyait ismertetjük, hangsúlyozva, hogy arról általánosítani nem akarunk, mert hisz nem minden mezőgazdasági nagyüzem ilyen intenzív és nem minden belterjes gazdaság fizet ilyen munkabéreket. Az összehasonlítás és okulás végett azonban mégis fontosnak tartjuk az adatok ismertetését.

A nagybirtok szántóföld területe 2364 kat. hold. 1938. évben a következő munkás- és alkalmazott-tömeget tartotta el:

gazdasági cseléd	188
aratómunkás	195
hónapszámos	266
tisztviselő	9
kegydíjas, nyugdíjas	40
részes munkás és napszámos	?

Az eltartás mérve természetesen különböző. Az alkalmaztatás a gazdasági cselédek részére egész évi biztos keresetet jelent s az aratómunkások sem sorozhatók a gazdasági év folyamán többé a munkanélküliek közé, mert aratási szerződésük az aratáson és cséplésen kívül bizonyos tavaszi és őszi foglalkoztatásukat is biztosítja. A hónapszámosok mint sommások 6—7 hónapra szintén le vannak kötve. A részes munkás és napszámos azonban alkalmi munkás, keresetének csak egy részét biztosítja az uradalom s mert személyük állandóan változhat, számuk csak következtetés útján volna megállapítható.

A tisztviselők között 1 jószágfelügyelő, 2 főintéző, 1 számtartó, 3 segédtsitz, 1 orvos és 1 állatorvos van. Az utóbbi kettőnek csak keresetkiegészítése az uradalmi konvenció. A munkanélkül eltartottak a gazdaságban kiszolgált tisztii nyugdíjasok és kegydíjas cselédek.

Az uradalom a kérdéses gazdasági évben a cselédeknek, aratóknak és hónaposoknak összesen kifizett:

kézpénzben	8.771.04 P
ruha- és csizmapénzt	98.- „
gyógyszerköltségre	6.924.56 „
biztosítási díj	3.930.72 „
cselédeknek 1545 m ³ tűzifa (á 15 P)	23 175.— „
aratóknak 220 m ³ tűzifa (a 10 P)	2200.— „
a szegődményes föld értéke	21.870.— „
kertföld értéke	6885.— „
cselédlakás	11.280.— „
374 marhatartás	37.400.— „
376 sertéstartás	11.280.— „
2555 liter tej (á 12 fill.)	306.60 „

továbbá az összes munkásai részére kiadott termények:

2791.2» q búza (á 20 'P)	55825.60 P
2662 86 q rozs (á 15 P)	39 942.90 „
259.97 q árpa (a 16 P)	4159.52 „
26658 q zab (á 17 P)	4531.86„
7 18 q zabosbükköny (á 17 P)	122.06„
201 q szemestengeri (á 15 P)	3015.— „
18 q csövestengeri (á 9.20 P)	165.60 „
az aratók és hónaposok élelmezése ..	17 182.97 „

A gazdaság 121 kat. hold 800 négyszögöl szegődmenyes szántóföldet osztott ki. Annak holdján átlag 25 q csövestengeri termett. Mivel megmunkálása részben a munkavállalót terhelte, ezen a címen a termés egy ötödrészét leszámítottuk. A cselédeknek 38 kat. hold 400 négyszögöl kertföldet mértek. A marhatartásra darabonként 100, a sertéstartásra 30 P-t számítottunk, a pásztor, az apaállat, a legelő, a tehénistállózás költségeit figyelembe véve. A cselédlakás bérét havi 5 P-re értékeltük. Nem számítottuk azonban pl. a gazdaságnak munkásai után felmerülő iskoláztatási, egyházi és hasonló terheit sem.

A 259.066 P 43 f. munkabérből a 649 munkás közül egyre-egyre 399 P 18 f. jut. Mivel azonban a vidéken egy mezőgazdasági nincstelen évi kenyérére 600 P-t kell számítanunk, elméletileg a cselédeket teljesen, az aratókat kétharmad részben, a hónaposokat mintegy ötven %-ig vehetjük a gazdaság által eltarthatoknak, így teoretikusan kb. a 450-es számhoz jutunk, mint akik egész évi kenyérét biztosítja az uradalom.

A gazdaság ezenfelül kifizetett	
napszámbéreként	40465,34 P
5556 q takarmányréparészt (á 1 P)	5556
726 q tengerirészt (á 9 P)	6534
7447 q szénarészt (á 3 P)	22341
62 q burgonyát (á 3 P)	186

ami újabb 125 munkás évi bérének felel meg.

Tehát a vizsgált nagybirtok szántóföldjének minden 4.1 kat. holdnyi területe egy mezőgazdasági munkást elméletileg teljesen eltart. Ha az azonfelül tényleg eltartott tisztviselőket, nyug- és kegydíjasokat és a tulajdonos személyét is figyelembe vesszük, minden 3.7 holdjából egy ember él.

A gazdaság tisztviselőinek fizetett:

készpénzben	13.880.— P
konvencióban (45 q búza, 59.10 q rozs, 15 q árpa, 12 q ocsú, 25 q szemes-, 33 q csöves tengeri)	2.824 60 „
2500 liter bor (á 30 f)	750.— „
20 075 liter tej	2.409.— „
13 kat. hold, 1400 négyszögöl szántóföld	2.497.50 „
6 kat. hold kert	1.080.— „
232 m ³ tűzifa	3.480.— „
98 kg só (á 38 P)	37.24 „
35 drb sertéstartás	1.050.— „
5 lakás (á 300 P)	1.500.— „
kereseti adó	680.— „
nyugdíjbiztosítás	504.— „
3 óra cséplőellenőrnök (a 150 P)	450.— „
Összesen	31142.34

A nyugdíjasoknak és kegydíjasoknak:

készpénzben	9.033.52 P
konvencióban (95 q bú/a, 134.5 q rozs, 4 q árpa, 8q ocsú, 40 q csövestengeri).....	4.229.50 „
748 liter bor	224.40 „
4380 liter tej	525.60 „
198 m ³ tűzifa	2.970.— „
500 kg só	190.— „
20 lakás	1.200.— „
16 kat. hold 320 négyszögöl szántó.....	2 916.— „
8 kat. hold, 520 négyszögöl kert	1.499.70 „
répa föld	135.— „
13 marhatartás	<u>1.300.— „</u>
Összesen:	21.223.72 P

Összesítve a kifizetett munkabéreket:

a cselédek, aratók, hónaposok kaptak.....	239.066.53 P
a napszámosok, részesek	75.082.34 „
tisztviselők	31.142.34 „
nyűg- és kegydíjasok	<u>24.223.72 „</u>
Összesen:	389.514.93 P

Tehát a vizsgált nagybirtok 1 kat. hold szántó-területére 164 P 76 fill, munkabér esik. Igaz, hogy a gazdaságnak a szántóföldön kívül más művelési ágban munkált területei is igénybe veszik a munka bizonyos részét, azonban annak kihasználásában a vezető szerep mégis a szántóföldi termelésé. Érdemes volna hasonló eljárással kikutatni, hogy más gazdaságok megfelelnek-e az általunk vizsgált uradalomhoz hasonló módon népeltartó nemzeti kötelezettségüknek.

A mezőgazdasági munkásság kereseti viszonyai Fejérmegyében

Nincstelen földművelő népességünk kereseti viszonyai felől eddig bizonyos tájékoztatást tapasztalhattunk. Részletes és pontos statisztikai felvételek hiányában a mezőgazdasági munkabérek most folyó megfigyelései eredményének közzétételéig e téren a becslések ingoványos talajára szorulunk, ahol nem érvényesülhet kellően az élet ezernyi apró megbúvó és meglepő változata. Ezért pedig a most világviszonylatban is úttörő magyar hivatalos statisztikát még vád sem érheti. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagynunk azt, hogy az 1930-as évekig történetírásunk sem foglalkozott a legjelentősebb munkaadó: a nagybirtok major sági üzeme kialakulásának körülményeivel,¹ ami nélkül pedig az agrárország munkásproblémáit illetően gyökértelenül tapogatóztunk volna.

A másik nehézség az, hogy még a mezőgazdasági termelés körülményei is nehezen fejezhető ki a megmagyarázhatatlan számoszlopok mértékével, hisz a föld-

¹ V. ö. Wellmann Imre: Mezőgazdaságtörténetünk új útjai. Bp. 1937. 20. old.

művelésben maga a természet viszi a döntő szerepet, változatos, szinte kiszámíthatatlan és elháríthatatlan erőtenyezőivel.

Az úrbéresség eltörlése idején földműves lakosságunkat általában két csoportba sorozhattuk: a telkes és telek nélküli jobbágyok közé. Az utóbbiak számát — akiknek az első nagy földosztáskor nem jutott magyar rög — nehéz meghatározni. Egy fél évszázaddal azelőtt 39%-át tették ki a jobbágynépnek.² A kor nagy szaporasága és a kapitalizmus könyörtelen parasztdekonjunktúrája állandóan növelte tömegüket.

A negyvennyolc utáni új világ alaposan összekuszálta a nincstelenek gazdasági munkaviszonyait.

Az agrárvilág éltető égiteste a Nap azelőtt is évszakonként változó hővel bocsátotta terméstkasztá sugarait a földgolyóra. Aszerint, amint a fény és a meleg feloldja a keményre fagyott földet, kicsalja a csirát, növeli, érleli a terményt, naponként változó mérvben volt mindig szükség a gazdasági munkám szorgos kezére. De azelőtt a háziiparok, a hosszadalmas őszi cséplés és a virágzó földművelési mellékfoglalkozások a halott természet téli idején is több munkával látták el a népet. A gépi cséplés feltalálása, a kapásnövények s főleg a répatermelés elterjedése még nagyobb mérvben növelte a nyári és téli munkaerő-szükséglet közötti különbséget. Lassankint kihalt a munkás patriarkális kezelése, a gazda nem tekinti őt többé családtagjának. Ha a termelés rentabilitása úgy

² V. ö. Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok, 1923—24. évf., 47. old.

kívánja és nincs többé rá szüksége — elbocsátja és nem törődik tovább sorsával.

A régi allodiális nagybirtok állandó munkásai utódjain, a mostani gazdasági cselédeken, továbbá a kisegítő családtagok vagy napszámosok osztályain kívül így alakult ki egy jelentős új népréteg: az idény-munkások tömege.

Természetesen a mezőgazdasági munkavállalók ezen külön-külön életsorsot jelentő árnyalatait lemérni igen nehéz. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a statisztika agrárnépünket e szempontból soha sem fogja teljesen megfelelően osztályozni. A városi lakosság foglalkozásának tüzetes meghatározása nem ütközik nagyobb nehézségbe és e téren az adatgyűjtőnek a kategóriák bő tárháza áll rendelkezésére. A földműveléssel foglalkozó lakosság eddig csak a „napszámos”, „kisbirtokos”, „földműves” és „gazdasági cseléd” megjelölések gyűjtőfogalmai alá volt sorozható. Ez az osztályozás azonban semmitmondó. Tudjuk, hogy a legkönnyebben meghatározható gazdasági cselédsorba is a legváltozatosabb életformák közt levő népréteg tartozik. És itt, ha a megfelelő jelzők segítségével szét is választhatnánk az 1907 :XLV. t.-c. hatálya alá vont cselédség főcsoportjait: mint a parancsolókat, a szegődményes iparosokat, közcselédeket, pásztorokat stb., továbbá az egyes csoportokon belül a megfelelő alosztályokat: mint a parancsolóknál az ispán, tehenesgazda, számadó, magtáros, hajdú, első kocsis stb., még mindig nem kapnánk hű képet. Mert például a közcselédek között óriási különbség van *munkában* a csírás gyalogbéres, „rangban” a tehenes és cselédkanász s *fizetésben* az egész és félrészes, sőt a közbe-

eső vidékenkinti számos változat szerint is. Maguk a törvényes rendelkezések kirekesztik pl. a parádéskoscsist a gazdasági cselédtörvény hatálya alól, bár az ebbe az osztályba tartozik, viszont igyekeznek az egészségügyi ellátás érdekében idevonni a sommásokat, akik ugyan a törvény betűje szerint egy hónapnál hosszabb mezőgazdasági munkára szegődtek, akár csak a cselédek, mégis egész más szerződésrendszer és életforma szabja meg körülményeiket. A cselédsorban nagyon fontos volna annak a számszerű meghatározása is, hogy a cseléd mint fél- vagy háromnegyedrészes önálló kereső-e vagy cseléd atyjának kiegészítő családtagja, mert e nélkül egy cselédcsalád vagyongyűjtési lehetőségeiről fogalmunk sem lehet. Épígy megoldhatatlan probléma az általános és nem reprezentatív adatgyűjtésnél annak a meghatározása, hogy a cseléd családtagjai milyen mérvben fedezik a munkaadó napszámszükségletét s e címen pontosan milyen keresetnek jutnak. Mindezeknél pedig még fontosabb, hogy a cseléd uradalomban, kisbirtokosnál szolgál-e vagy pl. községi pásztor, mert munkahelye a családalapításán és termelő háztartásán keresztül jövedelme és életlehetőségei széles lépcsőzeteit jelenti.

A látszólag egyszínűbb tömegekben élő falubeli parasztságnak osztályozása sem könnyű feladat. Közismert tény, hogy a „kisbirtokos” és „törpebirtokos” osztály szétválasztásánál nem döntő szempont a tulajdonában lévő terület nagysága. A földművelési ága, minősége, adottságai (pl. a piac közelsége), öntözési lehetőségek és talán elsősorban a tulajdonos szorgalma, tudása döntik el azt, hogy ugyanazon területen az egyik magyar megél, a másik tönkremegy. Azt

pedig, hogy ezen az alapon még a földtulajdonosok közül is kit sorolhatunk a mezőgazdasági munkakeresők közé, nehéz eldönteni. Nem is beszélve arról, hogy a szorgalmas „nincstelen” mint bérlő már elhagyta a legalsó falusi életformát. Ez pedig hazánkban, ahol a kisbirtok nagyobb része bérbe van adva, nem ritka jelenség. Viszont a falusi kisiparos rendszerint csak úgy tarthatja el magát és családját, ha visszatér a földhöz és elesettségével még ő is szaporítja az agrármunkások számát.

Ezen kuszáit viszonyokra talán csak úgy vehetünk világot, ha a mai magyar agrárrendszer mellett a parasztság döntő kérdését vetjük fel: ki hol aratott? Kapott-e aratást vagy sem s a magáét aratta-e vagy a másét? Mert az, aki aratási szerződés nélkül maradt, méltán nevezhető falusi munkanélkülinek. Rajta az őszi és téli napszám ritka és sivár lehetősége sem segít. Az aratás az agrárnép igazi kenyérkeresete. Az életet adó mag: a gabona iránti sóvárgása szabja meg a nincstelen magyarnak az úgynevezett „zsiros paraszttal” szemben attól eltérő világnézetét. Egyoldalú cereáliás táplálkozását, a naturálbérekhez való ragaszkodását, sőt talán politikai felfogását is, ami a zavaros vagy hősi idők elültével csillapítja az ő nagybirtokról alkotott véleményét — a többiek drámai és kapzsi földéhségével szemben.

Hogy a falusi néprétegek életében mit jelent az aratás, bizonyítja az alábbi táblázat is, amelyet az 1935—36. tanévben a székesfehérvári járás 71 népiskolájának első osztályában beiratkozott gyermekek családfenntartóira vonatkozólag állítottunk fel.

Az elemista családfenntartója:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
	kis- gazda	törpe- birtokos	nincs- telen nap- szá- mos	gazda- sági cesléd	kisiparos	egyén intel- ligens nyug- díjas, cigány sub-
Az összes gyermekek száma	132	153	247	457	81	116
Elment volna aratni, de nem kapott szerződést	3	1	9	1	2	—
Családfenntartója az évben másnál kapott aratást	4	70	112	—	7	2
Egész évben munka nélkül maradt	1	15	22	2	3	3

A fejérmegyei kis- és nagybirtok munkaerősükségeinek meghatározása végett felmértük a megyeszékhelyt körülvevő 30 község: a székesfehérvári járás agrárlakosságát. Figyelembe vettük, hogy a járás területén az 1930-as népszámlálás idején 11.260 lakóház volt, a lakosságban 26.044 nő, illetve férjes, — 4194 özvegy, — 192 elvált egyén akadt. Az 1930. évi 52.833 főnyi járás összlakossággal szemben megfigyelésünk idején 1936 január 1-én 59.279 lelket találtunk* A járás területe 192.122 kat. hold volt, melyből 189.326 kat. holdat tartottak birtokukban a földtulajdonosok, mégpedig 18.835 holdat az 1—5 holdas törpebirtokosok, 70.387 holdat az 5—100 holdas kisbirtokosok és 100.104 holdat a 100 holdnál nagyobb birtokok.

A nagybirtokon volt:

3232 gazdasági cseléd,
1939 idegenből származó idő-
szaki munkás,
4500 falubeli arató,
összesen — nem számítva a
birtokosokat s gazda-
tisztákat — 9662 ember.

A kisbirtokból élt:

3877 kisbirtokos,
399 gazdasági cseléd,
2500 falubeli arató,
összesen: 6776 ember.

A munkakeresők szempontjából a nagy- és kisbirtok majdnem egyenlő nagyságú szántóföldként művelt területe rájuk nézve lényegesen különböző lehetőségeket képezett és pedig minden elmélettel ellentétben a nagyüzem volt munkakeresésükre a fontosabb jelentőségű. Természetesen a törpebirtok 18.835 kat. holdja az idegen munkaerőt illetőleg nem jöhetett számításba, sőt azok tulajdonosai nagyrészt a munkavállalók sorába kerültek.

Nem szögezhetjük azonban le, az évben hány napszámot alkalmaztak a járás munkaadói, az így foglalkoztatottak száma és a kisbirtokosok által kifizetett napszámösszeg megállapításának nehézségei miatt. A nagybirtokosok az évben mintegy 273.000 P-t adtak napszámosaiknak. Mivel ez 368 gazdasági cselédük járandóságainak általunk számított fizetési értékével ér fel, a napszámok helyett e pénzért hozzávetőleg a kisbirtokosok cselédeit megközelítő számú cselédséget alkalmazhattak volna. Természetesen a napszám jóval olcsóbb munkás és igaz az is, hogy így cselédek jövedelme is csökkent volna, mert az uradalmi napszám kb. 40%-a a cselédek hozzátartozóinak jutott.

Az alábbiakban azonban nemcsak a munkaalkalom lehetőségeire, hanem a munkabéreknek az 1936—37. gazdasági évben elért mérvére vonatkozólag is tájékozódást kerestünk.

Az általános *napszámok* ezévi fejérmegyei átlagának kiszámítása azonban nehézségekbe ütközik. Az 1923:XXV. t.-c. rendelkezése alapján ugyan a vármegye mind az öt járásában a napszám megállapító bizottságok meghatározták a kifizethető legkisebb

napszámbérek összegét, mégpedig az 1937. évre az előző évinél valamivel magasabb mérvben, a hónapok változó munkaigénye szerint 1.20 P-től 2, illetve 2.20 Pengő közötti összegben. Ezen legkisebb napszám-bér járási táblázataink közlése azonban a tényleg kifizetett összegekre alig vetne világot. Mert míg azelőtt gyakran képezett tényleges, sőt bíróilag érvényesített alsó határt, ebben a gazdasági évben a természeti erők hatása következtében a munkaalkalmak olyan veszedelmes mérvben torlódtak, hogy amikor napszámra volt szükség, a munkáshiány következtében a munkaadó a hatósági legkisebb napszámért néha 100%-kai is meghaladó fizetést eszközölt.

Az állandó jellegű munkák bérére vonatkozólag az alábbiakban a Fejér megye alispánja által 1937. év végén a megyebeli 100 magyar holdnál nagyobb birtokok munkaviszonyairól gyűjtött adatokat ismertetjük. A nagybirtok tipikus hazája Fejér megye területén 1937-ben összesen 337 száz magyar holdat meghaladó területű birtoktest volt.

Az adatok az aratásra és egyéb idénymunkák bérére vonatkoznak. Ismertetésük előtt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a megyében úgy, mint hazánkban általában a nem cselédsorban végzett állandóbb jellegű mezőgazdasági munkákat az 1898:11. t.-c. rendelkezései alapján munkásszerződések szerint megállapított és néha igen bonyolult fizetési rendszerekben foglalt szolgáltatások ellenében teljesítik.

A napszám-bér az állandó munkák díjazásai között is szerepel. Az azonban a munkás szemszögéből nézve részére a kisebb és kényelmesebb teljesítményért

járó kevesebb fizetést jelenti. Hogy a kereset fokozása iránti szándék növekedése ellenére még nem vezett ki az állandó szerződések fizetési módozataiból, ennek a munkaadó részéről előre nem látható api óbb munkák napszámszükségletén kívül a munkás álláspontja szerint azért van szociális jelentősége, mert ha egész jövedelmét terményben kapná, nem tudná fedezni a munka közben felmerült pénzbeli kiadásait.

A mezőgazdasági termelés viszonyaihoz mégis jobban simul és mindkét fél érdekeit inkább szolgálja a két legelterjedtebb munkáltatás! mód: a részes és szakmányos munka.

A *részesmunka* az ipari munkás díjazási rendszereinek jelentőségét szociális szempontból felülmúlja, mert a munkavállalót munkája arányában a termelés eredményeinek részesévé teszi. Kiszámítása is egyszerű és a munkás, aki rendszerint ismeri leendő munkaadóját és annak földjét, már előre mérlegelheti várható keresetét. Az 1898:11. t.-c. 10. §-a pedig kiküszöbölte a természeti csapások munkajövedelmet romboló lehetőségét, amikor a kár következményeit az erősebb félre hárítva, a kettős fizetési rendszer kötelező megállapítását írta elő.

A *szakmánydíjazás* már nem minden munkának felel meg és a munka eredményének kiszámítása is nagyobb körültekintést igényel. Ez a munkáltatás! mód a területegység és a rajta végzett pontosan meghatározott munkák teljesítéséhez igazodik, (így pl. a cukorrépa tavaszi munkáinál rendszerint külön határozzák meg a sarabolás, egyezés, kapálás járandóságait.) Ott alkalmazza a munkaadó, ahol különösen

fontosnak tartja a gondos megművelést, amit részesmunka esetén csak megbízható munkástól várhat.

A hazai nagybirtokon nem kevésbé elterjedt munkáltatási mód az ú. n. *sommások* alkalmazása. Ezek a rendszerint idegenből jött vándormunkások főleg havi bérért az uradalmak „mindennemű” mezőgazdasági munkájára vállalkoznak, bár szerződéseikben sokszor bizonyos munkák napszám, részes vagy szakmányos elvégzése is szerepel. Néhol az aratást is ők kapják meg, a rendes részes járandóságokért, vagy nagyrítkán havi béreik fejében. Másrészt természetesen a nem sommás aratók is kötelesek gyakran olcsóbb idénymunkákat vállalni, annak ellenértékéül, hogy hazánkban az aratási munkát fizetik legjobban. A sommásbér rendszerint meghatározott készpénz, gabona, élelmiszer s esetleg részes föld vagy egyéb járandóság. Sőt — baraklakás is, amely utóbbi bizony gyakran sok kívánnivalót hagy maga után.

E munkáltatási módok pénzbeli jelentőségének kiszámítását még megnehezíti az, hogy a szerződéseket a mellékkikötések olyan bonyolult hálózata szövi át, amelynek realizálása nem kis feladat. Ezért nagyjelentőségű a mostani hivatalos munkabérstatisztika azon törekvése, hogy lehetőleg a mellékmegállapodásokból származó munkabérijövedelmeket is meghatározza.³

Az alábbi táblázatokon az 1936—37. gazdasági évben Fejér megye egyes járásaiban az aratás és cséplés elvégzésére kötött részes megállapodások mérvét közöljük.

³ Pl. prémiumok, fuvar, szállítások költsége, aratórész elcséplése, vízfordók, szakácsnók járandóságai.

8-ik részt 9-ik részt 10-ik részt 11-ik részt 12-ik részt 13-ik részt más fi-
zetési mód

1. az adonyi járásban	1	—	20	11	5	—	—
2. a móri járásban	—	—	18	2	—	—	2
3. a sárbogárdi járásban	—	2	28	33	—	—	2
4. a székesfehérvári járásban	—	—	55	7	1	2	3
5. a váli járásban	1	—	48	5	1	—	1
Összesen	2	2	169	58	7	2	8

2. A cséplési munkákért:

	2%	2.5%	3%	3.5%	4%	4-nél több%	más fi- zetési mód
1. az adonyi járásban	1	1	3	13	17	1	—
2. a móri járásban	2	—	—	3	11	1	2
3. a sárbogárdi járásban	—	—	1	2	39	10	2
4. a székesfehérvári járásban	—	1	4	14	24	5	6
5. a váli járásban	—	—	12	11	19	—	3
Összesen	3	2	20	43	110	17	13

Természetesen az elmondottak alapján a részek és százalékok eme felsorolása nem jelenthet végleges képet, hisz lehet, hogy az a gazda, aki az aratás, vagy cséplésért többet fizet, behozza veszteségét a szerződésileg az aratás és csépléssel összekötött idénymunkák alacsonyabb béreivel. Általánosságban azonban a számok mégis jellemzőek, mert megállapítható belőlük, hogy Fejérmegyében ezeket a részesmunkákat az országos átlagnál jobban díjazták.⁴ Az országosan szokásos 11-ik aratórésznek megfelelően ugyanis az itteni gazdaságok 23.4%-a fizeti munkásait és csak 3.6% rosszabban, viszont 69.7%-a jobban. A cséplést másutt

Az általános összehasonlításra csak az Orsz. Mezőgazdasági Kamara 1929. évi jelentésében 400 gazdaságról gyűjtött és közzétett adataira támaszkodhatunk (177. és köv. oldal).

2.5—4%-ig adják ki, a fejrmegeyi gazdaságok 63.4%-a pedig 4%-ot és annál többet juttat a munkásainak.

4 gazdaság hónapbérért» 1 napszámért, 3 pedig magyar holdankint 50 kg búzáért arattatott» 3 napszámért és 10 hónapbérért csépeltetett. A gazdák nagyobb része aratóinak és cséplőinek ételmezést is adott.

A mezőgazdasági idénymunkák munkáltatás! módjaira vonatkozólag a következő táblázatot közöljük:

		Tengeri munka					Burgonya munka					Széna-és sarjukaszálás							
Járások:		I.	II.	III.	IV.	V.	O.	I.	II.	III.	IV.	V.	O.	I.	II.	III.	IV.	V.	O.
	Felesben	—	—	—	—	—	—	1	5	3	—	9	—	2	2	4	—	8	
	Harmadosban	—	2	—	—	—	2	—	1	13	—	3	17	4	2	14	7	2	29
részért	4-ikért	3	2	—	9	14	28	5	6	6	16	16	49	—	—	2	4	7	13
	5- „	3	6	9	4	8	30	—	—	3	2	—	5	—	—	1	—	—	1
	6- „	4	—	25	3	—	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	7- „	—	—	—	—	3	4	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	9- „	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	10- „	3	—	3	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	11- „	8	—	4	—	—	12	—	—	3	—	—	3	—	—	—	—	—	—
Összesen		23	10	41	19	26	119	5	8	30	21	19	83	4	4	19	15	9	51
Szak- many- ért	gabonaért	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	1	1	8	3	6	19
	pénzért .	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	12	—	5	10	16	43	
	pénz és gabonáért	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	4
	foldért . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	8	6	5	—
Összesen		—	—	—	—	—	—	2	—	—	3	5	21	10	20	18	24	93	
Cselédekkel . . .		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hónaposokkal . .		1	4	1	4	3	13	—	4	1	5	1	11	—	—	2	4	—	6
Napszámokkal . .		4	2	2	23	1	32	9	5	3	7	2	26	2	—	2	11	4	19
Órabérért . . .		—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—

Répa munkák:

		Takarmányrépa						Cukorrépa						
		tavaszi és nyári munkája												
		I.	II.	III.	IV.	V.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	Ö.	
Részért	{	Felesben	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	
		Harmadosban . .	—	2	15	9	11	37	—	—	—	—	—	
		4 ikért	3	3	13	23	11	53	—	—	3	1	4	8
		5- „	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	1
		6- „	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1
		8- „	—	—	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—
		10- „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	11- „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Összesen		4	5	31	33	22	95	2	—	3	1	4	10	
Szak- mányért	{	gabonáért	1	—	3	4	8	16	3	—	—	4	1	8
		pénzért	2	—	1	—	6	9	3	—	2	—	—	5
		pénz és gabonáért	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
		foldért	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Összesen		3	—	4	4	16	27	6	—	2	4	1	13	
Cselédekkel		—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	
Hónaposokkal		3	1	4	9	1	18	6	4	5	6	3	24	
Napszámosokkal . . .		20	6	6	10	3	45	1	2	7	7	2	19	
Órabérért		—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	
		Takarmányrépa						Cukorrépa						
		k i s z e d é s e												
J á r á s o k :		I.	II.	III.	IV.	V.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	Ö.	
Részért	{	Felesben	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	
		Harmadosban	—	1	15	9	11	36	—	—	—	—	—	
		4-ikért	3	3	13	23	11	53	—	—	3	1	4	8
		5- „	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
		6- „	1	—	—	—	4	5	1	—	—	—	—	1
		8- „	—	—	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—
		10- „	2	1	1	—	—	4	—	—	—	—	—	—
	11- „	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	
Összesen		7	5	31	33	26	102	2	—	3	1	4	10	
Szak- mányért	{	gabonáért	4	—	2	4	5	15	3	1	1	4	1	10
		pénzért	13	3	2	—	6	24	3	2	1	—	3	9
		pénz és gabonáért	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
		foldért	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Összesen		17	3	4	4	13	41	6	3	2	4	4	19	

	Takarmanyrépa						Cukorrépa					
	tavaszi és nyári munkája											
árások:	I.	II.	III.	IV.	V.	Ö.	I.	II.	III.	IV.	V.	Ö.
Cselédekkel . . .	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Hónaposokkal . . .	3	1	4	9	—	17	6	1	5	6	—	18
Napszámokkal . . .	3	3	6	10	3	25	1	2	7	7	2	19
Órabérért . . .	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—

Ismételjük, a táblázat adatait erősen befolyásolják az itt fel nem tüntethető mellékdijazások és kikötések. A tengeri-munkáknál pl. kérdés, a munkás fizetéséért vet-e; nem díjazák-e külön a törést, a szárvágást, kap-e tengeriszárat stb., a széna- és sarjúkaszállásnál a felek rendszeren aszerint állapotodnak meg, hogy hol, milyen a várható termés hozam, hogy más végzi-e a behordást, kazalozást, vagy azt külön lizeitik-e. A répamunkáknál, hogy a munkás ültet-e vagy csak az ápolás és betakarítás feladatát teljesíti. A cukorrépa műveléshez rendszerint szakmunkást fogadnak, azért lép itt előtérbe a részért való dolgoztatás helyett a hónapos és szakmányos munkáltatás.

Hogy tehát pontosan tájékozódhassunk a tényleges kereseti viszonyokról, az egyes munkások részére pénzben vagy természetben kifizetett egész évi munkabérek összegeit kell megvizsgálnunk.

A vármegye községeknek előjáróságai 1936—37. évi bérfizetési lajstromokból megállapították, mennyi volt az egyes munkaadóknál átlagban egy I. osztályú, nem cselédsorban levő állandó munkás évi keresete. A termények felértékelésénél a következő helyi árakat vették figyelembe: gabona: 16—17 P; csöves tengeri: 6—7 P; burgonya: 2—3 P; szalma: 1.50—2.50 P; répa: 2—3 P; 1 magyar hold tengeri szárának értéke: 6 P.

Járásonkint hány gazdaságban keresett egy I. oszt gazdasági munkás:

	100—P keve- sebb	100— 199 P	200— 299 P	300— 399 P	400— 499 P	500— 599 P	600— 699 P	700— 799 P	800— 899 P	1000 P több
1. Adonyi járás	—	3	1	6	4	6	12	5	1	1
2. Móri járás	1	5	11	3	2	—	—	—	—	—
3. Sárbogárdi járás	—	—	6	13	5	5	—	—	1	—
4. Sz.-fehérvári j.	1	2	17	18	25	6	1	—	—	—
5. Váli járás	—	7	16	4	11	8	—	—	—	1
Összesen	2	17	51	44	47	25	13	5	2	2

Korántsem közömbös az, hogy a munkások ehhez a keresethez hány napi munkájuk által jutottak. Azon idő alatt ugyanis, amikor az általuk vizsgált 100 holdnál nagyobb földbirtok nem foglalkoztatta őket, részben saját kis- vagy törpebirtokukat művelték, részben egyéb napszámkereset után nézhettek. A nincstelenekre — bár a napszámjövédelmi lehetőségeket egyenkint nem foghattuk meg — valószínűleg mégis sokat jelentett az, ha minél több munkanapon át jutottak egy birtokon állandó munkához.

Gazdaságonkint hány munkanap jutott egy munkásra:

	50 nap- nál keve- sebb	51-100 nap	101-200 nap	201-250 nap	251-300 nap
1. az adonyi járásban	5	3	21	6	2
2. a móri járásban	—	14	8	—	—
3. a sárbogárdi járásban	—	15	21	3	1
4. a székesfehérvári járásban	8	25	28	2	—
5. a váli járásban	8	15	18	2	1

Gazdaságonkint egy munkanapon átlag mennyit keresett egy munkás:

	1-199 P-ig	2-299 P-ig	3-399 P-ig	4-499 P-ig	5-599 P-ig	6-699 P-ig	7-799 P-ig	8 P-nél többet
1. az adonyi járásban	—	4	13	16	3	—	1	2
2. a móri járásban	1	13	1	3	1	—	—	—
3. a sárbogárdi járásban	—	11	8	12	2	4	—	3
4. a székesfehérvári járásban	2	18	15	13	9	3	2	1
5. a váli járásban	—	15	11	10	6	2	—	1

A fejrémegyei mezőgazdasági munkásoknak az 1936—37. gazdasági évben a 100 holdnál nagyobb gazdaságokban állandó munkájuk által megszolgált keresetére tehát végeredményben a következő járásonként számított átlagszámok vethetnek világot:

Járások száma:	I.	II.	III.	IV.	V.
Egy munkásra átlag hány munkanap jutott	145	86	117	107	110
Egy munkanapon mi volt az átlagos keresete	4.26	3.58	4.32	3.89	3.66 P.

Az állandó munkások másik hatalmas csoportjának, a mezőgazdasági cselédségnek kereseti viszonyaira vonatkozólag az 1937 augusztus havában 337 száz magyar holdnál nagyobb birtokról összegyűjtött és 10.336 egézszeres közcseléd beiére vonatkozó adataink a következők:

A cseléd keresete járásonként:	I.	II.	III.	IV.	V.
Tehéntartással	790.46	719.29	775.13	760.82	759.19 P.
Tejjárandósággal	742.51	695.47	728.08	712.26	726.08 P.

A tehéntartás költségét 100 P-re, a szegődményes föld 100 ölet 5 P-re értékeltük. Nem számítottunk azonban ezen összeghez a cseléd állattartásából eredő jövedelmét, ami pedig tekintettel arra, hogy különleges és áldásos hazai viszonyaink szerint, termelő háztartásának keresetét megközelítő haszna, igen jelentős összeg.

Az 1935-re vonatkozó és egy járás adataiból kiszámított átlagos cselédjövedelem a cselédbér 740 pengő fizetési értékével széniben 1130.13 P-re rúgott, mely összeg 57%-ához (beleértve a tehéntartást is) állattenyésztése révén jutott.⁵

⁵ V. ö. a szerző: Cselédsor (Bp. 1937) c. munkájának „Mennyit keres a cseléd” és „A cselédség állattartása” c. fejezeteivel.

Egy cseléd járásbeli átlagjövedelmét 1935-ben munkanaponként 3 P-ben állapítottuk meg, azóta pedig úgy gabonakonvenciójának, mint különösen állattartási eredményének pénzértéke megnőtt.

Figyelembevétel a mai nehéz gazdasági viszonyokat, a fejmegyei mezőgazdasági munkásság keresetének mérvéről alkotott képet nem ítélniük vizsgálannak. Nem szabad azonban megtéveszteni magunkat csupán azon számok bizonyosságától, amelyek a munkában töltött idő ellenértékét tüntetik fel. Az elfogadható keresettel szemben követelőleg tornyosul élénk a munkához nem jutottak — helyesebben kevés ideig foglalkoztatottak szomorú statisztikája, amelyre nem kielégítő válasz a mezőgazdaság kényeszerű és nálunk oly nagy mérvben érvényesülő téli munkaszünete.

Itt már a mezőgazdasági szociálpolitika szorgos tevékenységére van szükség, amelynek feladata kettős. Elsősorban a munkaadó lehető újabb megterhelése nélkül biztosítani, sőt fokozni a mezőgazdasági munkásság jövedelmi lehetőségeit, másodsor pedig a falusi népnek sürgősen több munkaalkalmat teremteni.

A gazdasági cselédség helyváltoztatása.

A gazdasági cseléd huzamosabb ideig való helybenlakása jóval több hatóerő befolyása alatt áll, mint a községi lakosságé. E téren kétségen kívül a legnagyobb jelentősége a munkavállaló és munkaadó személyiségének van. A gazda a rossz cseléden, ha az hibát követett el, törvényadta jogánál fogva még évközben túladhathat, ha pedig nem volt jó munkás, az év végén felmondhat neki. Igen jelentős azonban azoknak a cselédeknek a száma is, akik önhibájukon kívül kénytelenek gazdát változtatni, így elsősorban a lakáskérdés miatt. A törvény értelmében a munkaadó köteles éves, nős vagy családos cselédei részére külön lakásról gondoskodni. Ha a cselédlegény nőszül és nincs üresedés az év végén, más uradalomba kénytelen elszegődni, vagy ha az ő, vagy a lány szülei befogadták is egyszobás cselédlakásukba, az áldásos szaporaság készíti a költözésre. Ugyanígy jár a kiöregedő cseléd is, aki máshol kénytelen könnyebb munkát, pld. pásztorságot, csőszséget vállalni, ilyen állás pedig a közcselédnél kevesebb lévén, ritkábban ürül meg. Vagy ha egy jó cselédét a munkaadó más pusztájába helyezi át, mondjuk parancsolónak.

A hasonló okok tömegében nem felejtkezhetünk meg a cseléd munkaadójának személyéről sem. A régi s mint Darányi Ignác mondotta, törvénnyel ki nem kényszeríthető pátriarkális viszony is igen elősegítette azt, hogy az uradalmaknak törzsökös cselédsége volt, az újabb gazdálkodók némelyikénél azonban mind sajnálatosabban előtérbe jut az a szellem, amely a földbirtokot rideg üzleti vállalkozásnak tekinti, a cselédet pedig szinte termelési eszköznek. A falusi lakosság nagyobb részénél természetes az, hogy generációkon át a község területéhez van kötve a nép, az adatok tanúsága szerint azonban a cselédeknel ritkán akad olyan, akinek atyja is ugyanabban az uradalomban szolgált. A székesfehérvári járás 30 községe területén összesen 99 olyan gazdaság van, amely száz kat. holdnál nagyobb, összesen: 3232 cseléddel. Ezek közül 91 birtoknak 2822 cselédjére nézve sikerült megállapítani azt, hogy hánynak lakott ugyanazon a birtokon már a felmenője is, továbbá, hogy hányan laktak és szolgáltak közülük ugyanazon a birtokon egy, két vagy több év óta.

A kutatás eredménye nagyon érdekes abból a szempontból, hogy azt mutatja: van olyan birtokcsoport, amelyen a cselédségnek majdnem az egy-negyedrésze ugyanannak a birtoknak régi cselédségétől származik, de van olyan csoport is, ahol ennek a törzsökös cseléd-elemnek az arányszáma mindössze hét és fél százalék. Az előbbi csoportba azok a birtokok tartoznak, amelyek értelmiségi családok tulajdonában vannak és ugyanennek a családnak tulajdonában voltak már az előző nemzedék idején is. Ilyen birtok 16 van a járás területén, s ezeknek a

birtokoknak 434 cselédje közül 99 valósággal örökölte a cselédi „állást” ugyanazon a birtokon szolgáló szüleitől. A járás tíz főnemesi birtokán a törzsökös cselédeknek az arányszáma már jóval kisebb: 16.4%, tíz ilyen birtokon 737 cseléd szolgált, akik közül 121-nek szolgált ugyanott már az apja is. Az a 32 birtok, amely már a háború után került mai birtokosa kezébe, ebben a tekintetben majdnem ugyanolyan arányt mutat, mint a bérlők kezén levő birtokok általában, mégis annyi különbséggel, hogy a bérlőkézen levő birtokokon az arányszám 9.9%, tehát valamivel még mindig magasabb, mint az új birtokosoknál talált 9.1%. A legrosszabb pedig e tekintetben a cselédség helyzete azokon a száz holdnál nagyobb birtokokon, amelyek nem értelmiségi elemek s nem is főnemesi családok kezén vannak: ezeken csak minden tizenharmadik cselédnek élt már az apja is ugyanazon a birtokon.

Abból a szempontból, hogy a ma szolgáló cselédség egy, két vagy több év óta van-e ugyanazon a birtokon, csak három birtokcsoportot sikerült megvizsgálni. Ezek közül a helyzet az egyhelyben lakás tekintetében a főnemesi birtokokon a legkedvezőbb. Ezek cselédségének ugyanis 85.7%-a szolgál ugyanazon a helyen, két évnél régebbi idő óta; a választói jogosultság szempontjából kár, hogy nem tudjuk pontosan milyen nagy azoknak az arányszáma, akik legalább hat éve vannak ugyanott. De a legalább két év és a hat év e tekintetben nem nagyon különbözhetnek egymástól, mert aki egy birtokon két évnél hosszabb időt eltölt, az már ott körülbelül meg is marad állandó személyzetnek. Az értelmiségi kézen

lövő birtokokon ennek az állandóbb jellegű cselédségnek az arányszáma 83.0%, nem értelmiséghez tartozó elemek birtokain pedig 47.8%, tehát még a fele sincs az összes cselédségnek. Viszont csak egy éve szolgál a főnemesi birtokokon a cselédségnek 7.9%-a, az értelmiégi elemek birtokain 16.4%-a, a bérlők által művelt birtokokon 18.3%-a.

A megfigyelt uradalmak száma	A munkaadó	Hány cselédje van	Ezek közül hánynak az atyja szolgált ugyanott	Ami a cselédség hány %-a
10	Főnemesi címet visel ..	737	121	16.41
16	Értelmiségi, de nem főnemes, akinek birtoka már háború előtt is családja tulajdonában volt	434	99	22.81
32	Birtokát a háború után szerezte	734	67	9.12
9	Nem tartozik az értelmiségi osztályhoz	69	5	7.46
24	Bérlő	848	84	9.93
91	Összesen	2822	376	13.32

Ellenben azokon a birtokokon, amelyek csak a háború után kerültek mai birtokosuk kezére, ennek a legrövidebb idő óta szolgáló cselédségnek az arányszáma már meghalad egynegyedrészt és pontosan 27.5%. Még ennél is rosszabb a helyzet a parasztbirtokokon, mert ezeken meg a cselédségnek több, mint egyharmadrésze legfeljebb egy év óta van szolgálatban.

8.

A mezőgazdasági bérpolitika útja.

Ha a kormány gondoskodásának tengelyébe tényleg a falusi nép életszínvonalának emelését iktatja, komoly és tartós eredményt a mezőgazdasági munkabérvizonyok szervezése, irányítása és felügyelete nélkül nem remélhet. Népegészségügyünk az utóbbi időkben örvendetes javulást mutat, de ezt az eredményt jelentő anyagi áldozatok és a zöldkeresztmozgalom hatalmas szervezete, intézményes tevékenysége nélkül sohasem érhetne volna el. A mezőgazdasági munkára szorulóok szempontjából a tiszteltreméltó szociális biztosítások, állami támogatások, sőt a birtokviszonyok egészségesebb rendezésére irányuló törekvés is csupán tüneti kezelést képeznek. A nagy mezőgazdasági tömegek sorsa javításának egyedüli intézményes lehetősége:

az aktív mezőgazdasági munkabér politika.

Az aktív mezőgazdasági munkabérpolitika három összetevője pedig:

I. A mezőgazdasági munkabérvizonyok törvényes újrendezése.

II. A mezőgazdasági munkaviszonyok központi és tudományos irányítása.

III. A mezőgazdasági munka állandó felügyeletének szervezete.

A mezőgazdasági bérvizonyok rendezése.

A magyar törvények jelenleg a mezőgazdasági munkavállalók három nagy csoportját különböztetik meg: a napszámosokat, az idénymunkásokat és a gazdasági cselédeket. Az első két réteg jogviszonyait az 1938 : II. t.-c., a harmadikét az 1907. évi XLV. t.-c. rendezi. Ezenkívül az 1899 : XLII. t.-c. a munkavállalkozók és segédmunkásaikról, az 1900. XXIX. t.-c. a dohánytermelők és dohánykertészek, az 1900 : XXVIII. t.-c. az erdőmunkásokról intézkedik. Ezek közül az első két törvény világviszonylatban is elsőrendű szociális jelentőségű, sőt a mai idők azoknak a munkafegyelemre vonatkozó és a liberális világban annyi gyűlöletnek kitett rendelkezéseit is igazolták.

A cseléd törvény a felek szerződéses szabadságát elismerve, igen helyesen lehetővé tette azt, hogy a cseléd termelő háztartást alapítson. Mégis elsősorban az uradalmi családok éves cselédjei viszonyaihoz alkalmazkodott. Európában szinte egyedülállóan biztosította a cseléd téli kenyerét is, és így nem kis áldozatra kényszerítette a gazdaságokat. A kisbirtokos „bentkosztos”, istállóban háló nélküli cselédje azonban az uradalmi cselédségtől egészen elütő társadalmi osztály és a földbirtokviszonyok újrendezése

kapcsán különleges intézkedéseket igényel. Szükséges volna tehát, hogy:

a) szabályozzák törvényesen a kisbirtokon alkalmazott állandó béresek különleges jogi helyzetét,

b) a törvény különösen a kisbirtokra vonatkozólag rendezze újra és szilárdítsa meg az állandó mezőgazdasági cselédek alkalmazásának az *egész évre* vonatkozó kényszerét.

A *munkástörvény* két, az életben különböző időnyomunkásosztály jogviszonyait: az aratókét és a sommásokét — egyformán szabályozta. A mezőgazdasági munkaszokások mai viszonyai között ezzel kapcsolatban különböző intézkedések szüksége merül fel. Így:

a) válasszák szét, különítsék el az aratók és a sommások jogviszonyainak törvényes rendezését,

b) ennek kapcsán nyerjen törvényes rendezést az eddig rendeletekkel gyengén szabályozott elhelyezésük, lakásviszonyaik kérdése,

c) a gazdasági cselédekénél jóval gyengébb és sokszor vitás orvosi ellátásukat törvényesen oldják meg.

A *napszámosoknak* eddig a munkástörvényben foglalt jogszabályai a legkevésbé váltak be az összes hasonló intézkedések közül. Mivel ez a réteg a kisbirtokok megerősödése következtében mindig nagyobb jelentőséghez jut;

a) szabályozza külön és részletesen törvény a mezőgazdasági (és esetleg ugyanott egyéb) napszámosok jogviszonyait,

b) a napszámosok jogvitáit vonja ez a törvény a közigazgatási hatóság elé, mert eddig az a megmagya-

lázhatatlan különbség, amely az ő jogvitáikat a többi mezőgazdasági munkavállalókkal szemben a polgári peres útra vitte, ténylegesen kikapcsolta különösen a kisebb pertárgyértékű mezőgazdasági munkabérvitákat a jogszolgáltatás köréből.

Törvényhozásunk akkor, amidőn az 1923: XXV. tc.-kel a *legkisebb mezőgazdasági napszámbérek* meghatározása mellett döntött, a mezőgazdasági munkajogban új útra lépett. Hogy a törvény teljesen még sem érvényesül, ennek oka a paritásos szerv nehézsége, részletes és tervszerű irányításának hiánya, s főleg az volt, hogy a törvény csak a napszámbérekre vonatkozott. Tehát:

a) a kérdést alapos és új törvény szabályozza,

b) a minimálás a napszámbéreken kívül lehetőleg ölelje fel az összes mezőgazdasági munkáltatási módokat.

A mezőgazdasági *keret-munkabérszerződések* rendszerét elgondolásunk szerint a Fejérmegyei Gazdák Nemzeti Szövetsége megvalósította. Külföldön a kollektív szerződések már a mezőgazdasági munkajogban is erősen érvényesülnek. Elvileg ehhez a munkavállalói fél szakszervezeteire volna szükség. Tényleg azonban mindenütt a közhatalom szerve irányítja a kollektív szerződések kialakulását. Végeredményben a munkaadók e szociális kartelljének tekinthető keretmunkabérszerződések járható utat szolgáltatnának, ha:

a) a közhatalom minden törvényhatóság területén előmozdítaná létrejöttüket,

b) a magyar kartelljogban és egyes külföldi jogalkotásokban (mint pl. a cseh textilipar kollektív

szerződésrendszerben) található példák nyomán az azon vidéken általában érvényre emelkedő keretszerződések mint bérminimum a vidék többi munkaadójára is kötelező erőre volnának emelhetők.

A keret-munkabérszerződések általános érvénye tulajdonképp teljesen pótolhatná a napszámosok jogainak biztosítására irányuló intézkedéseket is, vagy legalább a vidékenként változó viszonyoknak megfelelően részleteiben egészíthetné ki a törvényes bérminimumot.

A mezőgazdasági munkaviszonyok irányítása.

A mezőgazdasági munkaviszonyok változatosságára jellemző, hogy a múlt évig egy állam sem kísérletezett azok általános statisztikai felmérésével. Az úttörő magyar, belga és német mezőgazdasági munkabérszatisztikáktól sem remélhetünk végeredményeket.

A mezőgazdasági munkabérproblémák tudományos kiművelése agrárországokban halaszthatatlan gyakorlati jelentőségű feladat. Biztos és tevékeny központi irányításra azonban az alábbi kérdések rendszeres megoldásánál már rég szükségünk volna:

A) Általában: 1. Szorítsák a mezőgazdaságot a munkaerő fokozott igénybevételére. Ennek néhány eszköze:

a) azoknak a terményeknek termelését szorgalmazzák (belfogyasztás és kivitel emelése útján), amelyek több munkaerőt igényelnek, pl. a búzával szemben a kapások stb.;

b) kössék legalább az állandó munkások legkisebb számát a termelőterület bizonyos nagyságához

(ennek eredeti jele az új földbirtokrendező törvény tervezett kedvezménye a cselédszám alapján);

c) a gépek szerepét tisztázzák és hatalmi szóval rendezzék a mezőgazdasági termelésben nekik juttatható szerepet. A magyar agrártársadalom eddig például az aratógépek részben önkéntes mellőzésével bizonyos áldozatokat hozott, mert a cseh-morva ország-részekben a gép kiszolgáló személyzetén kívül aratáskor alig jelentkezik más munkáskereslet. Viszont a gépek teljes háttérbe szorítása a versenyképes termelés rovására mehet.

2. Az értékesebb és fontosabb mezőgazdasági munkával szorítsák ki a káros és silány munkát, így:

a) Az állandó munkahelyeket védjék meg a napszámomunka előretörésével szemben. (Pl. a gazdasági cselédkérdés megoldása.)

b) A szociálisabb munkáltatási módok háttérbe szorulását szüntessék meg (esetleg a fentebb vázolt kollektív- vagy keretszerződések segítségével). Sok kisgazdánál s főleg az Alföldön a részes tengerimunkákat most már napszámban végeztetik, néhány uradalom pedig sommásokkal havi bérért vagy cselédekkel ara Itat.

c) Akadályozzák meg, hogy a társadalmi berendezkedésünkre a családi élet és egészség miatt veszélyes női és gyermekmunka kiszoríthassa a mezőgazdaságból a férilmunkát. Nálunk még férficsírások vannak a tejgazdaságokban, Német- és Csehországban azonban már legtöbb helyen fejősnők vették el kenyérüket.

d) A szakmunkásképzést juttassák érvényhez a

mezőgazdaságban is. Pl. a németek azzal a tervvel foglalkoznak, hogy az uradalmi gazdáknak mesterlevelet adjanak, s bizonyos feladatok elvégzését csak szakmunkásoknak engedjék meg. A tanonctartást is meghonosították, stb.

3. A mezőgazdasági munkaerőfelesleget megfelelő rendszeres eszközökkel kössék le. A vidéki tervszerű iparosítás esetén hozzák összhangba a környék ipari és mezőgazdasági munkabéreit. Idejekorán vizsgálják meg (a genfi B. I. T. munkája mintájára) a városba tódulás (Landflucht) okait és egészséges eszközökkel akadályozzák azt meg.

B) In concreto: 1. Oldják meg az állandó és időszaki munkások lakáskérdését. Döntsék el a „Werkwohnung” vagy az „Eigenheim” politikának alapelveit. A munkás elsősorban arra az időre kapjon megfelelő lakást, míg dolgozik, vagy a saját otthon építésére fordítsanak minden támogatást. A németek az előbbi mellett szálltak síkra.

2. Biztosítsák a mezőgazdasági munkák megfelelő jövedelmét. A német mezőgazdasági munkabéripolitika például kimondotta, hogy a mezőgazdasági munkabérnél nem annak nagysága, hanem formája a fontos (tehát a természetbér arányát kell emelni, stb), továbbá, hogy bevétel fokozás csak nagyobb munkateljesítés esetén várható.

A cselédség jövedelmének fokozását szolgálná:

a) Állattartásának eredményessé tétele. Sertéseinél kényszerítsék munkaadóját rendes ól építésére, az oltás kérdését rendezzék, tehéntartását a régi mérvben tegyék lehetővé, szárnyas tenyésztését nemesítsék,

szervezzék meg annak értékesítését. Valósítsák meg állatai biztosítását stb.

b) A munkásság hitelével is törődjenek. Újítsák fel a Darányi Ignác elgondolása szerint alapított és az öregségi biztosítás kiépítésénél végleg lerombolt munkás-segélyalapokat, vigyenek azokba életet.

c) Egészségügyi javítása érdekében vegyék át a még jóvá nem hagyott fejrermegyei új cseléd-szabályrendelet üdvös intézkedéseit: oldják meg a bábafulvar, a gyermekek preventív orvosi felügyelete, iskolába szállításuk részletkérdéseit, rendeljék el, hogy az uradalmakban zárt kutakat és rendes árnyékszékeket létesítsenek.

d) Alakítsák át a végrehajtási jogot, hogy a munkabért biztosítani és azonnal behajtani lehessen.

A mezőgazdasági munka állandó felügyelete.

Mindezen kérdések, ha akadna is a II. pontban említett rendszerező és logikusan boncoló előrevivő központi szervük, sohasem válhatnának élő valósággá a mezőgazdasági munka *állandó felügyeletének* megszervezése nélkül. Jó törvényeink vannak, de azok végrehajtása a legtöbbször hiányos. Ki viseli például azért a felelősséget, hogy az agrárkonjunktúra éveiben nem hajtották végre a vármegyék cselédlakás építési szabályrendeleteinek a háború következtében érvényre nem jutott előírásait?

Ez az állandó felügyelet nyugaton sokhelyütt megvalósult. Németországban a „Treuhand der Arbeit”, Franciaországban a „Conseil de Prudhommes” jól végzi feladatát. Még jobban érvényre jut e rend-

szer világszerte az 1890-es évek óta az iparfelügyelői intézményben, amelyet most nálunk fejleszteni szándékoknak és meg fognak bízni a legkisebb ipari munkabérek hatékony ellenőrzésével is.

A magyar mezőgazdasági munkatörvények a történelmi fejlődést követve a vármegyei közigazgatást tették a munkabérviták eldöntőjévé. Tisza Kálmánnak a törvényhez fűzött indokolása ma is aktuális. A szolgabírák mellé alkotott vegyes tanácsbíróság rövidesen magától kimúlt. A rendes bíróságot pedig az élet kapcsolja ki a napszámbérviták elintézéséből. A csehországi munkásbíróságok rendszere is azt bizonyította, hogy a közigazgatástól elszakított judikatúra ezen bérviták eldöntésére alkalmatlan. Tehát:

A) Minden munkabérvitát, amely a földdel kapcsolatos, sorozzanak a szolgabíró hatáskörébe: azaz a nem írásbeli szerződéssel kötött idénymunkákat, a napszámmunkákat, sőt a földmunkákat és mezőgazdasági mellékipari munkákat is.

B) A felmerülő jogviták eldöntésén kívül tegyék a szolgabírót a mezőgazdasági munkaviszonyok tevékeny irányító, ellenőrző felügyelőjévé is.

Ha a tűzrendészet légvédelmi szempontból annyira fontos érdekei kellően érvényre jutva rendszeres és a többi közigazgatási ágaktól elkülönített közigazgatási szervezett összmunkához juthattak, ezt az állapotot a mezőgazdasági munkáskérdés is elvárhatja.

A mezőgazdasági munkafelügyelet elengedhetetlen feltételei:

a) *Hatósági jogkör.* A munkabérviták bírói eldöntésére és a megtorlás azonnali rendőri büntetőbírói

foganatosítására. Ezért harcolnak az iparfelügyelők is és ezért is alkalmasabb e szerepre a szolgabíró a gazdasági felügyelőnél, aki egyébként sem munkajogi szakember.

b) Szakértelem. A szolgabíró rendszerint a földdel foglalkozó társadalmi rétegből, többnyire faluból kerül ki. Azonban komoly képzésre szorul. Ha tehát a közigazgatási továbbképző tanfolyammal párhuzamban ugyanolyan terjedelmű mezőgazdasági munkaügyi szaktanfolyamra vezénylik azoknak a felét, akiket az előbbi tanfolyam úgy is kivont a közigazgatásból, a megoldás nagyrészt adva van. A tűzrendészeti felügyelők kiképzése rövidesen már úgysis elérte végcélját.

c) A szakmunka lehetőségének biztosítása:

1. minden járás egy szolgabíróját *kizárólag* a mezőgazdasági munkaügyek felügyeletével bízzák meg,

2. anyagilag utiátalánnyal tegyék lehetővé, hogy ne a járásszékhely ügyirat elintézője, hanem megszabott munkaterv szerint valamennyi község és gazdaság munkafelügyelője s az életviszonyok pontos ismerője legyen.

Eldöntésre vár, megéri-e ez a személyzetszaporítás és anyagi áldozat a kérdés intézményes megoldását.

d) Központi állandó szakszerű irányítás és ellenőrzés.

II.

FÖLDMÍVES MUNKÁSSORS
KÖZÉPEURÓPÁBAN
1938-BAN

1.

A német mezőgazdasági bérpolitika.

A munkás szempontjából bére a termelésben végzett munkája ellenértéke. Ez a megélhetésének alapja és ezért érthető a munkabér emelésére irányuló törekvése. A munkaadó viszont a munkabérben termelési költséget lát. Minél jelentősebb a termelési költségek és a termény ára közötti különbség, haszna annál nagyobb. A bérharc tehát az áralakulás miatt is fontos közérdek. A nemzeti szocialista állam a közérdeket, az üzem és a szociális követelmények álláspontját hatóság közben jöttével egyeztetni össze.

A minimális mezőgazdasági munkabéreket a tartományi szociális hatóság: a „Treuhänder der Arbeit” rendszerint évente törvényerejű rendeletével kibocsátott bérszabályok határozzák meg. Ezek azonban nem pusztán hatalmi intézkedések, mert létrejöttükben az új államrendszer szövevényes gazdasági és politikai érdekképviselői és szakértői, kerületi és miniszteriális szervezetei érvényesíthetik álláspontjukat. A bérszabályzatok a hasonló gazdasági lehetőségek területén igyekeznek a járandóságokat bérosztályonként

egységesíteni. A bér nagysága azonban nem igen változhat, különösen amióta az 1935 májusi miniszterközi értekezlet kimondotta, hogy a mezőgazdasági munkabérminimumot emelni nem lehet. Mivel a munkabérgyarapodást rendszerint áremelkedés követi, az elv: állandó bérek és állandó árak biztosítása. Hogy ez az elv az utóbbi időben az élet szükségleteinek mégis engedni kénytelen, annak több oka van. Így mert az erős ütemben hajszolt fegyverkezési és építési iparok nagy munkáskeresletre vezettek és mert a külföldi nyersanyag a világárak befolyása alatt áll, amit pedig pótlásul erőszakolt körülmények között bent állítanak elő, nagyobb termelési költséget emészt fel.

A nagy mezőgazdasági munkáshiány a munkabéreket rendszerint a hatósági munkabérminimum fölé emeli. Mivel azonban a szilárdan tartott terményárak következtében a mezőgazdasági üzemek további munkabéremelést nem bírnak el, kénytelenek az idegen államokból hozott olcsóbb mezőgazdasági vándormunkásoknak mind nagyobb teret nyitni. Sőt a legkomolyabb tervek merültek fel arra vonatkozólag, hogy az állam, akárcsak a mezőgazdasági munkások építésénél, úgy itt is, a munkabér bizonyos százalékát magára vállalja. Mégpedig az ipari munkaadók terhére, akik a munkaterv fokozott iramának előnyeit élvezik.

A német mezőgazdasági munkásság jövedelme kétségen kívül nem éri el az ipari munkásság keresetének nagyságát. A legutóbbi (1936-os) birodalmi parasztnapon Hellmut Reinke összehasonlította egy hamburgi kikötőmunkás és egy pomerániai gazdasági cseléd jövedelmét. A munkás havonta 130 márkát

kap, amíg a cseléd felértékelt havi jövedelme csak 90 márka. Ezzel szemben a munkás Hamburgban havonta legalább 40 márkát ad ki lakbérre és 60-at étkezésre. Fűtésre, ruházkodásra és egyéb kiadásaira 30 márkája marad. Igaz, hogy csak 8 órát dolgozik, de rendszerint külvárosban lakik, idejét utazgatással tölti és több alkalma is van a költekezésre. Ezzel szemben a cseléd önálló termelő háztartást vezet, annak főleg állattartásból eredő jövedelmeit élvezi és élete falun jóval kevesebbe kerül. Pl. évi 40 q burgonyaszükséglete bérében 104 márkára van értékelve, míg a munkás azí kicsinyben csak 240 márkáért vásárolhatja meg.

Az összevetésnél természetesen nem szabad elfelejteni, hogy az iparban mind több a drágán fizetett szakmunkás, aki havi 30, 50, 80 márkával kap többet. A cselédek pedig nem mind a pomerániai I. osztályú földeken szolgálnak, hanem Keletporoszországban és oly vidéken, ahol 30—40%-kal kisebb a bérük, főleg pedig, hogy igen kevesen kerülnek cselédsorba. A napszám a természetbeni járandóságok nélkül külön nem jövedelmez és a téli mezőgazdasági munkaszünet idején még sincs mindenütt ipari munkaalkalom. Azután az ipari munkás, ha vidéken lakik, a falu előnyeiben épp úgy részesül, mint a mezőgazdasági munkavállaló. Különösen akkor, ha mezőgazdasági törpebirtoka van, amit családja művelhet. A német nemzeti szocializmus nem híve ezeknek a kisgazdaságoknak. Minden törvényes eszközzel küzd a parasztbirtok elaprózódása ellen (Reichserbhofgesetz, földbirtokreform stb.). Sőt tervek merültek fel annak megszüntetése érdekében

is, hogy a családfő a földművelést csak főfoglalkozásként űzhesse.

A német mezőgazdaság irányítói tudatában vannak annak a ténynek, hogy saját földhöz az egész agrárlakosság nem juthat. A mezőgazdasági termelési rendben mindig szükség, lesz segítő munkáskezekre, tehát a parasztpolitikán kívül a munkáspolitikára sem vesztetheti el jelentőségét. A mezőgazdasági munkásság részére a felfelé emelkedés, a vagyonygyűjtés lehetőségét biztosítani kell. Az állam ezért dolgozott ki erőteljes intézkedésrendszert, sőt az aktív bérpolitika terén sem maradt tétlen annak ellenére, hogy mint láttuk a béremelést nem tartja helyénvalónak. Főleg két elv érvényesítésének segítő erejétől vár eredményt.

Az első az, hogy a jövedelem tulajdonkép nem is a bér nagyságától, hanem elsősorban a bér formájától, rendszerétől függ. A tiszta pénz bér helyett annak a vegyes bérrendszernek, amelyben a természetbeni járandóságok egészséges aránya érvényesül, épp a mezőgazdaságban van a legnagyobb lehetősége. Ha a mezőgazdasági munkás földhasználat és terményjárandóságok segítségével állatot tarthat, önálló termelő háztartást vezethet, szorgalmával a megfelelő körülmények között vagyont gyűjthet. Ennek a rendszernek pedig a munkás egyéni érvényesülési lehetőségén kívül a köz szempontjából is igen fontos jelentősége van. Az agrárnép mind nagyobb veszélyt képező városbatódulásának veszi elejét azzal, hogy a munkást jobban a földhöz láncolja. A német nemzeti szocializmus tehát hatalmas és mindenhol érvényesülő gazdasági szervezetei segítségével a természetbeni járandóságok arányának a megfelelő mérvben való emelésé-

ért munkálkodik. Erre szolgál a lakáskérdés erőteljes iramban való javítása kapcsán a megfelelő istállók létesítése, a keletporoszországi cselédtehén-akció és más, a természetben, a gazdasági rendszerben megnyilvánuló akadályok kiküszöbölésére irányuló törekvés. De azt is tisztázta, hogy az önálló termelőháztartás legfontosabb tényezője maga a munkás, illetve főleg felesége, aki azt megvalósítja, a másik oldalon pedig a munkaadó, aki azt megfelelő szociális érzékkel, s esetleg áldozatok árán is lehetővé teszi. Az új államrend ezen tényezők felfogásának újjáalakítására a munkás nevelését, a mintagazdaságok példaadását és nagyhatalmú propagandáját állította sorompóba. Ha a Reichsnährstand megbízottja kerületében évente csak 20 állandó mezőgazdasági munkás új termelő háztartását teremti meg, egy év alatt tízezer esetben ér célhoz ez az elgondolás. Amint pedig a bérrendszer egy kerületben a megfelelő jelentőséghez jut, a hivatalos bérszabályozás útján általánosan érvényesíthető. A béremelés nélkül elérhető jövedelemszaporulat másik útja az új német munkarend alapelveinek a mezőgazdaságban való érvényesítése: bevételfokozással csak nagyobb munkateljesítés járhat. A mezőgazdasági munkák díjazását mindenütt már régtől fogva három számítási alap szerint határozták meg. Vagy a bizonyos időegység (év, hó, nap, óra) alatt végzett munkateljesítés ellenében (időbér), vagy az elért terméseredmény bizonyos előre meghatározott hányadával díjazták a munkavállalót (részes munka), vagy végül a területegység és a rajta elvégzendő bizonyos előírt munkateljesítéshez igazították (szakmány, akkordbér). A német mezőgazdaság az állandó mun-

kását általában véve napszám, illetve órabérrel fizeti, amelynek havi végösszegébe a terményjárandóságokat az előírt kulcs szerint beszámítja. (Ezzel szemben a mi 1904:XLV. t.-c.-ünk a nagyrészt negyedévenként esedékes évi cselédbér mellett döntött). A részes és szakmány bérfizetés tudvalevőleg a mezőgazdaságban észszerűen csak bizonyos meghatározott munkák elvégzésénél alkalmazható. A német hatósági bérszabályok az akkord munkáltatást a munkaadó szabad, esetenkénti elhatározásától teszik függővé és csak azt írják elő, hogy bérére vonatkozólag a munkavállalóval szegődéskor, vagy a munkavégzés előtt egyezzenek meg, továbbá, hogy az átlag-munkateljesítés ellenszolgáltatása az egyéb bér nagyságát — tartományonként változó mérvben: 20—33%-kal múlja felül. A nemzeti szocialista munkarend a megfelelő helyen alkalmazható akkordmunkáltatást szorgalmazza, de ezen túlmenően a munkaerő egész éven át fokozottabb mérvben való kihasználását tűzte feladatául és erre a munkást jövedelemszaporulat kilátásbahelyezésével ösztönzi. Hogy pedig a munkaadó tényleg olyan munkaerőhöz jusson, amely a mostaninál fokozottabb mérvben veszi ki részét a termelésben, a vizsgázott mezőgazdasági *szakmunkás* rendszert alakítja ki. A szakmunkás segítségével viszi keresztül a mezőgazdasági termelés gépesítését, számolva azzal, hogy a tanulatlan és gyengébb képességű munkavállalót főlegessé teszi. De éppen az így kieső munkabért akarja biztosítani a szakmunkás fokozottabb és értékesebb teljesítésének magasabb díjazására.

A magyar mezőgazda ezen szokatlan intézkedések láttán bizonyára azonnal a munkarendben könnyen

előidézhető súlyos következményekre gondol, vagy az egészet merő elméletnek tartja. Azonban, ha figyelembe veszi a parancsuralmi rendszer lehetőségeit, a német mezőgazdaságban már elért gépesítést és azokat az intézkedéseket, amelyeket a németek a mezőgazdasági szakmunkásképzés terén foganasítottak, nem kételkedhet ezen munkarendváltás tényszerűségében. (Az új rendszer pl. szigorúan keresztülviszi az iparihoz hasonló mezőgazdasági tanonc- és segédképzést, szakiskoláit nemcsak a gazdaiifjak, hanem a munkavállalók részére is hozzáférhetővé teszi, tehenészetekbe csak vizsgázott teheneseket enged, az uradalmi gazdák részére mesterlevelet fog adni stb).

A német mezőgazdasági munkabérlpolitika tehát, bár sok nehézséggel küzd és kiforrott eredményeket még nem mutathat fel, újszerű eszközeivel és hatalmas erőfeszítésével sok tanulságot nyújthat.

A német nagybirtok népeltartó ereje.

A Német Birodalom mezőgazdasági területe (Ausztriát leszámítva) 41.6 millió hektár. Ennek nagyobb része 32.8 millió ha. magánszemélyek birtokában van. Az állam tulajdona 4.2 millió ha., nagyrészt erdőbirtok. A községekre 2.2 millió, az alapítványokra és egyéb jogi személyekre egy további millió ha. jut, a német egyházi birtok pedig mintegy 1.1 millió ha.-nyi, főleg kisbérletben hasznosított területet tesz ki.

A magánosok tulajdonában levő földbirtok 36.6 százaléka 20 ha-on aluli három és félmillió főnyi törpe- és kisparaszt kezén van, viszont 14. 5% -a mintegy kétezer 1000 ha-on felüli nagybirtokosé. A 100 ha-nál nagyobb birtokok 9.4 millió ha-on az egész művelhető terület 22%-át foglalják el.

A nagybirtok eloszlása korántsem arányos, mert a nyugati és déli parasztagzdálkodással szemben az északi és keleti tartományokban a 100 ha-nál nagyobb birtoktesteknek az egész mezőgazdasági területhez viszonyított aránya a következő:

Mecklenburg	64.3
Pomeránia	57.5
Posen és Nyugatporoszország	52.0
Brandenburg	51.7

Az 1925. évi üzemstatisztikai számlálás adatai alapján a 100 ha-on felüli nagybirtoknak, az erdőgaz-

dálkodást leszámítva, megmaradó 5.2 millió ha-nyi mezőgazdaságilag művelhető területe 1.1 millió állandó és ideiglenes munkásnak, illetve alkalmazottnak adott kenyeret. A 2—100 ha-os parasztbirtok 18.8 millió ha-nyi területén viszont 8.9 millió földmívest foglalkoztatott. Tehát a nagyüzem 100 ha-ára 20.4, a kisüzem ugyanilyen területére 46.1 kenyérkereső esik. Ezek szerint, ha a német nagybirtokot felosztanák, 100 ha-onként még 25.7 ember, összesen 1,326.000 új földműves jutna mezőgazdasági munkához. Oppenheimer, a nagybirtok esküdt ellensége, még a 20 és 100 ha közötti paraszt-nagyüzemnek sem kegyelmez és azon újabb 1,435.000 önálló földmívest akarna letelepíteni. Ez a radikális földreform tehát a mezőgazdasági lakosságot legalább 4 millióval növelhetné.

Péter *Quante* azonban rámutatott e számítás hibaforrásaira. Elsősorban arra, hogy a felosztásra szánt nagybirtok vidékén pl. Keletporoszországban és Pomerániában maga a kisüzem is 100 ha-onként csupán 25.9 személyt tart el, a nagyüzem pedig minél nagyobb, annál több embert foglalkoztat. A 200 ha-t meghaladó birtokon már 26 ember él. A keleti vidékeken ahhoz, hogy valaki egyedül földbirtokából élhessen meg, legalább 10—25 ha mezőgazdaságilag művelhető területre van szüksége, amely birtoknagyság a kisüzem átlagos 46.1 személyével szemben csupán 34.4 személyt foglalkoztat, illetve tart el. A felosztható nagybirtok területén *Quante* számításai szerint végeredményben nem 25.7, hanem 8.5-től legfeljebb 9 2 személlyel foglalkoztathatnánk többet, ami 4,450.000 embert jelentene. Ezt a tömeget a mezőgazdasági népesség évi százezres szaporulatfölöslege 4—5 év alatt

elérné, amely után viszont a mezőgazdasági népesség még nagyobb városbatódulása következne be.

Kétségen kívül tény az, hogy a mezőgazdasági lakosság az ipari foglalkozásúak és általában a városi nép erőforrása. A földművelés termelőképességének növekedése az ipar fejlődésének iramát sohasem fogja elérni. Németország egy négyzetkilométernyi területére 1816-ban 46.7, 1871-ben 77.2, 1933-ban pedig már 140.3 ember jutott. Viszont ha 100 gyermek szükséges ahhoz, hogy ezt a népsűrűséget az ország megtarthassa, akkor 1927-ben a vidéken 113, a nagyvárosokban azonban csak 58 gyermek született. Az új német Birodalom, amelynek rendszere népének belső feszítőerején, a munkaerő fokozott kihasználásán épül fel, nem fogadta tétlenül ezt a szomorú ténytet.

A mezőgazdasági lakoságnak a más foglalkozási ágakba özőnlése világjelenség, de pontos statisztikai felmérésére különösen Németországban a több mint 100 éves porosz statisztikai hivatal működése, az 1882., 1895. és 1907. évi mezőgazdasági üzemstatisztikák, az 1907. évi népszámlálás (amelynél a foglalkozás és a születési hely) és az 1925-ös alapján (az utóbbinál a háború előtti tartózkodási hely) összevetésére van mód. Éppen ezért hatalmas német irodalom foglalkozik ezzel a kérdéssel, ahol minduntalan visszatér az a mai magyar szakirodalomba is begyökerezett felfogás, amely a mezőgazdasági lakoságnak a más pályákra özőnléséért elsősorban a nagybirtokot vonja felelősségre.

Így *von der Goltz* az 1840—50-es nagy német kivándorlási hullámot a nagybirtok nyomásának tulajdonította. T. *Bödiker* azonban bebizonyította, hogy

a kivándorlók 44.3%-a a Schleswig, Hannover és Kassel parasztvidekről indult ki, holott e három tartományban az össznépességnek csak 18%-a lakik. Max *Sering* a francia háború után megduzzadt német ipar fellendülésénél leszögezte, hogy az ipari vidék 57.86 % -os nyereségével a keleti országrész agrárrészeinek 75, a délinek 30.6 és a nyugatinak 13.1%-os vesztesége áll szemben. Franz *Oppenheimer* a Goltz-féle törvényt körvonalazva, egész közgazdasági elméletét a mezőgazdasági nagyüzemnek a népességre gyakorolt káros hatására építette fel.

És tényleg, ha az egyes porosz kerületek szerint a mezőgazdasági népesség nettó elvándorlását vizsgáljuk, a birtoknagyság és e népmozgalom közt bizonyos összefüggéseket találunk. Az alábbi táblázaton az egyes porosz kerületek aszerint tartoznak az I. csoportba, hogy területük több mint felét 100 ha-nál nagyobb birtokok foglalják el; a II. csoportban ez a nagybirtok nem éri ugyan el a terület felét, de a többi birtokcsoportnál relatív többsége van, a III. csoport a 20—100 ha-os paraszt-nagybirtok, a IV. az 5—20 ha-os, az V. a törpebirtok vidéke.

A mezőgazdasági lakosság csökkenése az ötvenkinti születésszaporulat által előidézendő elméleti népsűrűség százalékában kifejezve

Birtok csoport	1860—1885	1885—1890	1890—1895	1895—1900	1900—1905	1905—1910
I.	7.2	7.0	5.0	6.0	5.2	6.3
II.	4.1	4.9	3.9	5.2	3.5	4.7
III.	2.3	1.4	1.5	0.7	0.6	2.5
IV.	3.5	2.9	2.5	2.2	1.1	2.3
V.	2.2	2.3	0.8	+1.6	0.6	1.2
Az egész államban	3.8	3.4	2.7	2.6	1.8	3.1

Azonban Peter *Qunnte*, Oppenheimer ellen írt vitairataiban és 1933-ban megjelent „Die Flucht aus der Landwirtschaft” c. könyvében bebizonyította a Goltz-féle törvény tarthatatlanságát. Rávilágított, milyen tévedésekre adott alkalmat, hogy Sering számításai és a táblázat csupán a kerületek határán túlmenő nettó elvándorlást mutatják be és így kihagyják a nyugati kisbirtokos vidék iparosodása által előidézett foglalkozás-változásokat. Az iparbatódulás a vidék iparosodása (decentralizáció) és a könnyű közlekedési viszonyok között ma már nem jár mindig lakhelyváltoztatással. Quante a *látszólagos* elvándorlás adataival szemben a várható természetes szaporulat és az egyes foglalkozási ágakban észlelt tényleges csökkenést vagy növekedést vette kerületenkint vizsgálat alá. Leszámította a békebeli poseni és keletporosz telepítési akció által létrehozott mesterséges duzzasztás, a külföldi vándormunkások adatait, az 1907-es és 1925-ös foglalkozási statisztikánál a segítő családtagok számának megállapítására vonatkozó számlálási különbségeket, a fő- és mellékfoglalkozás jelentőségét és részletes táblázatokon kimutatta, hogy a mezőgazdasági lakosságnak foglalkozásváltoztatása az azon vidéken jelentős birtoknagysággal összefüggésbe nem hozható. Még az sem felel meg a valóságnak, hogy a német kelet nagybirtokvidékéről csupán tanulatlan gazdasági munkások vándorolnának a nyugati iparproletariátus felé, mert az öt keleti tartományból több szakmunkás került ki, mint tanulatlan. Quante kutatásainak legérdekesebb tanulsága az, hogy a parasztot eddig saját földje sem kötötte jobban a földműves-foglalkozáshoz, mint a nincstelent a más bir-

tokán való munka. A háború előtti 15 évben a más foglalkozási ágat vállaló agrárlakosság 56.4%-a volt önálló löldtulajdonos és csak 43.6%-a mezőgazdasági munkás.

Azt, hogy tényleg a paraszt, Vagy a munkásréteg: a szaporább Németországban, nem oly egyszerű eldönteni. A legutóbbi adatok szerint az önálló parasztcsaládok 55%-ának több mint 3 gyermeke van s a mezőgazdasági munkásoknál ez a százalékszám csupán 48. De itt figyelembe kell venni azt is, hogy a német paraszt addig, míg csupán 1—2 gyermeke van, rendszerint nem önálló. Quante az 1907-es foglalkozási számlálás adatainál megállapította, hogy a két osztály kormegoszlása egész más. Az önálló parasztoknak csupán 1%-a volt fiatalabb 25 évnél és csak 6%-a volt nőtlen. A földmunkásokat két csoportra osztotta, azok, akik földhasználatot kapnak, rendszerint idősebbek (csak 2% fiatalabb 25 évnél) és csak 5%-uk nőtlen. A földhasználat nélküli mezőgazdasági munkásoknak azonban 40%-a nem töltötte be 25. életévét és 50%-a nem tud családot alapítani. Minden önálló parasztra 1 és fél 14 év alatti gyermek jut, míg a földhasználattal rendelkező cselédre 2. Az természetes, hogy a földnélküli béresek és napszámosok aránya sokkal rosszabb (az egyet sem éri el), de ezek nagyobbrészt éppen a kisbirtok munkavállalói. Minden vitán felül áll, hogy a nagybirtok állandó cselédsége — akárcsak nálunk — a legszaporább néposztály. Azonban a nemzeti szocializmus hathatós intézkedései, amelyek a béresek családalapítását segítik elő, megfelelő lakásviszonyokról és a természetbeni járandóságok arányának eme-

léséről, a fiatal munkaerők másutt való lekötéséről gondoskodnak, az egész agrármunkásság szaporodását előmozdítják.

így érthetjük meg, hogy az új német tekintélyelvi uralom a parasztság helyzetének javításán kívül miért nem gyorsítja a telepítés egészséges, lassú ütemét és miért üz erőteljes mezőgazdasági munkásvédő politikát. Annak, hogy a német nemzeti szocializmus, amely az egyéni érdeket bármikor visszaszorítja, ha a köz érdekében azt szükségesnek látja, nemzetgazdasági életében a nagybirtoknak is fontos szerepet szánt, nemcsak termelési és üzemi, hanem népesedéspolitikai jelentősége is van.

3.

Munkásházépítkezés Németországban.

A mezőgazdasági munkásság emberi sorsa, vagy életszínvonalának emelése, lakáskérdésének gyökeres rendezése nélkül nem érhető el, nem valósítható meg. A Harmadik Birodalom nagyon helyesen és korán ismerte fel ennek jelentőségét és gazdasági vezérkara teljes erejét latbavetette a sikeres megoldás érdekében. Mindenek előtt egy igen fontos kérdést kellett eldöntenie A munkás és az egész mezőgazdaság szempontjából minek van nagyobb jelentősége, a munkás tulajdonát képező saját háznak-e, vagy a gazdasági cselédháznak? A századforduló tiszteletreméltó magyar szociális törvényhozása nagy áldozatokat hozott az önálló munkásházak érdekében és első földreformunk is a nincstelen mezőgazdasági munkások saját lakhelyének tett maradandó szolgálatokat. Ez természetes is, hisz minden ember egészséges ösztöne az, hogy felfelé emelkedjék és hogy javult szociális helyzetét ön-maga és mások előtt is, saját lakóházzal érzékeltesse. A munkást a háztulajdon a községhez, a lakhelyhez köti, bizonyos fokig függetleníti és népének sorsához a nincstelennél jobban hozzáláncolja.

Nagyon jól tudja mindezt a nemzeti szocialista

állam vezetősége és mégis tekintettel a mezőgazdasági élet különös viszonyaira, a mindennél hatalmasabbnak tartott közérdekre, sőt magára a munkásra is figyelemmel, — a másik utat választotta. Új mezőgazdasági munkásházak építésénél és a régiék átalakításánál elsősorban a munkaadó tulajdonát képező cselédlakások emelését támogatja.

A Német Birodalom már az államfordulat előtt is, a munkásházépítést a munkaközvetítő és munkanélküli biztosítási alapok terhére az építési költségek 70—80%-át kitevő kamatmentes kölcsönrel segítette elő. A nemzeti szocialisták még tovább mentek és az állam minden munkaadónak, aki gazdasági munkásházat építtetett, tekintet nélkül anyagi helyzetére, költségei 40%-át átvállalta. Az állami segínyt 12 fél-éves részletekben nyújtották, de az építő azt bank közvetítésével kikapta előre. Ily módon 1934 augusztusától 1937 márciusáig 25 ezer mezőgazdasági munkásház épült fel. Eleinte az államsegély csak akkor járt, ha a munkaadó nőtlen munkása helyett nőt vett fel, illetőleg megnősült cselédje részére emelt otthont. Később azonban a kedvezményt minden munkaadóra kiterjesztették. 1937-ben új törvénnyel szabályozták a munkásházak építésének előmozdítását. (Végrehajtási utasításai 1937. április 7-én, illetve 1938. január 27-én jelentek meg.) Az állam ettől fogva minden mezőgazdasági munkásház építőjét 600 birodalmi márka segélyben részesíti és az építkezési költség 85%-át a Preussische Landesrenntenbank által kölcsönként folyósítja. A birtokra első helyen való bekebelezését törvényileg biztosítja. A kölcsön 52 év és 4 hónap alatt

jár le, évi 4 és fél % kamat és fél % tőketörlesztéssel. A kamat 1%-át is az állam fizeti.

Ez a jelentős állami támogatás természetesen csak kis része a hatalmas német építkezési programnak, ami a fegyverkezés után a beruházási terv második helyét foglalja el és amit az alábbi számok jellemeznek:

Állami támogatással létrejött építkezések száma:

év	új lakás:
1932	130.291
1933	132.192
1934	189.489
1935	212.022
1936	320.000

A városi népesség lakásviszonyait a nemzeti szocialista állam három úton javítja. Elsősorban a bérházak tömegének létrehozásán fáradozik, városépítési tervek és a tőke építkezési kedvének fokozásával. Másodsor mintegy 27 milliós áldozattal 30.000 ipari munkásnak saját munkásházat emeltetett. Végül az ú. n. „Kleinsiedlung” útján 140 ezer városi családot juttatott kertes házhoz. Ezenkívül a falusi nép építkezését is többfélekép támogatja. Például a vidéki iparosság lakásépítésének előmozdítására 12 és fél millió márkát áldozott. A mezőgazdasági munkásság lakásainál azonban, mint láttuk, a saját ház helyett a szociális és nemzetgazdasági célt az első pillanatra különösen tetsző eszközzel: a tőke, a munkaadó támogatásával akarja megvalósítani.

A nemzeti szocialista álláspont indokait nagyjából a következőkben foglalhatjuk össze. A mezőgazdasági

foglalkozás minden szervezeti, vagy átmeneti nehézsége elsősorban a saját házában lakó munkással éreztetni hatását. A mai német mezőgazdasági munkáshíány előnyeit természetesen a munkavállalók élvezik, de még 1936-ban is volt sok olyan nő földmunkás, aki éppen helyhezkööttsége miatt nem tudott foglalkozást találni. Az előrelátó politika gondol arra az időre is, amikor a fegyverkezés és négyéves terv erőltetett üteme után az ország rendes körülmények közé kerül és a mezőgazdasági munkapiac kereslete is csökken. A munkaadó, ha cselédháza is van, elsősorban a saját lakással rendelkező munkását fogja elbocsátani, akit mindig az a veszély fenyeget, hogy munkajét nem veszik állandóan, az egész évben igénybe. Ha pedig a környéken nem fog munkát találni, tekintettel arra, hogy a német mezőgazdaságban a munkahelyváltogatás rendszerint lakhelyváltogatással is jár, kénytelen lesz otthonát, házát elvesztegetni. Ott ahol a munkásház környéke nem veszi fel a munkakeresőket, azok helyhezkööttsége politikai elégedetlenséget szül. Másrészt a munkaadó sem támaszkodhatik mindig a saját házában élő munkásra, aki ha jobb keresethez jut, a legnagyobb munkaidőben otthaghatja. Ez a réteg könnyebben tódul az ipari munkába is, nem lévén birtokhoz kötve. Az ipari üzemek ezeket 15—20 km-es körzetben magukhoz vonják. A kedvezőbb út, vasút és építómunkák is a mezőgazdaságtól veszik el a munkaerőt, amelynek elnéptelenedése Németországban állandó veszélyt jelent, különösen akkor, ha a hadiipart még jobban decentralizálják.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a saját ház (telekkel) 5000 márkás építési költségének kamatai,

törlesztése a fenntartási költségekkel együtt évi 230—250 márka terhet jelent s így a vegyesbérű munkás majdnem egész pénzjövedelmét felemészti, míg ha cselédházban lakik, ilyen gondjai nincsenek. A saját ház persze öregségére otthont jelentene, feltéve, hogy hosszú lejáratú adósságaitól akkorra már megszabadult. A nemzeti szocializmus a munkás késői napjairól nemcsak biztosítás, hanem a munkaadókra gyakorolt hatás révén akar gondoskodni. Németországban is, akárcsak nálunk, a mezőgazdasági munkás legjobb öregségi biztosítása sok gyermeke, akiknél mindig meghúzódhatnak, ha azok cselédlakásában van arra hely.

Éppen az új cselédházak építése és a régiek átalakítása által akarja a Harmadik Birodalom a saját ház boldogító érzését pótolni. Azzal, hogy ott nemcsak a háztartásvezetés lehetőségéről gondoskodik, hanem a hajlékot egészségessé, tágassá, otthonossá, az egyéb falusi lakhelyeknél kívánatosabbá varázsolja.

Jogi szempontból, a hatósági munkabérszabályok majdnem mind átvették az 1918. évi földmunkástörvény 15. §-ának szövegét, amely általánosságban csak azt kívánja meg, hogy a munkáslakás az egészségügyi és erkölcsi követelményeknek feleljen meg, továbbá vegye figyelembe a gyermekek számát és a nemeket. Mivel azonban az államsegély és kölcsön a Kreissgefolgschaftswart véleményétől függ, a Reichsnährstand álláspontja szabadon érvényesül. E szerint a lakás álljon egyedül, de legfeljebb két család számára épüljön. Stílusa simuljon a vidék szokásaihoz. A háziasszony munkakímélése szempontjából az istállók és mellék-

helyiségek kerüljenek a lakrészrel egy fedél alá. A nedvesség átszivárgását alapos szigetelés akadályozza meg. A konyha és istálló közé mosókonyha, illetve a takarmány előkészítésére szolgáló helyiség kerüljön. A szülőknek külön hálószobája legyen s a gyermekeknek esetleg a padlástérben szorítsanak hálókamrát. A legtöbb terv az ú. n. tiszta szobáról is gondoskodik. Rendes ablakok, ajtók, deszkapadló, nem egy helyen villanyvilágítás, vízvezeték, sőt központi gőzfűtés is van. Pince, padlás, a padlástérben füstölő, fűskamra, a szobákban beépített szekrények, a tető alatt pitvar, árnyékszék. A ház előtt virágoskert, elkerített homokos gyermekjátsszótér.

Természetesen ez korántsem jelenti azt, hogy Németországban minden cselédlakás ilyen. Igen sok helyen a mi cselédházaink átlagának állapotát sem közelítik meg viszonyaik, bár általában véve tagadhatatlan, hogy a német falusi építkezések a magyar parasztházaknál jobb életkörülményeket biztosítanak. A régi cselédházak átalakításainál természetesen a kényelmi szempontok nem mind valósíthatók meg. De az állam hatalmas segítségével, részben a munkáshiány hatása alatt sok munkaadó tényleg a fent felsorolt eszközökkel teszi kívánatossá a munkáslakást. Annál inkább, mert pl. most Brandenburgban egy ilyen munkásház építési költsége mindössze 2600 márkába jön, amiből az állam 600-at kifizet s mert a többi igen előnyös kölcsön, az építkezés megkezdéséhez mindössze 390 márka szükséges. A gyöngébb anyagi erejű és kisebb gazdaságok azonban még ezt a terhet is nehezen vállalják. Ilyenkor azután a hatósági és

politikai, gazdasági ellenőrzés egész gépezete érezteti hatását. Ha rábeszélés nem használ, a gazdát kizárják a munkásközvetítésből, ha pedig a munkához állapotából a munkaadó szociális kötelezettségének súlyos megsértése állapítható meg, arra is van mód, hogy az üzem éléről eltávolítsák, vagy munkatáborba kerüljön.

Ezek az eszközök a kinövések ellen jók, de a főfontossága annak a lakáspolitikának van, mely a közösség hatalmas áldozatával a munkaadó segítségére siet a szociális cél megvalósítása érdekében.

A német földreform és telepítés.

A Harmadik Birodalom az agrárnép jólét tenge-lyébe nem a földreformot állította, hanem e célra ha-tásosabb eszközöket talált. Elsősorban a föld szét-porladása ellen küzdött és 1933 október 1-én az „Erb-hofgesetz”-t, a hitbizomány jellegű kisbirtoktörvényt azért hozta meg, hogy ezzel megakadályozza az egész-ségtelen törpebirtok képződését. A termelést az irányí-tott gazdálkodás kemény rendszerével egészségesebbé, a piacrendezéssel jövedelmezőbbé tette. A nagy agrár-tömegek érdekeit pedig munkabérlpolitikával védte meg.

Pedig Németországban is van nagybirtokkérdés. A 100 hektárnál nagyobb földbirtok Mecklenburgban a területnek 64.3, Pomerániában 57.5, Brandenburg-ban 51.8%-át teszi. A Dunántúl pedig a 100 holdnál nagyobb birtokok százalékaránya 50.2. Az említett három német tartomány kiterjedése megközelíti Csonkamagyarország egész területét. A földtulajdon rendezésére vonatkozó német intézkedésekre jellemző, hogy az 1933 július 14-i törvény címében sem emlé-kezik meg a birtokviszonyokról, hanem a német pa-rasztság újjáalakításáról beszél. Új parasztgazdaságo-

kat létesít és a kisebb birtokok területét gyarapítja, de az e célra igénybevett föld meg sem közelíti a mi földtulajdonrendezési terveink arányait.

1919-től 1938-ig terjedő 18 év alatt a német földreform új telepítésekre 903, hozzátelepítésre 253 ezer ha földet használt fel, ami a régi birodalom területének 2.8, mezőgazdaságilag művelt területének 4.3%-a. Az 1926-os magyar földreform ezzel szemben a terület 8%-át, a termőterületnek pedig 8.5%-át vette igénybe. Kishaszonbérleti törvényjavaslatunk a földbirtokok területének újabb 10.5%-át óhajtja felhasználni. A németek 1937-ben 59 ezer ha-t osztottak ki. Ha a magyar földreformot ezen minta szerint valószínűsítjük meg, nálunk évente 22.500 hold kerülne kiosztásra.

A németek a kiosztott terület 3.9%-át a terméketlen és mocsaras vidékekből hasították ki, odairányítva a telepések 6.2%-át. Németország 27 millió ha-nyi termőterületéhez hasonlítva az e célra igénybevehető 2 millió ha-nyi mocsaras vidék elég jelentékeny területnek mondható. Ha a mocsarak kiszárítása a nagy költségek miatt eddig nem is követhette az olasz iramot, a munkaszolgálat segítségével nagyobb eredmény remélhető. Holland mintára Schleswig-Holstein partjain telepítés céljára a tengertől 100 ezer ha-t fognak elhódítani. Az igénybevett egész terület 11.1%-át az állami birtokokból bocsátották rendelkezésre, 13.3%-át a kisbirtoktól, 71.1%-át a 100 ha-nál nagyobb közép- és nagyüzemtől vették el.

A kisbirtok-kategóriából kiosztott területek magas arányát az világítja meg, hogy amikor az új telepítés az Erbhof (örökölt föld) terhére, pl. a második

fiúgyermek javára történik, a földreform tulajdonképpen látszólagos, mert nem más, mint a természetes osztódás jogi jóváhagyása. Ezeket a területeket tehát le kellene számítani a földreform által igénybevett területekből. De máskor is előfordul az — és pedig az esetek jelentős részében —, hogy az új telepesség jogaiba való helyezése nem jelent egyúttal üzemenagyság-változást is. És ez a német rendszer legjellemzőbb sajátossága.

A német újtelepest ugyanis faji, egészségi, nemzetiségi, politikai szempontokból és gazdasági tudására való figyelemmel választják ki. Őseit 1800 január 1-ig ki kell mutatnia, az öröklés biológiai feltételeinek épúgy meg kell felelnie, mint a gazdasági vagy pártfegyelemnek. Az a német kis- vagy nagygazda, aki e követelményeket nem elégíti ki, vagy pedig, aki az irányított gazdálkodás és szociális üzemevezetés szabályai ellen vét, köteles átadni helyét az „újparaszt” telepességnek. Természetesen nem lehet megállapítani, hogy ilyen szempontok következtében milyen mértékű tulajdonosváltozások állottak be. Mégis tán némileg jellemző rá az, hogy a 20 ha-on felül történt telepítések aránya a hatalom átvétele előtt 4 és 8% között mozgott, 1937-ben azonban a 36%-ot is elérte. Bár e szám megítélésénél azt is figyelembe kell venni, hogy az új telepítéspolitikát elvileg a nagyobb parasztbirtokok híve.

A német telepítés másik, talán még fontosabb feladata a nemzetiségpolitika. Célja elsősorban a német faji egység még erősebb összekovácsolása, a régi német államok, tájak lakosságának, felekezeteinek vegyítése. Bizonyos rendszeresség mutatkozik

abban, hogy milyen vidékről hova telepítenek, így Keletporoszországba a birodalom másik két végéből: Oldenburgból és Württembergből, Pomerániába Hessen-Nassau és Hannoverből; Sziléziába Bajorország és Westfáliából; Mecklenburgba Szászországból kerülnek a telepések.

A másik nemezetiségi cél: a lengyel lakosságú területek németesítése. A népvándorlások hullámán, a német lovagrend munkáján, a Nagy Választófejedelem, I. Frigyes Vilmos politikáján, Nagy Frigyes keletporoszországi 15.000 és sziléziai 53.000 telepésén keresztül, egészen Bismarckig a West-Ost-Siedlung feladata lebegett az államvezetők szeme előtt. A Harmadik Birodalom is ezt a politikát követi. A telepítési bizottság a háború előtt Nyugatporoszország és Posen most lengyel korridort alkotó területére 460.000 ha-on 21.000 családot telepített le. A századforduló előtt e célra igénybevett földbirtok területének 80—90%-a pedig lengyel nemzetiségű tulajdonosoktól származott. A lengyelek azonban e területeken számbeli fölényüket ennek ellenére mégis megőrizték, részben a nincstelen földmunkásnak a kisbirtokos paraszttal szemben való nagyobb szaporodásánál fogva.

Mi sem bizonyítja jobban azt, hogy a német földpolitika a nagyüzemet elsősorban nemzetiségi szempontból áldozza fel, mint az, hogy a határtartományokban a nagyüzem területét az átlagnál jobban vette igénybe. A korridoron túl lévő Keletporoszországban a lefoglalt terület 87.6%-át, a lengyel határmenti Pomerániában 89.8%-át, Kurmarktban pedig, amely a megmaradt Nyugatporoszországot is magában foglalja, 86.9%-át a területnek a 100 holdnál nagyobb

birtokból igényelte. Ezzel szemben, mint láttuk, Mecklenburg Németország leginkább nagybirtokos vidéke s itt közép- és nagyüzem csupán 76%-kal részesedett a telepes földek létrehozásában, nyilván azért, mert a kérdéses vidék távolabb van a lengyel határtól. Meg erősíti ezt a telepítési propaganda-irodalom is, amely a telepítendő területből kihagyja Mecklenburgot és felveszi Sziléziát, ahol a 20 ha-nál kisebb kisbirtokosok a mezőgazdaságilag művelhető területnek 40%-át bírják s a területnek csak 28.6%-a esik a 100 ha-on felüli birtokcsoportra.

Abban az esetben, ha az állam olyan birtokos földjét kénytelen megváltani, aki a szabályok szerint gazdálkodik, azért a teljes vételárat fizeti. Az újtelepes a vételárnak legalább is 10%-át (nagyobb gazdaságnál 35%-át) fizeti ki és rendes saját felszerelést hoz magával. A második évben egy, a harmadikban 2.5, a negyedikről kezdve 4%-kal fizeti a Deutsche Siedlungsbank által előlegezett vételármarradványt és építési költségek kamatját, tőketörlesztését, amit 66 év alatt szolgáltat vissza. Az új telepes helyberendezése, építkezései a hivatalos tervek alapján készülnek, a gazdálkodás pedig szigorú ellenőrzés alatt folyik, hogy a telepítés eredményeül tényleg életerős új mezőgazdasági üzem jöhessen létre.

Természetbeni járandóságok a német mezőgazdasági munkabérekben.

A mezőgazdasági munkabérrendszer az ipari bérel szemben az állandó munkásság fizetésében a természetbeni járandóságok érvényesülésének tág teret ad.

Németországot (Ausztia és Csehország nélkül) a mai állandó mezőgazdasági munkabérek szempontjából a természetbeni járandóságok alapján három vidékre oszthatjuk. 1. Északkelet-Németországban (Keletporoszország, Pomeránia, Kurmark, — amit az azelőtti Brandenburg és a lengyelek által elszakított Nyugatporoszország megmaradt részéből alakítottak —, Mecklenburg és Schleswig-Holstein) a természetbeni járandóságok túlsúlya az önálló termelő háztartás lehetőségét biztosítja. 2. Közép-Németország vegyes bérrendszerében a pénzber a jövedelem felét is eléri, de a gazdasági cseléd szükségleteit kielégítő háztartásának vezetésére rendszerint még mód van. 3. Délnyugat-Németországban, akárcsak az iparban, úgy a mezőgazdaságban is a tiszta pénzber érvényesül.

A természetbeni járandóságok mérvének ismertetésére az első és második csoportba sorozott vidék két jellemző tartományának, Pomerániának és Szászországnak hatósági legkisebb bérszabályzatai alapján összehasonlítjuk két mezőgazdasági közcseléd 1937—1938. évi munkabérét. Megjegyezzük, hogy mindkettőnek adatait az első bérosztály szerint számítottuk. Pomeránia kerületenkint változó 3 és Szászország 5 bérosztálya között mintegy 10—20%-ös eltérés van. Másrészt az állandó munkások különböző rétegeinek fizetése is nagy eltéréseket mutat. Egyébként a jutalmaknak és a túlórázásnak is nagy szerepe van a német bérrendszerben.

Táblázatunkon a természetbeni járandóságok pénzértékét a két tartomány hatósági bérszabályzatában megadott kulcs alapján számítottuk ki. Természetesen a naturaliak eme hatósági felértékelése törvényesen érvényesül ugyan, de nem fedi teljes mértékben a tényleges állapotot.

A naturálbérek pénzértékének kiszámítása a német szakirodalomban mindig nehézségeket okozott. Ez természetes, ha meggondoljuk, hogy a járandóságok felértékelése csak különböző szempontok szerint történhet. A munkaadó érdeke e téren kettős. Elsősorban a bérharc és a városi munkabérekkel való összevetés végett fontosnak tartja a magasra való értékelést. Másrészt viszont ez ugyanakkor növelné szociális járulékait. Ugyanis a német törvény értelmében a balesetjáradék és az összes biztosítási járulékok a munkás évi jövedelméhez igazodnak.

Két egészrészes közcseléd bére a Német Birodalomban.

Pomerániában:

Megnevezés	Pénzértéke R.M.
1. Lakás: lakhelyiség, istállók, 633 m ² kert, összesen	84.—
2. Tehéntartás: 1 tehén vagy napi 4 lit. tej, összesen	175.20
3. Növendék: negyedévenként 1, vagy évenként 2 q rozs	30.—
4. Egyéb állattartás: 2 anyabirka és 2 liba	40.—
5. Burgonyaföld: 25 m ² föld, vagy 40 q burgonya	104.—
6. Tüzelőanyag: 20 q brikett, 4 m ³ tűzifa	60.—
7. Gabona: 20 ¹ / ₂ q, ebből 50 kg búza, a többi rozs, árpa	309.50
8. Hüvelyes vélemény: 50 kg borsó	14.—
A termények értéke összesen	816.70
Pénzbér	279.50

Szászországban:

Megnevezés	Pénzértéke R.M.
1. Lakás: lakhelyiség, világítás, istállók, összesen ..	114.—
2. Tehéntartás: nincs, hely. napi 1 lit. tej, összesen	43.80
3. Növendék	—
4. Egyéb állattartás	—
5. Burgonyaföld: 20 m ² föld, vagy 20 q burgonya..	60.—
6. Tüzelőanyag.	—
7. Gabona: 1/4 q, ennek egyharmada búza, a többi rozs és árpa	60.75
8. Hüvelyes vélemény	—
A termények értéke összesen	278.55
Pénzbér	685.—

Mivel a balesetbiztosítás teljesen, a betegség, rokkantság, öregség és munkanélküliség esetére szóló biztosítási járulékok fele a munkaadót terheli, ez az összeg a munkabér 14—22%-át éri el, tehát a termelési költségek jelentős tételét képezi. Ugyanez a szempont jelentkezik a munkavállalóknál a szociális teher másik felére vonatkozólag és a bérharcban. A ható-

ság maga is átlátja a mezőgazdasági üzemek teherbíróképességének csökkenését és ezért úgy a biztosítási intézetek, mint a minisztériumok a természetbér alacsonyabb értékelését fogadták el. Ez a nemzetgazdaságpolitikai szempont valószínűleg éreztetni fogja hatását a most folyó állami mezőgazdasági munkabérszabályozás felvétel adatainak közzétételénél is.

A harmadik német vidékre, ahol a tiszta pénzfizetés rendszere érvényesül, Württemberg és Hohenzollern hatósági bérszabályzata jellemző. Ez az állandó munkásokat aszerint osztályozza, hogy ételt és lakást kapnak-e vagy sem. A teljeskorú állandó férfimunkás ellátás nélkül az első bérosztályba sorozott birtokokon 36, a másodikban 33 Pfennig órabért kap, ami évi 2919 munkaórát számítva 1050.84, illetve 963.27 márka. Pomeránia fentemlített szerződésének pénz járandóságát 2795 munkaóra alapján 10 Pfenniges órabérrel számítottuk ki, viszont a szász tartomány szabályzata a pénzber évi teljes összegét írja elő. Württemberg és Hohenzollern a munkásság többi osztályainál különösen ellátás esetén órabér helyett havi pénzösszegeket határoz meg.

Láthatjuk tehát, hogy a hivatalos számítások szerint a bérösszeg nagysága a három területen alig mutat különbséget. A legjobb mégis az északkeleti országrészben és ott is a nagybirtokon, ahol a hivatalos bérszabályzatban megszabott összes természetbeli járandóságokat kiadják, míg a kisbirtokok, aki vagy az állattartást, vagy a földjárandóságot nem tudja biztosítani, azt a hivatalos ártérítelési táblázatnak megfelelő, de a ténylegesnél kisebb pénzértékkel pótolhatja.

Különösen az utóbbi időkben többször hasonlították össze a *német és a magyar mezőgazdasági munkabérekét*. Erre az összetevésre főleg a Németországban dolgozó vándormunkásaink kereseténél került sor, ahol — idehaza — szabadon érvényesülhet a márka és pengő közötti valutáris különbözetnek a munkásra gyakorolt kedvező hatása. Ez azonban a német munkásnál — tekintettel arra, hogy a márka belső vásárlóereje a pengőt nem haladja meg — szóba sem jön. A pártatlan összehasonlítás esetén tagadhatatlan, hogy a munkás néhol nyugatibb élet-színvonala, főleg az újabb intézkedések következeiben kedvezőbb lakásviszonyai, nagy teher árán elért szociális biztosítása és védelme a munkaadóval szemben megkívánt viszonya terén a mérleg legtöbbször a németek javára billen. De maga a munkabére alig haladja meg magyar társáét.

Ha a két ország családos, éves közcselédeinek bérét összevetjük, megállapíthatjuk, hogy a német természetbeli járandóságok még az északkeleti vidéken is gyengébbek, mint nálunk. A magyar cseléd bérének egyik legfontosabb tényezője, a sertéstartás, német társánál úgyszólván teljesen hiányzik, pedig számításaim szerint ez hazai cselédbérünk használati értékét legalább 30%-kal emeli. A német cseléd tehéntartása átlag sokkal szórványosabb, mint nálunk. Azonban ott ahol megvan, takarmányozásának körülményeit a keret-bérszerződése jobban meghatározza. Viszont a tehén növendékét nálunk tovább nevelheti a cseléd. A tehéntartás helyett adott tej csak Pomerániában 4 liter, általában 1 liter, vagy el is marad. Hazánkban viszont ép a családi bérrendszer terjedése

kapcsán az $1\frac{1}{2}$ —2 literről mindjobban emelkedik. Baromfitartásra is alig van mód Németországban. A magyar cseléd állatállománya nincs állandó istállózásra kényszerítve, s így e téren termelő háztartásának lehetőségei jobbak. A szegődményes föld területét a legelőnyösebb német bérszabályok is a nálunk szokásos 1200 G-öl tengeri és 4—500 □-öl kertföld felében vagy negyedrészében határozzák meg. A gabonakonvenció mérve átlag jóval nagyobb Magyarországon, csak Pomerániában adnak $20\frac{1}{2}$ q-t, de abból csupán 50 kg a búza. Nálunk az e vidéknek megfelelő fejmegyeyi átlagos konvenció csupán $18\frac{1}{2}$ métermázsájában viszont 7 q a búza, s ez a különbséget kiegyenlíti. A többi tartományokban a gabona alig éri el a 10 q-t, ahova a magyar gabona járandóság sehol sem süllyed le. Az egyéb természetbeni mellékjárandóságok kb. kiegyenlítik egymást.

A pénzber Németországban általában véve nagyobb. Bár a természetbeni járandóságokra való tekintettel nálunk a készpénzfizetésnek a cselédnél nem nagy a jelentősége, nem szabad elfelejtenünk, hogy a német pénzberből a biztosítási adó, tagdíj és szociális levonások után alig marad meg az itteni pénzber két-háromszorosa. A német cselédber természetbeni járandóságai, az irodalom tanúsága szerint, a múlt század második felében voltak a magyar cselédber naturáliáinak színvonalán, azóta estek. Az így támadt különbséget a pénzber emelkedése töltötte ki. A nemzeti szocialista mezőgazdasági munkabéripolitika azonban éppen a cseléd érdekében mindent elkövet, hogy a járandóság aránya a mi rendszerünknek feleljen meg.

6.

A mezőgazdasági munkásság kereseti viszonyai Ausztriában.

Ausztria őstermelése 1934-ben az ország összesen 3,170.272 önálló polgára közül 1,003.961 keresőt foglalkoztatott. A mezőgazdaságban belőlük 387.440 mint 1 hektárnál nagyobb területtel rendelkező önálló tulajdonos, 15.990 mint 1 hektárnál kisebb területtel rendelkező önálló tulajdonos, 16.990 mint bérlő és mind ezeknek 830.000 tizennégy éven felüli segítő családtagja dolgozott.

Természetesen a segítő családtagok meghatározása csak nyers szám lehet és az egy hektáron aluli tulajdonosok legnagyobb részét sem tartotta el földje, hanem szőlő-, gyümölcs-, kerti- vagy idénymunkát keresett.

A mezőgazdasági munkások száma 436.232-ben állapítható meg, akik a 13.702 erdőgazdasági munkással együtt, családtagjaik nehezen meghatározható számát is figyelembevéve, az ország lakosságának jelentős tömegét képezik és a rendi államban, megfelelő hatalmi képviselőkhöz is jutottak.

Keresetüket, helyesebben jövedelmi viszonyaikat megállapítani éppoly nehéz, mint magyar sorstársaikét,

annyira sokrétű osztályt képeznek, akiknek foglalkoztatását gazdasági rend változó munkaszükséglete s munkaadók egyéenkint különböző fizetési képessége és készsége szabja meg.

Az osztrák mezőgazdasági munkásság két nagy csoportba sorozható: az ideiglenes napszamosok és a/ állandó munkások táborába. E két elem számbeli osztályozása annál nehezebb, mert az állandó munkások egy része szintén napszamos, akiket a törvények és szerződések rengetege vont a szociális gondoskodás sáncái közé. Érdekes, hogy a napszamosokról — szemben a magyar 1898:11. t.-c. második részével — itt külön jogszabály nem intézkedett. Sőt az osztrák ipari munkások jogszabályai és a mi 1925:XXIIT. törvénycikkünk példájára legkisebb napszámberük meghatározására sem volt mód. A napszámberék kialakítását tehát teljesen a munkapiac hullámzására bízták, úgyhogy e téren átlagokat sem állapíthatunk meg.

Az állandó mezőgazdasági munkásság helyzetét azonban a jogszabályok erősen körülbástyázták. Sőt olyan messzemenő szociális gondoskodásban részesítették őket, amely az adókat megközelítő hatalmas teherrel nehezedik a földbirtokra. Ezen szociális teher elviselését csak az osztrák mezőgazdaság kiváltságos helyzete tette lehetővé, de néhol a szolgáltatások csökkentésének szükségessége is felmerült. Bár a szociális gondoskodás okozta költségek a munkaadó tényleges kiadását jelentették, az alábbi számításoknál kihagytuk azokat a munkaadó járandóságai közül.

Számításunknál az alsóausztriai munkásság hely-

zetét vettük figyelembe, mert a régi kilenc szövetségi tartomány közül ez maga az agrár munkavállalók 32%-át foglalkoztatta. Alsóausztria 138.441 munkásából azonban csupán mintegy 70.000 volt állandó munkavállaló.

Ausztriában az 1919-es ipari munkástörvények mintájára a mezőgazdasági munkajogot szabályozó 1921—23. és 1926-ban alkotott tartományi törvények lehetővé tették a kollektív munkásszerződések intézményének bevezetését, amelyek legutóbbi formájukban 1931-ben váltak valóvá; az 1935-ös rendi alkotmány pedig felvirágoztatta őket. Alsóausztriában 1937. évben 39 nagyobb gazdaság 118 uradalmában foglalkoztatott 4500—5000 állandó gazdasági munkás állt ilyen egységes szerződés hatálya alatt. E felek 1936. évi kollektív szerződése szerint az uradalmak jövedelmi viszonyaik szerint három fizetési csoportba voltak sorozva, 1937. évre azonban a III. csoportbeli munkások a másodikba küzdöttek fel magukat.

A kollektív szerződések a családi bér rendszerén épültek fel. Nemcsak a gyermekek, hanem a keresetképtelen családtagok után is emelkedett a természetbeni járandóságok mérve: a tej, liszt, fűtőanyag, sőt a hizlalható sertések száma is. Ennek fejében a munkaadó igénybe vehette a családtag szolgálatát azonban külön díjazásért. A családi bér intézménye nem volt ismeretlen a kollektív szerződéseken kívül álló gazdaságokban sem. így például egy-egy petronelli, regelsbrunni, mauerbacheri kisgazdaság minden gyermeknek 2 éves korig fél, 14 éves korig negyed-

liter tejet adott, az utóbbi 2 azonfelül havi 10 kg lisztet. Egy wolfstahli gazda a harmadik gyermek után a tejen kívül évi 100 kg rozsot és 60 kg búzát, egy kattaui uradalom pedig családos munkásának annyi tejet juttatott féláron, amennyit az akart.

Az országos átlagbérek alapján megkötött kollektív szerződések pénz- és természetbeli járandóságokat határoztak meg. A pénzfizetések az alkalmazás minősége (parancsoló, iparos, csírás, kocsis, tanonc) és az említett föld jövedelmezőségén alapuló fizetési csoportok szerint változtak. Az I. osztályban havi 21—110, a II. osztályban 18.90-től 99 Schillingig. A természetbeni járandóságok (prémiumok nélkül) egyélesen fejenként a következők voltak:

napi 0.5 liter tej (1 lit. 30 Groschen),

havi 20 kg liszt (1 kg fehér liszt 68 Gr., rozsliszt 40 Gr.),

havi 4 kg hüvelyesvetemény (1 kg vegyes 30 Groschen),

havi 50 kg burgonya (1 kg 9 Gr.),

havi 2 kg disznózsír (1 kg 2.80 Sch.),

havi 3 kg hús (1 kg marhahús 2.60 Sch), továbbá az időszakonként változó tüzelő (1 köbméter vegyes fa 8—9 Sch.) és petróleum (1 lit. 30 Gr.) járandóság.

A zárójelben közölt 1937. évi alsóausztriai falusi piaci középárak alapján egy a mi mezőgazdasági „közcseléd”-ünknek megfelelő *csaladnélküli* állandá munkás havi átlagos keresete tehát a következő volt:

	Az I. fizetési osztályban			A gyengébb fizetési osztályban		
	PéNZ-fizetés	Természetbeni járandóság értéke	Összesen	PéNZ-fizetés	Természetbeni járandóság értéke	Összesen Sch.
Kocsis, lovaknál	69.—	40.90	100.90	33.—	42.40	75.40
Kocsis, teheneknél	49.—	40.90	89.90	26.95	42.40	69.35
Tehenes, csirás..	64.—	44.60	108.60	35.20	46.90	82.10

Ha a munkaadó a fent előírtakon kívül más természetbeni járandóságot is adott, mint sertéstartást, szegődményes földet stb., úgy azt felértékelve, a pénzfizetésből levonhatta.

A végeredménynél figyelembe veendő, hogy Alsóausztriában egy munkás napi élelme, ha munkaadója háztartásába fogadta, 1.80—2.50 Schillingre volt értékelhető (középáron havi 64.50), tehát a gyengébb fizetési osztály jövedelmét nagyrészt fel is emésztette.

A mezőgazdasági cselédek bérviszonyai Cseh-Szlovákiában.

A cseh-szlovák mezőgazdasági munkásság helyzetének felmérése nehézségekbe ütközött, mert a néhai köztársaságban még osztályozásukra vonatkozólag is meglehetősen tájékozatlanság uralkodott. Elég e téren arra hivatkoznunk, hogy az 1921-es népszámlálás a mezőgazdasági napszámosok és állandó alkalmazottak számát együttesen mutatta ki. Ezt a hibát az 1930-as népszámlálás már kiküszöbölte, de a napszámosok és az állandó munkások kategorizálását a való éleitől annyira eltérően állapította meg, hogy e téren adatai nem használhatók. Az is érdekes, hogy az 1930. május 27-i üzemstatiszúka jóval több önálló földművest mutat ki, mint az ugyanaz évi népszámlálás.

A munkaadók érdekeltségei s a munkások politikai szakszervezeteinek megegyezése alapján évente kiadott kollektív keretszabályozás tanúsága szerint a cselédek és állandó jellegű napszámosok pénzfizetése legutóbb meghaladta a gazdasági válság előtti évek béérének mérvét.

**Pénzfizetés a cseh országrészben a természetbeni járandóságok
értéke nélkül cseh koronában**

Évszám	Gazdasági kocseléd havi pénzjárandósága					Állandó I. oszt. (férfi) munkás órabére				
	Termelési korzet					Termelési korzet				
	I	II a	II b	II	IV	I	II a	II b.	III.	IV.
1929	150	135	120	105	95	1.55	1.35	1.20	1.10	1.05
1930	150	135	120	105	95	1.55	1.35	1.20	1.10	1.05
1931	150	135	120	105	95	1.45	1.25	1.10	1.05	1.05
1932	150	135	120	105	95	1.45	1.25	1.10	1.05	1.05
1933	140	125	110	100	95	1.40	1.20	1.05	1.00	1.00
1934	140	125	110	100	95	1.35	1.15	1.00	1.00	1.00
1935	140	125	110	100	95	1.35	1.15	1.00	1.00	1.00
1936	150	135	120	110	105	1.45	1.25	1.10	1.10	1.10
1937	150	135	120	110	105	1.45	1.25	1.10	1.10	1.10
1938	160	145	130	120	119	1.60	1.40	1.20	1.20	1.20

Tehát a válság éveiben — a mélypont 3 évét le-
számítva — a munkabér, mégpedig a cselédjárandó-
ság inkább, mint a napszám, megtartotta magasságát,
sőt emelkedett. Ezt a jelenséget még jobban értékel-
hetjük, ha megfigyeljük a volt köztársaság agrárrolló-
jának nyílását, jelszámokban:

Évszám	Mit kapott a gazda novényter- mekéiért	állatte- nyészté- se tejében	egész gaz- dasági ter- meléséért	Ezzel szemben ipari szükség- leti cikkekért fizetett	
1927	930	778	867	934
1928	856	762	817	941
1929	714	824	759	936
1930	599	746	660	887
1931	550	619	579	845
1932	472	549	504	815
1933	536	502	522	771
1934	589	457	534	753
1935	633	527	589	771
1936	587	578	583	772
1937	576	550	565	784

Az emelkedő munkabéreken kívül a mezőgazda-
sági termelést a fegyverkezést követő adónövekedé-
sen felül a szociális biztosítás és más munkásvédő
intézkedések terhe is nyomta. Hogy a munkaadó a

munkabéreket mégsem csökkentette, annak, az agrárviszonyok jól szervezettségét leszámítva, elsősorban az ipari munkabérek versenye és a mezőgazdasági munkáshiány volt az oka.

A XIX. század első felében Csehország mezőgazdasági munkabérei körülbelül egy szinten maradtak. Ha ezt 100 egységnek vesszük, az 1851 és 1855 közti öt év alatt a munkabér 127.3-re nőtt. A következő öt éves időszakokban 163.6, 248.5, 454.5-es volt ez a béremelkedés, úgyhogy a század végére a mezőgazdasági munkabérek a század elejéhez viszonyítva 8-szorosra növekedtek. Az állandó munkások fizetése pedig végeredményben az utolsó másfél évszázadban megtízszereződött. Természetesen a föld kihasználása is ehhez igazodott.

A cselédbérekre vonatkozólag azonban a kollektív keretszabályozásban megjelölt járandóságok alapján nehéz volt pontos képet alkotnunk. Elsősorban, mert nem találtunk arra adatot, hogy évente a munkaadók hány százaléka fogadta el őket, másodszor pedig keretükön belül az egyes munkásokkal kötött egyéni szerződések a változatok oly tömegét tartalmazták, hogy a munkások jövedelmének átlagát külön statisztikai adatgyűjtés nélkül nem határozhatuk meg. E téren a köztársaságban eddig csak egy kísérlet történt, a cseh-szlovák Mezőgazdasági Akadémia 1928. évi munkaügyi értekezletén előadott kérdőívfeldolgozás, amely cseh nyelven nyomtatásban is megjelent.¹⁾ Adatai az 1926. évre vonatkoztak és 1018 kérdőívben feltüntetett állapotokat taglalták. A gazda-

¹⁾ O. Frankenberger: Pracovní a mzdové poměry zemědělského dělnictva v republice Československé. Praha 1938.

sági cselédek havi pénzjárandósága a vizsgált gazdaságokon a következő volt:

1. Kis- és középbirtokon.

A termelővidék osztályozása:	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.	II.	IV.	I.	II.	III.	IV
Országrés	Csehország				Morvaország				Szlóvia		Szlóvakia			
Étető (béres)	146	150	124	—	118	91	92	—	135	—	96	87	137	84
Lovaskocsis	160	177	150	167	163	159	158	170	170	187	130	92	136	124
Ökroskocsis	142	153	126	154	136	140	125	140	136	160	121	84	136	118
Fejőő ...	139	156	128	150	139	119	131	135	120	120	110	107	99	103

2. Nagyirtokon.

Étető (béres)	147	126	104	132	149	136	98	—	101	140	103	93	93	95
Lovaskocsis	137	112	97	115	165	131	97	—	137	138	69	64	61	—
Ökroskocsis	124	105	90	102	143	118	88	—	133	138	109	95	90	120
Fejőő	125	102	96	84	123	102	79	—	96	104	60	64	60	120

A pénzér nagysága az országrészekben belül vidékenként változott. A városok és ipari gócpontok közelében magasabb volt, mint ott, ahol nem volt olyan mezőgazdasági munkásiány.

Abból a tényből, hogy a nagyirtok a kis- és középbirtoknál átlag kevesebb éert adott, a cseh irodalomban az a téves nézet alakult ki, hogy a nagyirtokon kevesebb a cseléd jövedelme. Ez a felületes álláspont figyelmen kívül hagyta, hogy a nagyirtokon több a prémium, jelentős a túlórázásból eredő mellékjövedelem, a cseléd családot alapíthat, családtagjai az uradalomban napszámérkeresethez jutnak, főleg pedig, hogy itt fontosabb szerepe van a természetbeli járandóságoknak.

Az Akadémia adatgyűjtésének éppen az a hibája, hogy a naturáliákat pontosan nem tudta felértékelni. Nem állapíthatta meg azt a szerepet, amelyet ezek a cseléd háztartásában való felhasználásuk által vittek s így adós maradt a cseléd jövedelme megállapításának legfontosabb tényezőjével.

felelően át is alakította, de ilyen helyeken is gyakran az volt a tényleges helyzet, hogy (mint nálunk) a cselédasszony az egyik szobában főz, mert rendszerint nincs külön konyhája.

Csehországban a cselédnek évente 16 q kőszén, vagy 26 q barnaszén és 4 köbméter tűzifa járt, amely arány az egyezés szerint változhatott. Ha a cseléd felesége vagy gyermeke ugyanott szolgált, annak már nem volt igénye külön tüzelőanyagra, kivéve a 21 év-nél idősebb fiút, aki az atya tüzelőjárándóságának háromnegyed részét kapta. Morvaországban a szénjárándóság kevesebb, Sziléziában több volt. A Felvidéken csak fa szerepelt.

Ott, ahol nincs villanyvilágítás, a munkaadó 10—12 liter (a Felvidéken 6 liter) petróleumot adott.

A járandóságban átlag 1 liter tej is volt, kivéve, ahol kecskét lehetett tartani. A családi bér halvány kísérleteire vallott az az intézkedés, hogy „amennyiben lehetséges”, a gazda *olcsóbb* tejet juttasson a cselédnek, ha annak családtagjai négynél többen vannak.

A gabonakonvenció országrészenként különböző volt. Csehországban a havi 90 kg gabona helyett 64 kg liszt is szerepelhetett. Másutt 1 q gabonát adtak (a fejnőknek 75 kg-ot). Szlovákiában magasabb volt a konvenció, termőterületenként negyedévre 350, 375, illetve 400 kg. A gabona mindenütt felesben búza, felesben rozs. Ruténföldön csak rozsjárándóság volt, de nagyobb.

A történelmi országokban a kisebb gabonakonvenciót 80—120 kg burgonyával vagy 10 ár krumplifölddel pótolják.

Havi 1 kg zsírt is kapott a cseléd, ha nem tartott sertést. Zsír helyett a Felvidéken termőterületenkint 900, 1000, illetve 1100 négyszögöl földjárandósága volt, így tette itt lehetővé a munkaadó a cseléd termelő háztartása szempontjából annyira fontos állattartását.

A konvenciósföld és a sertéstartás a történelmi országokban igen ritka jelenség volt és még a többüzetésű nagybirtokon és állami uradalmakban sem találtuk nyomát. Ahol mégis akadt sertéstartás, ott rendszerint évi 1 q külön gabonával járt.

A szárnyasok tartását mindenütt megengedték, számuk korlátozása azonban igen különböző volt. Csehországban átlag 6, Sziléziában, a Felvidéken 50 tyúkot (vagy amennyit akar) tarthatott.

A történelmi országokban a kecskén kívül a házinyúl, a régi magyar vidékeken pedig nagyritkán az áldásos tehéntartás is megjelent.

Ha tehát a néhai köztársaság cselédjöveteleit a mi viszonyainkhoz mérjük, azt tapasztaljuk, hogy a pénzfizetés emelkedését a természetbeni járandóságok javulása nem követte. E téren keleten még mindig jobb volt a helyzet, amit a cseh-szlovák irodalom nem értékelt kellőképpen. Hiába volt magasabb nyugaton a pénzber, hiába simultak a lakásviszonyok és egyéb körülmények a városi lakosság igényeihez, a történelmi államok cselédállománya mindig romlott, az általános mezőgazdasági munkáshiány mindig súlyosabb teherré vált. Végeredményben tehát a cselédber egészségtelen fejlődése egyik oka volt e szapora réteg kihalásának s az ország elnéptelenedésének.

A cseh-szlovák mezőgazdasági munkás- ság számadatainak tanulsága.

A néhai cseh-szlovák köztársaság mezőgazdasági lakossága az 1921. és 1930-as népszámlálások közötti idő alatt 5.9%-kal csökkent. Ez a visszafejlődés a régi cseh államterületen a 13% -öt is meghaladta, amit azonban a Felvidék szaporasága némileg ellensúlyozott. A cseh országrész 13.6%-os agrárvesztése és az ipari lakosság 10.9%-ös növekedésével szemben a két népszámlálás között a kereskedelemben foglalkoztatottak száma 29.3%-kal, a szabadfoglalkozásúaké és közpályán lévőké pedig 8.1%-kal gyarapodott. A szapora agrárnéposztályok csökkenése tükröződik vissza az ország népének fogyására vonatkozó alábbi adatokban:

100 lakos közül (a családtagokat is számítva) a mező- és erdőgazdasághoz tartozott:

	1900-ban	1910-ben	1921-ben	1930-ban
Csehországban	35.68	32.28	29.69	24.06
Morvaország és Sziléziában	43.76	38.57	35.27	28.56
Szlovákiában	66.27	62.57	60.63	56.82
Ruténföldön	75.06	71.29	67.63	66.29
Az egész állam területén	45.97	42.01	39.56	34.64

A földműveléssel foglalkozó népesség városbatódulásának sok oka közül talán a legsúlyosabb a mezőgazdasági munkásság viszonyainak kedvezőtlen alakulása volt. Az állami statisztikai hivatal az 1930 május 27-i állapotra vonatkozólag a népszámlálás adataitól eltérően mezőgazdasági üzemstatisztikájában a birtokokon foglalkoztatott munkások számát országrészenként is kimutatta.

A gazdasági segédszemélyzet Cseh-Szlovákiában 1930-ban.

	Osszesen	Ebből nő	%
A munkaadó háztartásában élő gazdasági cseléd	229 597	127.339	42,5
Önálló háztartásban élő deputátus cseléd	67.412	11.772	17,5
Egyéb, csak pénzfizetési állandó mezőgazdasági munkás	86.521	46.928	54,2
Állandó napszámos	57.347	30.284	52,8
Az egész vegetációs időre foglalkoztatott időszakos munkás	80.032	39.530	49,4
Szegődményes iparos	3.888	—	—
Parancsoló	25.662	—	—

Az állandó mezőgazdasági munkásoknak 1930-ban Csehországban 51%-a, Morvaországban és Sziléziában 55%-a, a Magyarországtól elszakított részben, azaz Szlovákiában 18%-a és a Ruténföldön 24% -a volt nő, míg az állandóan foglalkoztatott napszámos nők százalékos aránya Csehországban 60%, Morvaország és Sziléziában 59 fő, Szlovákiában 36% és a Ruténföldön 33% volt.

Ezekből az adatokból a magyar mezőgazdasági viszonyok ismerőjének szemébe ötlük, hogy a cseh-szlovák mezőgazdaság állandó munkásai között milyen jelentős a nők száma. A régi államterület és a napszámosok terhére még nagyobb ez az eltolódás.

A női munka — bár kialakulása különösen a nyugati részeken történelmi jelenség — Cseh-Szlovákia mezőgazdaságában mindjobban előtérbe nyomult, így védekezett a birtokos az ipari verseny által felhajtott mezőgazdasági férfimunkabérek nagyobb terhe ellen. Cseh- és Morvaországokban a tehenészetek majdnem mind kisebb deputátus-cselédfizetéssel fejőnöket alkalmaztak, akik átlag 10 tehen fejesének nehéz munkáját végezték. Mind kevesebb gazdaság szerződöttetett csirágazdát, aki viszont rendszerint maga fogadott háztartásába fejőslegényeket. A cseh kollektív keretszerződés például a deputátus-cseléd feleségétől is megkövetelte, hogy naponta legalább 6—7 tehen fejesét vállalja. A cseléd felesége és lánya azonkívül mint állandó napszámos a munkaadó rendelkezésére állt, aki néha lábasjóság nevelésére, sertéshízlalásra külön szerződést kötött velük. Még nagyobb volt a női munka szerepe az idénymunkálatoknál. A cséplést, a répamunkákat elsősorban asszonyok végezték. A munkaadók az állami munkaközvetítőnél negyedannyi sommásférfit sem igényeltek, mint amennyi nőt. Míg az olcsó női munkaerő a mezőgazdaságban évszakokon át dolgozik, férje, ha ipari munkát nem talál, vagy nagy családjuk van, otthonában asszonyi teendőket végez. E családi, egészségügyi és szociális veszélyeket rejtő visszásságot a kormány legutóbb már a munkaközvetítés útján hatalmi szóval volt kénytelen kiküszöbölni.

A cseh-szlovák Mezőgazdasági Akadémia 1937. évi munkásügyi anketáján rámutáltak azon másik veszedelmes jelenségre is, amely az 1930-as népszámlálás tanúsága szerint a földművesnép kormegoszlása-

nak eltolódásában állott elő s ami azóta fokozottan éreztette hatását.

Az 1930-ben foglalkoztatottak kormegoszlása százalékban.

Életkor	Mezőgazdasági munkás		Erdőgazdasági férfimunkás	Önálló földműves	Ipari munkás
	férfi	nő			
14-ik évig	2.2	1.9	0.4	—	1.3
15—19 éves	16.6	20.3	9.9	—	20.6
20—24 „	14.3	17.6	14.4	1.6	17.5
25—29 „	14.4	11.9	16.8	7.2	16.3
30—34 „	10.5	9.4	12.9	10.9	11.2
35—39 „	7.2	7.5	8.7	10.9	7.8
40—44 „	6.2	6.6	7.6	11.1	6.1
45—54 „	11.2	11.4	12.6	23.8	10.1
55—64 „	10.6	8.8	11.0	21.5	6.7
65 évnél idősebb	6.6	4.5	5.5	12.9	2.5

Ez a kormegoszlás kétségtelenül egészségtelen eltolódásokat jelzett. Mindenekelőtt abból, hogy az önálló földművesek 58.2%-a volt 45 évnél idősebb és csak 8.8%-a 30 évnél fiatalabb, az utódláson kívül az is következik, hogy a földművesosztály parasztrétegének fiatalsága az ipari foglalkozásban vagy városi életben látta biztosítva jövőjét. Különösen az ú. n. történeti országrészben. Mert itt hiába szaporította a földreform 3.5%-kal az önálló földművesek számát, ha pl. Csehországban ezen réteg 15—20 éves ifjúsága 18%-kal, 20—25 éves korosztálya 13%-kal csökkent.

Az ipari munkások 58.9%-a a 20 és 45 évek közötti teljes munkabírású réteg közül került ki s csak 19.3%-a volt idősebb. Ezzel állt szemben a mezőgazdasági férfimunkások 52.6 és 28.4%-a. Ha a 15 év körülieknek a háborús születésmaradás következtében előállott általános veszteségét leszámítjuk, előbb-

utóbb az ország mezőgazdasági munkásválságához fog vezetni az, hogy a munkabíróréteg minden vidéken és minden foglalkozási ágban való megduzzadását az állam mezőgazdaságában csökkenés kíséri.

Ha e jelenség okát keressük, azt nagyrészt a munkaadóknak a szociális terhek és magas munkabérek elleni védekezésében jelölhetjük meg. A nagyfokú gépesítés és az olcsóbb női munkaerő alkalmazásán kívül ez az egészségtelen bérfizetési rendszerben is megnyilvánult, ahol az állandó munkásoknál is mindinkább háttérbe szorultak a természetben való járandóságok a pénzfizetés helyett, lehetetlenné téve a munkás termelő háztartásának kialakulását. Sőt családalapítása is mind nagyobb nehézségekbe ütközött.

1930 évben %-ban	A mezőgazdasági munkások családi állapota							Az erdőgazdaságban alkalmazott férfi- munkások családi állapota		
	f é r f i				n ő			nőtlen	nős	özvegy
	nőtlen	nős	özvegy	haja- don	fér- je	özvegy				
15—24 éves ..	92.8	7.2	—	91.6	8.2	—	86.3	13.6	—	
25—44 „ ..	26.9	71.5	0.1	41.1	47.7	9.7	16.6	82.3	0.4	
45—64 „ ..	13.0	76.6	9.2	18.6	38.6	41.2	3.8	89.3	6.4	
65 évnél idősebb ..	9.3	63.4	26.7	15.8	20.4	63.3	2.4	74.2	23.1	
Összesen	44.8	50.5	4.1	55.7	28.7	14.7	30.1	66.4	3.1	

A kisüzemek bentkosztos cseléde rendszerint állását veszítette, ha megnősült, illetve férjhezment és a sommásnő is alig élhetett férjétől távol családi életet. Hogy a 25 évnél idősebbek ilyen jelentős százaléka nőtlen, illetőleg hajadon maradt, érthetővé teszi azt, hogy a munkások más kenyérkereset után néztek. Az erdőgazdaság rendezettebb és állandóbb jellegű munkaviszonya e téren is éreztette hatását. A mező-

gazdasági parancsolók és egyéb nem tisztviselő alkalmazottaknak pedig csak 9.4%-a volt nőtlen.

Azt, hogy a mezőgazdasági munkásság milyen mérvben járult hozzá a lakosság lélekszámának gyarapításához, pontosan nem állapíthattuk meg, mert az állami statisztikai hivatal nem tette közzé a szaporodás foglalkozási ágak szerinti tagozódását. Dr. Vlast. Havlicek azonban a feldolgozás alatt levő adatokból a mezőgazdaságban foglalkoztatott női munkások gyermekeinek számát vizsgálta meg.

	Csehországban	Morvaország és Sziléziában	Szlovákiában	Ruténföldön	Az egész országban
A mezőgazdaságban foglalkoztatott férjes munkások száma	70.350	37.321	97.302	16.119	221.092
Gyermekek száma ..	220.908	125.536	352.798	58.177	759.419
Egy nőre hány gyermek esik	3.2	3.4	3.6	3.6	3.4

Az erdőgazdaságban az egy feleségre eső gyermekek száma átlag 3.6 volt. Azonban az ipari munkások legszaporább kategóriái: az építőmunkások, a kőipari és bányamunkások sem érték el családonkint a 3-as gyermekszámot, a többi réteg pedig jóval szaporátlanabb volt.

A néhai cseh-szlovák köztársaság mezőgazdaságának tEkát a munkabérekérdésen kívül a munkáviszonyok terén is súlyos problémái voltak, amelyek az ország társadalmára komoly veszélyt jelentettek.

9.

A cseh-szlovák földbirtokreform hatása a déli szudétavidék népesedésére.

A radikális földreform a volt cseh-szlovák köztársaság 14 millió hektárnyi területéből annak 28.6%-át vette igénybe. Az első 10 évben a 4 millió hektárt meghaladó igénybevett földbirtok 33.2%-át a régi tulajdonosok tartották meg, 12.5%-a állami kézben maradt, míg 1,310.000 hektár tulajdonost változtatott. Az új tulajdonosok közül a kolonisták, vagyis a nemzetiségpolitikai szempontból kiválasztott telepések az utóbbi terület 3%-át, az új „maradékbirtokosok”, azaz a demokrácia válogatott középosztálya 14.9%-át, a kisbirtokosok 54.4%-át kapták meg, a többit ebből is az állam tartotta meg saját kezelésben. A radikális cseh-szlovák földreform tehát összesen mintegy 950.000 ha területet juttatott többnyire törpebirtokok formájában magánemberek kezére.

A cseh földbirtokreform nem csinált lelkiismereti kérdést a föld tulajdonjogából, a fentiek szerint mégsem valósította meg a teoretikusok által hirdetett célját: a nagyüzem teljes lebontását. A latifundiumok testébe alig vágott bele, mert pl. a Habsburg birtokokat az államadóságokra kötötték le s az állami uradal-

mák továbbra is tekintélyes adminisztratív gépezetet tartottak el. A reform azonban politikai feladatát teljesen megoldotta, mert a régi osztrák arisztokrácia és magyar birtokosság alól kihúzta a földet, amelyet aztán a cseh és tót népelemnek juttatott, kisebbségeinek földigényét pedig kielégítetlenül hagyta.

Csehország déli szudetanémet földjén a cseh-osztrák mágnásság nagybirtokain radikális földosztás volt. E tájék 31 kerületének népesedési adatait az állami statisztikai közlemények alapján G. Schlögl részletesen átvizsgálta. A kérdéses terület 906.404 hektárjának 30.9%-át vették igénybe a földreform céljaira.

A lélekszám alakulása Délcsehország 31 kerületében

	1900	1910	1921	1930
A népszámlálásokon megállapított népesség	648.810	682.873	666.929	650.557
	1910–1921	%	1921–1930	%
A népesség csökkenése a háború és a földreform évtizedeiben	—15.944	—2.33	—16.352	—2.45
Népsűrűség	?	75	73	71

Míg 1900 és 1910 között a lakosság 5.25%-os szaporodást mutatott fel, addig 1910 és 1921 között 2.33%-os háborús veszteség után a földreform végrehajtása idején a lélekszám újabb 2.45%-kal csökkent és így a népsűrűsége is esett.

A természetes szaporodás szempontjából a 31 kerület a háború előtt a népi erő forrása volt s 28 kerületben a születések száma még a háborús évtizedben is meghaladta a halálozásokét. A földreform évtizedében minden kerület aktív születési mérleget mutatott fel, amely az előző évtizedének kétszerese volt. A háború évei után a természetes népszaporodás a kerüle-

lekben is romlott, mint mindenütt másutt, bár a romlást a húszas évek elején itt is átmeneti javulás váltotta fel. De ugyanakkor ezekből a kerületekből is erős elvándorlás indult meg. Amíg ugyanis az elvándorlás a háborús évtizedben csak 35.047 főt tett, a földreform évtizedében ez 62.134 főre emelkedett, tehát annak ellenében, hogy 34.500 ember földhöz jutott, az elvándorlás az előző évtized háborús okokból megnövekedett számát 27.087 fővel meghaladta.

Délcehország 31 kerületének a mező-, erdő- és tőgazdaságok foglalkoztatottjai

	1921	1930	Különbozot
Önállóak	47.591	48.814	+ 1.223
Bérlők	767	323	— 444
Munkavállalók, alkalmazottak, napszámosok	61.741	44.636	—17.105
Házi (bentkosztos) cselédek ..	2.002	1.019	— 983
Összesen	112.101	94.792	—17.309
Segítő családtagok	36.508	58.561	+22.053
Foglalkozás nélküli eltartottak ..	161.543	113.087	—48.456
Mindössze	310.152	266.440	—43.712

Délcehország foglalkozási statisztikájának adatai szerint az önálló földművesek 1223 főnyi gyarapodásával szemben a bérlők (akikből birtokosok lettek) 444 főnyi, a mezőgazdasági alkalmazottak és munkavállalók 18.088 főnyi vesztesége áll szemben. A 31 kerületben végeredményben a földreform az őstermelésben foglalkoztatottak és családtagjaik számát 43.712 fővel csökkentette. Pedig 34.500 kisbirtokos részesült a reform áldásaiban, 122 új középbirtokos jött a vidékre és egy egész új telepés falut alapítottak.

Az őstermelésből kivándorollak közül a földreform évtizede alatt az iparba 8080-an szívdóttak fel a vidék erősödő papír-, bator- és textilgyáraiba, a közlekedés kiépítésének eredményeképpen. A kereskedelem és pénzgazdálkodás 5070 keresőt fogadott be. A mezőgazdaságban azok, akik nem vándoroltak ki, 62.000 társukkal munka nélkül maradtak. 1935 júniusában e vidéken 4460 mezőgazdasági munkanélkülit mutattak ki. Schlögl végigvizsgálva az egyes gazdaságokban a reform előtt és után foglalkoztatottak számát, munkakereslet csökkenése következtében kimaradt munkabért évi 60 millió cseh koronára becsülte.

10.

A jugoszláv földreform mérlege.

A jugoszláv földreform, amelyet országrészenként a rendeletek és törvények tömkelege külön szabályozott, tulajdonképpen csak a magyaroktól elszakított vidéken nevezhető a szó modern értelmével tulajdonos cserével kapcsolatos mezőgazdasági üzemnagyság változtatásra irányuló közhatalmi beavatkozásnak. A királyság balkáni részeiben csupán a hűbériség, vagy jobbágyság török időkből való maradványai eltüntetésére irányuló törekvésnek nevezhetjük. Ó-Szerbiában a földtulajdonosok 0.6%-ának volt csak 50 ha-nál nagyobb földbirtoka. Itt a földművelés középkori színvonalon áll s a legnagyobb agrárpolitikai probléma a *zadruga*, a családközösségen alapuló gazdálkodási rend megszüntetése. Boszniában és Hercegovinában a török idők agáinak nagybirtokain a jobbágyok (kmetek) eddig is kisüzemi termelést folytattak, 53%-ük 8 ha-nál kisebb birtokon gazdálkodott és csak 0.5%-uk volt 50 ha-nál nagyobb területe. Itt az osztrák-magyar idők törvényein alapuló hilelintézkedések segítségével a rendes magánjogi elvek szerint a jobbágyállapot megváltása 1924-re befejezést nyert volna. Ennek a folyamatnak az ütemét ugyan meggyorsí-

totta az államfordulat, de anyagi alapozottság nélkül, úgyhogy a viszonyokat még jobban összezavarta. Dalmáciában és Dél-Szlovéniában az örök-haszonbérletek megszüntetése iránt ugyan intézkedett az új uralom, de az olasz földtulajdonosok érdekében anyaországuk közbelépése nagyobb áldozatok árán lassúbb rendezést tett csak lehetővé. Macedóniában és Montenegróban a csivcsijek és más úrbéresek szláv nemzetiségű tulajdonosai és a kolostor-birtokok szintén nagyobb kíméletet követeltek.

E zavaros és ugyancsak körülményes balkáni s középkori agrárrendszerek megváltoztatása természetesen egész különleges intézkedéseket igényelt s az anyagi eszközök hiánya s az érdekeltek alacsony kulturális és életszínvonala következtében az európai jogviszonyok szerint való újrendezésük hosszú évtizedekig fog tartani.

A hazánktól elszakított jugoszláv terület agrárpolitikai kérdései a többi országrészekről egészen elütöek. Itt a földreform nyíltan hirdetett célja a mezőgazdasági nagyüzem megsemmisítése által földhöz juttatni a helybeli szláv igénylőket, megerősíteni számukat a szegényebb országrészekből idecsábított, vagy optált telepésekkel, kielégíteni a monarchia volt katonaszökevényeinek, a dobrovoljacoknak tett földígéretet, vagy esetleg pártpolitikai szempontokat szolgálni.

A törvényhozók és végrehajtók nyilatkozatainak özőnével bizonyítható, hogy kizárólag nemzetiségi szempontokkal ellensúlyozták a földreform előrelátott káros hatását, így Turina Zvonimir (Obzor 1930, XII. 24.) szerint „a határ megbízható őrei többet érnek

azoknál a gabonás vagonoknál, amelyek az erősebb gazdasági egységek megszüntetése folytán elvesznek”.

A földbirtokosokat a „törvényes” intézkedések egész tömegével ütötték el a csak részben való kárpótlás reményétől is. A kisajátítási eljárást bírósági intézkedések helyett a közigazgatásra, illetve alsó fokon ép az igénylőkből alakított helyi agrárbizottságokra hagyták. Az utóbbiakból pedig a nemzetiségi lakosságot határozottan kirekesztették. A Vajdaságban, Horvát-Szlavóniában és Szlovéniában így osztottak fel 206.440, kizárólag szláv igénylő között 962.569 kat. hold mezőgazdasági területet, kielégítetlenül hagyva több mint egy milliányi magyar és német lakosság földigényét

Jugoszlávia északi részein végrehajtott földreform káros eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A mezőgazdasági termelésben végzetes esés következett be. A régi nagybirtok intenzíven kezelt területeinek mai tulajdonosai a külterjes művelésre tértek át, sok helyen a földek parlagon állnak. A Poljoprivdeni Glasnik mezőgazdasági folyóirat szerkesztője P. Popovic a Vajdaság 1925—27. évi termeléseszkkenését évi 17 ezer vágón gabonára becsüli. A 14 q-nál nagyobb hozamú földeken a felosztás után hektáronként legfeljebb 6—7 q terem. A cukorrépa, here és kender itteni termelése úgyszólván teljesen megszűnt.

2. A tőkeszegény kisbirtokosok talajjavítási, eleven és holt leltár fenntartási lehetőségei a legkisebbre zsugorodtak. Az ármentesítő- és öntözőművek elhanyagolása nagy mezőgazdasági területeket veszélyeztet.

3. A fölöstott területek utáni állami adóbevételek rohamosan csökkennek. A kisajátított földekért haszonbérül a juttatottak eleinte a tényleges bérértéknek csak egyhatod-egynyolcad részét fizették. Ezt az állapotot 1931-ig meghosszabbították. A beszedett bér egyötöde az államot illetve költségek fedezése címén, a másik négyötödrészből pedig levonták a földek közterheit s csak az így esetleg fennmaradt összeget írták a tulajdonos javára, megakadályozva hosszú időn át az adózás rendes menetét. A községi pótdók viszont néhol ezer-kétezer %-ra emelkedtek.

4. Maguk a juttatottak sem kaptak életerős üzemeket. Horvátországban és Szlavóniában, bár csak 12.000 ha maradt nagyüzemi kezelésben, a felosztott nagybirtokból a törpeüzemek felét sem lehetett volna öt kat. holdra kikerekíteni. A juttatottakra pedig átlag 0.83 ha föld esett. Szlovéniában csak 27.000 ha termő terület volt kiosztható s egy emberre csupán 0.66 ha jutott. A Vajdaságban a rendelkezésre álló terület 40%-át a telepések és dobrovoljácok kapták. Egy igénylő átlag 1.52 ha-t.

5. A földreform ahelyett, hogy megakasztotta volna, még jobban elősegítette a törpebirtokok kialakulását. A földosztás hivatalos eredményeit sohasem tették közzé, így becslésekre vagyunk utalva. Az irodalom mintegy húszezerre teszi azoknak a vajdasági telepéseknek a számát, akik elhagyták földjüket és visszasüllyedtek a nincstelenek közé. Ehhez mérten hatalmas lehet azoknak a birtoktesteknek a száma is, amelyek törpeüzemmé süllyedtek, vagy amelyeket az eddig amúgy is erős nagy- és középgazdák, rendszerint sváb parasztok vásároltak meg.

6. Igen jelentős azok tömege, akik a középosztályból, szakértelem és eddigi agrárfoglalkozás nélkül a földművesek előtt felvásárolták a földet, vagy mint dobrovoljácok, illetve befolyásos helyi igénylők jutottak azokhoz. Községi jegyzők, ügyvédek, kereskedők, papok és városi polgárok mindenütt tekintélyes földvagyonot gyűjtöttek maguknak.

7. A jugoszláv földreform katasztrofális szociális hatása különösen a Vajdaságban érvényesült. Azonkívül, hogy a juttatottaknak nem adott elég földet, a főleg magyar nincstelen mezőgazdasági munkásságot kárpótlás nélkül megfosztotta a nagyüzemekben azelőtt kapott munkalehetőségeitől. Az agrár-proletariátus helyzetére fényt vet a szerb vezetés alatt álló vajdasági munkás-kamara, amely 1928-as évkönyvében azt mondja: „Az agrárreform a földosztásból teljesen kizárt kisebbségi földmunkásokon halálos sebet ejtett”. 1929-ben a különböző minisztériumokhoz intézett beadványában az ellátatlan réteg számát 150.000-re becsüli, akik valószínűtlenül alacsony életszínvonalon élnek.

8. A vajdasági munkaviszonyok különleges leromlásához még hozzájárult az is, hogy a gazdag nagy-parasztok már a háború előtt is gépesítették üzemüket. A mezőgazdasági munkások országos szövetségének számítása szerint a Vajdaságban jelenleg több mint 24.000 mezőgazdasági munkagépet tartanak üzemben, amelyek évente mintegy 342.000 munkalehetőséget pótolnak. Ezenkívül a kézimunkát igénylő termelési ágak is mindinkább háttérbe szorulnak, sőt e téren a még igénytelenebb és olcsóbb délvidéki idő-

szaki munkások versenye is rontja a munkaviszonyokat.

9. Ahogy a földreformra vonatkozó törvényes intézkedéseket a kapkodás és rendszertelenség, végrehajtásukat a részrehajlás és hozzá nem értés jellemezte, úgy a munkaviszonyok hatósági javítása sem vezetett eredményre. A bérminimalizáló közszéki paritásos bizottságok sok helyen meg sem alakultak, ahol pedig működnek, ott sem mutathatnak fel komoly eredményt szankciók hiányában. Az elégedetlen munkásság mozgolódását az 1936-os mezőgazdasági sztrájkok bizonyítják és az, hogy szakszervezetüknek 1937-ben már 212 fiókja volt. Az elnyomott magyar munkásság mozgalmát pedig mind radikálisabbá teszik az élükre került és a földreformban csalódott szláv agrárproletár tömegek.

Ezek után érthető, ha Popovity Daka volt agrárreform miniszter a Szkupstina 1928 március 15-i ülésén beismerte a „bolsevista módszerek szerint végrehajtott” jugoszláv földreform teljes csődjét, amely a vajdaság termelési rendjét a nagybirtokok felosztásával gyökerestől felforgatta és az ország eme életétárában legalább egy milliárd dinár helyrehozhatatlan kárt okozott.

10.

A román agrárpolitikai irány- váltás oka.

A háború előtti Románia mezőgazdasági területe 13 millió ha volt. Ezt a területet a békediktátumok 29.5 millió ha-ra növelték. 1905 és 1914 között a kis Románia búzatermelésében átlag évi 13.5 millió, tengetertermelésében 8.4 millió kiviteli többletet mutatott fel, míg 1936—37. évben a megnövekedett ország a jó termés ellenére a búzából csupán 8, a tengeriből 6.4 millió q kivittelt ért el. Románia kis exportját az 1920-as években részben a háború utáni rendezetlen viszonyok indokolhatják, de a kivitel azóta sem érte el a békebeli átlagot. 1922, 1935 és 1936-ban pedig az ország behozatalra szorult.

A kivitel visszaesését semmiesetre sem magyarázhatjuk meg az ország újabb területgyarapodása következtében előállott változásaival. Erdély ugyan sohasem elégítette ki a saját búzaszükségletét, de Románia megkapta Bánát jórészét, amely Besszarábiával együtt bőven fedezhette a különbözetet. Az időjárás kedvezőtlensége sem indokolhatja a román termelés visszaesését, mert 20 év alatt az adatok kiegyenlítették egymást. Ha összehasonlítjuk a román ter-

melést a magyarral, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy nálunk a háború utáni visszaesés 1926-ban megszűnt és a termelés azóta állandóan meghaladja a háború előtti átlagot, míg a román termelés csupán az 1937 — 38-as kivételesen kedvező búzatermelés következtében és csak egyszer érte el a békebeli színvonalat.

Év	Évi átlag terméshozam hektáronként q-ban			
	Búzában		Tengeriben	
	magyar	román	magyar	román
1905—14	12.4	11.5	16.1	12.3
1921—25	11.9	8.6	14.8	10.0
1926—30	14.0	9.8	15.2	10.9
1931—35	13.7	8.1	16.3	10.9
1936—38	13.8	11.5	18.5	10.1
1921—38	13.0	8.7	16.5	10.1

Ha az 1905—14. év román átlagtermését összevetjük az 1921—38-as átlaggal, 3 millió ha-os átlagos búza- és 5.2 millió ha-os tengeriterület alapján a búzánál 8.4, a tengerinél 11.4 millió q különbözethez jutunk. 15 pengős búza- és 9 pengős tengeri árat számítva, búzában évi 126 millió, tengeriben évi 102.6 millió kárt, összesen tehát 4.114 millió pengős veszteséget állapíthatunk meg a két termelési ágban. Természetesen a termelés egyéb területein is hasonló helyzetet tapasztalhatunk.

Ezért esett vissza a román búza- és tengerikivitel, amely a háború előtt a Fekete tengeren keresztül az orosz terméssel együtt indulva útnak, az amerikai termékek helyét töltötte ki. Pedig a megmunkált terület Romániában azóta állandóan növekedett. Különösen a búza vetésterülete, ami több mint 50%-kal emelkedett.

Románia vetésterülete ha-ban.

Év	BuLi	Tengei
1919—20	2,022.710	3,295.418
1920—21	2,488.335	3,443.990
1921—22	2,649.640	3,403.854
1922—23	2,690.341	3,404.492
1923—24	3,172.102	3,621.454
1924—27	3,223.146	3,159.457

A román állatállomány sem mutat kedvezőbb képet. Főleg, ha a kiszámított számos állatállományt vesszük figyelembe, ami 13 év alatt 1 millióval csökkent. Még jobban szembetűnik a különbség, ha a számosállatokat a megművelt területtel vetjük egybe. 1922-ben egy ha-ra 0.9, 1935-ben pedig csak 0.6 számos állat jutott, ami 33%-os esést jelent.

A román állatállomány.

	1922. évben		1935. évben	
	darab	számosállat	darab	számosállat
Ló	1.802 ezer	1.8 millió	2.166 ezer	2.2 millió
Szarvasmarha	5.745 „	5.7 „	4.327 „	4.3 „
Bika	12.320 „	1.2 „	11.838 „	1.2 „
Sertés	3.146 „	0.3 „	2.970 „	0.3 „
Összes	23.013 „	9.0 „	21.301 „	8.0 „

A román mezőgazdasági élet ilyen nagyfokú viszszafejlődése csak szervezeti változással hozható összefüggésbe. Azaz a földreformmá], amely politikai és nemzetiségi szempontból a gazdaságilag és anyagilag készületlen román földműves érdekében radikális változásokat eszközölt.

	Okirátyság a reform előtt		Besszarábia a reform előtt		Erdély a reform után		Bukovina a reform után				
	s	z	á	z	a	l	é	k	b	a	n
0—10 ha	45.5	80.5	51.6	89.6	34.0	56.0					
10—100 „	11.0	11.1	4.3	4.3	29.0	29.9	78	92			
100 ha felett	47.5	8.5	49.1	6.1	37.0	14.0	22	8			

A reform előtti 10 holdon aluli kisbirtokok területe 11 millió 600 ezerről 17 millió 890 ezerre nőtt, a

100 ha-nál nagyobb birtokok területe pedig 8 és fél millióról 2 millió 200 ezer ha-ra csökkent. A 6 millió ha-nyi területet 2 millió igénylő között osztották fel. Ezekből 1,685.000 román, 257.000 egyéb nemzetiségű volt. A főleg félhektáros részletekben kiosztott nagyüzem termelési többletének elmaradása válságba sodorta Románia mezőgazdaságát.

Nagyrészt a kisüzemek termelési csődje indította a G. Argetoianu elnöklete alatt működő legfelsőbb gazdasági tanácsot arra, hogy az ötéves gazdasági terv megvalósítása érdekében a földtulajdon jogi helyzetének új alapokra való helyezését javasolja a kormánynak. A birtokok további szétaprózódásának megakadályozására a kötöttbirtokok rendszerét kívánják megvalósítani. Most már elismerik, hogy észszerű termelést a román viszonyok között csak közép- és nagyüzemben lehet keresztülvinni. A túlzott birtokfelosztás ellensúlyozására a jövőben 25 ha-ban akarják a legkisebb határt megszabni, a rendelkezést megtoldva azzal, hogy a tulajdonosnak *bármilyen nagyságú* birtokát is jogában áll kötött birtokká minősíteni. A birtokok egységét ezentúl a törzsöröklés rendszere biztosítaná. Az állami elővételi jog, amely eddig az átvett birtok felosztásával járt, a jövőben csupán nemzetiségi szempontokat s kizárólag a kisebb birtokok területének növelését szolgálná. Tehát a legújabb román agrárpolitika a gazdasági helyzet javulásának eszközét a birtokok adóterheinek, örökösödési illetékének csökkentésén s a tervgazdálkodás bizonyos nemének bevezetésén kívül, a radikális földreform káros következményei továbbterjedésének megakadályozásában látja.

Hogy védi egy kisbirtokos ország mezőgazdasági munkássága szociális jólétét?

A kérdéses állam Belgium, ahol a legapróbbra tagozott birtoktesteken — Páris környékét leszámítva — a világ legbelterjesebb gazdálkodása folyik. S a földek kitűnő terméshozama jelentős számú, főleg ideiglenesen alkalmazott idegen munkaerő kihasználását teszi szükségessé. Ezt a mezőgazdasági munkásságot pedig — mint az illetékes belga tényezők maguk is elismerik —, a tételes szociális törvények példátlanul gyatra hálózata védi.

Pedig a belga törvényhozást — más téren — a szociális érzék hiányával nem lehet vádolni. Az ipari munkásság védelmében 1887-től a háborúig a rendeleteket leszámítva, nem kevesebb, mint 24 fontos törvényt hoztak. S amikor a hadviseltek szavazati joga, mint a többi államokban, itt is megnövelte a munkásosztály politikai befolyását, megint egy sereg új szociális védőtörvény született. Két minisztérium: az ipari és munkaügyi, valamint a népjóléti és közegészségügyi minisztériumok, további általános mun-

kaügyi igazgatóságok, munkahatóságok, a munka és veszélyes üzemek felügyelőiségei, munkásorvosi szolgálat, munkásbíróság és munkaügyi vegyes bizottságok kísérik figyelemmel a munkás sorsát. De csak az ipariét, — a mezőgazdasági munkássággal senki sem törődik. A szociális törvények közül az agrár-munkásra nem vonatkoznak a gyermek- és női munkáról, a lakásegészségügyről, a bérfizetés módjáról, munkaszerződésekről, a vasárnapi munkaszünetről, a munkaidőről, munkanélküliség és betegség esetére való biztosításról alkotott tételes törvények. Csupán a munkabalesetek és öregség esetére kötelező biztosítás áldásaiból nem rekesztették ki a mezőgazdasági munkavállalót, valamint a belga gazdasági élet egy igen jellemző és jótékony intézményéből: a családi munkabérből. A háború utáni évben itt alakítottak ugyanis először az ipari munkaadók kompenzációs pénztárakat, amelyekbe való befizetés által vetették meg az alapját annak, hogy munkásaik bére azok családjának számához igazodjék anélkül, hogy a munkást az elbocsátás réme fenyegetné. 1928 végén már 43 ilyen magánpénztár volt, többszázezer járadékos munkavállalóval. Gartou de Viart gróf 1928 április 1-én emeltette törvényerőre az intézményt, kimondva, hogy nem szabad előnyben részesíteni azt a munkást, aki nem lép a biztosítottak közé. Az 1930 augusztus 4-i törvény pedig az összes, tehát a mezőgazdasági munkaadókat is kötelezi, hogy minden olyan munkásuk után, akit havonta legalább 12 napig, napi 4 órán át foglalkoztatnak, a pénztárba fizessék be a családi

bérijárulókat. A költséget a munkásra nem háríthatják át. A munkás gyermekeinek 14 éves koráig számuk szerint havi 15, 35, 75, 145 s ettől kezdve 100 frankkal emelkedő segélyt kap. Az állami hozzájárulás évi 300 millió frank.

A baleset és öregség, valamint a családi bérnek a munkaadóra nehezedő egész szociális terhe nem nagyobb a munkabér 7%-ánál. (Az öregségi biztosítási járulék felét a munkás fizeti.)

A mezőgazdasági munkásság mostoha helyzetét érezve, a közelmúltban gyakran nyugtalankodott, úgyhogy egymásután, vidékenként általánossá váló munkamegtagadások fordultak elő. Hatásuk alatt a földművelésügyi és népjóléti miniszterek 1937 április 16-ára „a mezőgazdasági munka feltételeit vizsgáló és a szociális törvények e téren való alkalmazására hivatott”, paritásos bizottságot hívtak össze. Ez a bizottság hosszas tanácskozás után munkabérminimálást határozott el, amelynek azonban nem lévén kényszerítő ereje, nem sok eredménye volt. Ezenkívül egy törvényjavaslat-tervezetet dolgozott ki, amely most áll elfogadás előtt.

Ennek értelmében a mező-, kert- és erdőgazdaságban állandóan foglakoztatott minden munkásnak két havi szolgálata után egy fizetési hétköznapi szabadságra van igénye. Azt évente, munkaadójával megegyezve egyszerre veheti ki, de olyan időben, hogy a gazdasági munka kárt ne szenvedjen.

Könnyen átlátható azonban, hogy az ehhez hasonló intézkedések nem elégségesek egy társadalmi

osztály szociális jólétének biztosításához. Annál inkább, mert a belga törvénytárból a különleges jogi természetű mezőgazdasági munkaszerződéseknek a magyar 1898:11. és 1906:XLV. t.c.-kekhez hasonló általános szabályozása is hiányzik. Az ilyen tői vény ék azonban rendszerint az érintett népréteg egységes és nagyobb jelentőségű megmozdulásaira, mintegy társadalmi kényszerből születnek. A belga gazdasági életből pedig ez a jelenség hiányzott.

Amióta az 1791-es törvényt hatályon kívül helyezték, az állampolgárok foglalkozásuk szerint szabadon szervezkedhettek s az új Code Pénal a munkabérharcban alkalmazott egységes munkamegtagadás büntethetőségét megszüntette. 1876 óta Belgiumban légiójával támadtak az új szakszervezetek. Ez a kis ország egyébként is a virágzó egyesületek hazája. Mezőgazdasági szövetkezeteinek működése példaszerű.

Mindezek ellenére a mezőgazdasági munkásság tömörülésének nyomára nem akadunk. Még a szocialista párt is, amely 1910-ben, hogy a mezőgazdaságban gyökerező katolikus párt uralmát megingassa, földművesorganizációkat alakított, nem munkásszakszervezetekkel, hanem termelő és értékesítő szövetkezetekkel kísérletezett. Vandervele keserűen állapította meg, hogy a belga gazdasági munkásból hiányzik az osztályöntudat.

A kérdés nyitját tehát elsősorban e népréteg lelki adottságaiban kereshetjük. Az állam és a gazdasági élet összetétele a földtulajdon megszerzésének lehetőségét csillogtatja meg előtte. Munkásvoltát átmeneti

állapotnak tekinti. Eszméje a földtulajdon mítosza. Ennek elérése érdekében szó nélkül tűr és szenved; időt, munkát, fáradságot nem sajnál. Igénytelen, tanulatlan. Rendszerint elszórtan, kisparaszt munkiadójával azonos szociális környezetben s attól teljes függésben él, aki tőke hiányában többnyire maga is csak bérlő és alig tudja előteremteni elemi szükségleteit. Belgium gazdagsága kis emberei vasszorgalmában és a flamand paraszt olthatatlan földéhségében rejlik. Ha a munkásnak már saját földje, vagy bérlete is van s azt családja nem tudja megművelni, nem ritkán még éjjel is dolgozik. Ha pedig érzi, hogy a parasztsorban nem jut előre, elnyeli a belga ipari munkalehetőségek tengere. Sőt ez tán Európa egyetlen állama, ahol az ipari és a mezőgazdasági munka együttes, vagy szezon szerint felváltott dzése nem szórványos jelenség. Az ipari munkások nagy részének ugyanis mezőgazdasági törpe- illetve kisüzeme van. Ami azzal magyarázható, hogy a belga nép dolgozó része majdnem minden nap utazik. Az ország vasúti hálózata és jegypolitikája a legtökéletesebb. Már 1904-ben 153 millió utast szállítottak, 5 millió munkás-hetijegyvet adtak ki s naponta 125 e/ren utaztak munkába.

A közlekedés megkönnyítésén kívül a belga közélet a kisemberen nemcsak a föld felosztásának elősegítésével, hanem lakásviszonyainak rendezésével is segít. A századforduló idején 1,329.504 ház jutott 6 és fél millió lakosra, azóta pedig az üdvös lakásépítési politika még jobban érezteti hatását.

A belga munkásház minden adó alól mentes. Az 1889. évi törvény pedig mintául szolgálhat. E törvény vidékenként bizottságokat állított fel a inunkásházak építésének előmozdítására, melyek a viszonyok alakulását évente jelentik. Adminisztrációs költségeiket az állam fedezi, tagjaikat nagyrészt az autonómia választja. Ezek a bizottságok ügyelnek fel a kisember lakásépítkezésére, amely állami segítséggel, de mégis szigorú üzleti feltételek mellett válik lehetővé. A Caisse Generale d'Epargne et de Retraite biztosítja rendelkezésre a fedezet nagy részét. Ezen pénztár és az egyedek közé a nagyrészt filantrópok által alakított hitelintézetek kapcsolódnak, amelyek helyi ismereteik és anyagi felelősségük alapján biztosítják a kiadott hitel behajtását. Minden munkás a telek árának s építkezési költségeinek kilenctizedrészét tőlük kaphatja meg 4% -ös kamatra. E hitel egyetlen feltétele az, hogy 25 év alatt és az adós 65-ik életévének betöltése előtt törlesztendő. Hogy az adós halálának veszélyét csökkentsék, a hitelügyletet életbiztosítással kötötték össze, úgyhogy ha meghal, utódai a ház tulajdonába jutnak és az eddig befizetett kölcsöntörlesztésnek megfelelő összeget kapnak, tehát a házépítés hitelkérdése elsősorban az életkortól és orvosi vizsgálatától függ. Pl. egy egészséges 30 éves munkás 4% kamat, 2.5% amortizáció és 1% biztosítási kölcsön árán 25 év alatt házának tulajdonosa lesz. Hogy ezeket a járulékokat betegsége esetén is fizethesse, arra számos helyi egyesületnél külön biztosíthatja magát.

A háború előtt 173 hitelintézet újján ilymódon 60.000 munkásházhoz adtak kölcsönt. Az 1919. évi törvény még erősebb ütemben gyorsította a munkásházépítést. A rendelkezésre bocsátott tőkéből a hatósági szervek építkeztek s három év után könnyített hitelfeltételek mellett adták el ezen épületeket. Tíz év alatt 53.984 munkásotthont emeltek, úgyhogy végeredményben a háború után összesen 186 ezer munkáslakás építését tették lehetővé.

Belgiumban tehát a gazdasági, helyi, társadalmi és faji adottságokat figyelembe véve, a szociális mezőgazdasági munkáspolitikai hiányait családi bérrel és a kisember magántulajdona kialakításának támogatásával igyekeznek pótolni.

A legújabb belga mezőgazdasági munkabér statisztika.

Az elmúlt évben a legtöbb európai nemzet állami statisztikai hivatala különös gondot fordított a mezőgazdasági munkásság bérvizonyainak megfigyelésére. Sajnos, a statisztikai tudomány kitűnő nemzetközi szervezettsége ellenére ezen merőben újszerű általános adatgyűjtések előkészítésénél az előző megfigyelések és tapasztalatok kölcsönös kicserélése hiányzott, úgyhogy az összehasonlításra kevés remény lehet. Sőt a helyi viszonyok képe sem lesz mindenütt teljes, ami azzal magyarázható, hogy a mezőgazdasági munkásság sorsát igen nehéz statisztikailag felmérni. Különösen ott, ahol a birtokfelaprózódás következtében nem található fel nagyobb együttélő tömegekben.

Áll ez főleg Belgiumra, a mezőgazdasági kisüzem tipikus országára, ahol 1930-ban 6 gazdaságból 4 volt kisebb öt hektárnál, egy gazdaság 5—10 ha-os, egy 10 ha-nál nagyobb. A belga föld felaprózódása pedig nem új keletű, mert már a századforduló idejében is az általános birtoknagyság Franciaországban majdnem kétszerese, Dániában több mint háromszorosa, Angliában négy és félszerese volt a belgának.

Ez a kis ország, ahol Csonkamagyarország területének egyharmadát kitevő földön a mi lakosságunkat megközelítő számú nép él, Európa legsűrűbben lakott vidéke. Népsűrűsége négyzetkilométerenkint 270, anélkül, hogy városai az 1 millió lakost elérnék. Nagymultú ipara sok tekintetben első helyen áll a népek versenyében. Földjeinek terméshozama pedig az intenzív megmunkálás következtében majdnem minden terménynél vezet, annak ellenére, hogy a talaj minősége jóval az európai átlag alatt van. Ezt az eredményt vasszorgalommal, erőltetett munkával és sok lemondás árán éri el a belga s főleg a flamand földműves. Bár a saját és családtagjai munkaerejét a végletekig kihasználja, az idegen munkaerőt sem nélkülözheti.

Ennek a kiváló agrárnépnek számszerű összetételét mindezt ideig csak hozzávetőlegesen határozhatta meg a belga statisztika. Pedig ugyan nagy gondot fordított arra. Az 1846 óta rendszeresen tartott mezőgazdasági üzemművelési felmérések adatai az általános népszámlálás eredményeitől mindig feltűnő eltérést mutattak, így az 1895-ös agrárnépszámlálás szerint a mezőgazdaságban tényleg foglalkoztatottak száma 1,204.810 volt, az 1900-as általános népszámlálás szerint pedig 697.372. Ezt a hatalmas különbséget az idők folyamán a számlálási módok egységesítése következtében lényegesen csökkentették ugyan, de még ma sem szüntethették meg. A legutóbbi, 1930-as népszámlálás 603.388-ban, az 1929-es általános mezőgazdasági felmérésnek nemrég közzétett eredményei pedig 662.382-ben állapították meg az agrárfoglalkozásúak számát. Ebbe a számba azon-

ban csupán a mezőgazdasági üzemtulajdonosok, a mezőgazdaságban tényleg foglalkoztatott családtagjaik és állandó idegen munkaerők vannak felvéve. A mezőgazdasági statisztika az ideiglenesen foglalkoztatottak munkaóráit is tudakolta. Az így nyert 41,387.097 munkanap 137.956 állandó munkásnak felel meg, ami természetesen, különös tekintettel az idénymunkák jelentőségére, fiktív szám. Ha a mezőgazdasági foglalkozásuakhoz hozzávesszük azokat, akiket eltartanak, két milliónál nagyobb számot kapunk, tehát a népességnek mintegy 25%-át.

Az állandó munkások tömegét is mindig más-ként határozták meg a különböző felmérések. Az általános népszámlálások rendszerint több munkást és kevesebb törpebirtokost mutattak ki. Az 1900-as általános népszámlálás 274 ezer, az 1895-ös agrár 189 ezer, az 1930-as általános 116 ezer, az 1929-es agrárnépszámlálás pedig csak 66 ezer állandó munkásról tudott. Ez utóbbi statisztika szerint az állandó mezőgazdasági munka 9.99%-át, az ideiglenes munka 21.3%-át végezte Belgiumban idegen munkaerő. Ezeket a különbségeket azonban könnyen megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy Belgiumban úgyszólván lehetetlen szétválasztani az ipari és földművelő lakosságot; a munkaadókat és munkavállalókat. A kitűnő közlekedési viszonyok és egyéb gazdasági, történelmi, faji adottságok következtében az ipari munkásság nagy része falun él, családjában az agrár- és más foglalkozások keverednek s a mezőgazdasági munkavállalók nagyrésze maga is törpebirtokos.

A legújabb mezőgazdasági bérstatisztika segítségével mindenesetre az állandó munkások számszerű

adatait is jobban megvilágíthatjuk. Ez a felvétel tulajdonkép egy általános, gazdasági és szociális statisztika keretébe illeszkedik.

Menete a következő volt. Elsősorban minden önálló háztartás, illetve üzem felelős vezetőjének állandó lakhelyén egy kérdőívet kézbesítettek ki. Azon az 1937 február 27-i állapot szerint a maga és vele egy háztartásban élők személyi adatait töltötte ki. Az ív kérdései különös gondot fordítottak a lakosság fő- és mellékfoglalkozásainak tisztázására s arra, hogy ki-ki hivatását üzemvezető, alkalmazott, háziiparos, vagy munkás minőségben űzi-e. Az önálló üzemvezető feltüntette azt is, hogy alkalmaz-e legalább egy állandó munkást, illetve tisztviselőt. A számlálóbiztosok azután a kerületükből hozzájuk befutó kérdőíveket 8 nap alatt átvizsgálták és mindazon felelős üzemvezetőknek, akik legalább egy fizetéses alkalmazottat tartanak, újabb, foglalkozásuk szerint különböző színű kérdőívet kézbesítettek ki.

A mezőgazdasági kérdőív az üzemvezető személyi adatain kívül a birtok nagyságát, a művelési ágakat tudakolja s azt is, hogy gyárt-e vagy ad-e el olyan árut, amely nem saját terméke. Ez esetben még a megfelelő ipari, vagy kereskedelmi kérdőívet is kitölti. Az utasítás a mezőgazdasági üzem művelési ágait a belga viszonyok szerinti részletezéssel taglalja. A tulajdonképpeni földművelésen, erdő-, mező-, legelő-gazdálkodáson, tejgazdaságon, állat- és szárnyas-tenyésztésen kívül a kertészet számos alfaját különbözteti meg.

Az üzemben foglalkoztatott idegen munkaerőket két csoportba sorozza: az ideiglenes és állandó mun-

kások közé. Az ideiglenes minőségben végzett munkánál, akárcsak az általános mezőgazdasági statisztikában, itt is jónak látták az idegen munkaerőn kívül az eltartottak munkanapjai után tudakozódni. Az ideiglenes munkában eltöltött napok számát az adatkitöltő az 1936-os naptári és nem a gazdasági évre kell hogy vonatkoztassa. Ez akkor is nehézséget okoz, ha a kiadott napszámbevételekről könyvvezetése lenne. Azt természetesen el sem képzelhetjük, hogy nem fizetett eltartottjainak átmeneti munkában töltött idejét feljegyezte volna. A belga földművesnél azonban, aki még az állandó vagy szezonmunkára vonatkozó bérszerződéseket sem igen foglalja írásba, könyvvezetésről alig lehet szó. Miben nem kis szerepe van annak, hogy a kötelező népoktatást csak a háború után rendszeresítették. De ha mindezek ellenére is bízhatnánk ezen adatgyűjtés sikerében, a belga földművelés nagy tényezőjét, a napszámmunkát illetően még hozzávetőleg sem tájékozódhatunk, mert itt az ideiglenes mezőgazdasági munkára éppen az ország földművesnépének nagyobbik részét alkotó intenzív törpebirtokosok fogadják fel a legtöbb idegen munkaerőt. Ezek viszont állandó munkást nem alkalmaznak s így a számlálásból kimaradtak. Az ideiglenes napszámbevételekre vonatkozó kérdőpont olyan általános, hogy az a válasz statisztikai jelentőségét igen lecsökkenti. A statisztikai hivatal maga is eltekintett az ívek ezen részének részletesebb feldolgozásától.

Annál nagyobb érdeklődés előzi meg az állandó mezőgazdasági munkások munkabérééről felvett adatgyűjtést. Sajnos, sem az ív, sem az utasítások nem írják le tüzetesen az állandó munka ténykörülményeit.

A belga törvények nem védik a gazdasági cseléd éves-szerződését és a kisbirtokos mindig hajlamos elbocsátani szolgáját, ha kevesebb a munka. Szerencsére ebben a boldog országban ilyenkor is akad ipari munkahely, a munkás tehát nem hal éhen. De azzal számolhatunk, hogy nagyobb munkaidőben több „állandó” mezőgazdasági munkást regisztrálhattunk volna.

A kérdőív minden egyes állandó munkás személyi adatán kívül a legutóbbi fizetéskor kiadott járandóságának bruttó összegét jegyeztette fel. Ez az összeg alapja az 1936. szeptember 12-i királyi rendelet értelmében az általános jövedelmi adónak. A számolás előkészítői azonban nagyon jól tudták azt, hogy Belgiumban, akárcsak minden más államban az adózás vagy biztosításnál kimutatott mezőgazdasági munkabérijövedelem távol áll a valóság képétől. Ezért különös gondot fordítanak a természetbeli járandóságok adatainak feldolgozására. Ezeket 18 osztályba sorozták (sajnos, csak a feldolgozásnál és nem a kérdőíveken). Az ellátás, ital, lakás, mosás főleg a háziszolgák, — az ingyenes vagy mérsékelt áron való földhasználat a családos cselédek, — a munkaadó gazdasági felszerelésének és trágyájának rendelkezésre bocsátása elsősorban a törpebirtokos munkavállaló szükségleteit fedezik. A belügyminiszter fennhatósága alatt álló Statisztikai Hivatal ezeket a járandóságokat a pénzfizetéssel együtt a munkavállaló neme, életkora nemzetisége, családi állapota, — az üzem művelési ágai és aszerint fogja feldolgozni, hogy hány más állandó munkást alkalmaz még a munkaadó. A természetbeli járandóságok egyes fajtáit tehát megismerhet-

jük, de a tényleg kiadott fizetés mérvére és értékére nézve a feldolgozók a becslés ingatag eredményeire lesznek utalva. Mert például általában véve más táplálékot ad cselédjének a wallon földműves, mint a flamand. Az utóbbiak maguk is igénytelenebbek és háziasszonyaik főzésművészete sok kívánni valót hagy maga után. Azután némely vidéken pl. a leves és főttburgonya, sőt a sör mérvét számon sem tartják. A szerződés szerint bármikor annyit kap belőlük minden szezonmunkás, amennyit el bír fogyasztani. Nem volna tehát egyszerű felbecsülni a kiszolgáltató táplálék értékét, de épily nehéz általánosítani is. Azt pl. már jobban meg lehetne világítani, hogy milyen nagy a szegődményes földek területe.

A belga viszonyok között azonban a mezőgazdasági munkás bérjövendelméből tényleges szociális helyzetére nem következtethetünk. A családos munkás ugyanis majdnem kivétel nélkül maga is kisbérlő vagy törpebirtokos. Gazdaságában természetesen hozzátartozói végzik a mezőgazdasági munka oroszlánrészét. Annak hozadékából nehezen állapíthatjuk meg, hogy mennyiben alapult munkabérjövendelme természetbeli járandóságain.

Végül a belga mezőgazdasági munkabérstatisztika még néhány érdekes kérdést fog tisztázni a munkásbaleset és öregség esetére való biztosításáról, továbbá a családi bérkiegészítő alapra, a munkában eltöltött időre és a munkásasszonyok férjének foglalkozására vonatkozólag.

A német mezőgazdasági munkabérstatisztika.

A magyar mezőgazdasági munkabérstatisztikai felméréssel csaknem egyidőben a német Birodalmi Statisztikai Hivatal is hasonló feladat megoldását víszti keresztül. Bár ez az első országos állami felvétel, a mezőgazdasági munkabérstatisztika a német irodalomban nagy múltra tekinthet vissza.

A mezőgazdasági munkásság mai jelentőségéhez és összetételéhez az európai feudális jogrendeknek a XIX. század első felében való felbomlása idején jutott. Poroszországban az 1811-es törvények tették a parasztot váltság ellenében földtulajdonossá, de ez a „felszabadítás” a liberális gazdasági rendszer viharába állította a kiscgazdát és akárcsak nálunk, úgy Németországban is, a földművesnép gazdasági alapját megrendítette. Ugyanakkor a földnélküliekből és az egész Európában jelentős népszaporulatöbbletből kialakította a mai mezőgazdasági munkásosztályt. Számuk a keletporosz nagybirtok vidékén a gazdasági változások lezajlása idején 1804-től 1867-ig 55 ezerről 140 ezerre emelkedett s az egész agrárlakosság 29%-áról annak 41%-át érte el.

A mi jobbág) felszabadításunk idején, 1849-ben ennek az akkor már kialakult német mezőgazdasági munkásságnak munkabérűt a berlini Landesökonomiekollegium megfigyelés alá vette és von *Lengerke*: Die ländliche Arbeiterfrage című munkájában közzétette. Az 1840- és 50-es évek nagy kivándorlási hulláma a földműves lakosság viszonyainak kedvezőtlen voltát jelezte. Az, hogy a francia háború után az 1870-es években a német ipar hatalmas lendületet vett, nem változtatott az agrárhelyezeten, mert most külföld helyett a városokba tódult a nép. A bérvizonyok alakulása tehát akkor is égető kérdés volt. 1873-ban a német mezőgazdák kongresszusának bérstatisztikáját von der *Goltz* tette közzé. 1890-ben pedig a Vereinfür Socialpolitik rendszeresen és teljes tudományos felkészültséggel vizsgálta meg a mezőgazdasági munkásság helyzetét és jövedelmét. *Sering*, *Thiel* és *Conrad* professzorok dolgozták ki a reprezentatív statisztika kérdőíveit és a gazdasági egyesületek útján kiválasztott birtokosokhoz a munkásság helyzetére vonatkozó általános, továbbá a bérvizonyokat kutató részletes kérdőíveket küldték ki. A 291 általános és 2277 részletes, megbízható válasz alapján *Kraeger*, *Losch*, *Grohmann*, *Frankenstein*, *Grossmann*, *Anhagen* és *Max Weber* országrészenként egy-egy kötetben tárgyalták a gyűjtött anyag eredményét. 1899-től 1902-ig az evangélikus szociális kongresszus foglalkozott ezzel a kérdéssel. A háború után 1919-ben a kollektív szerződések bevezetése előtt volt egy ilyen nagyobb jelentőségű adatgyűjtés. A mezőgazdasági munkásságra vonatkozó gazdag irodalomban pedig az egyes szer-

zók egész tömege végzett különböző adatgyűjtések alapján számításokat a munkabérekből. (*Aerebore* és tanítványa *Esden-Tempski* (1914), *Asmis* (1913, 1919), *Zách* (1913), *Franki* (1921), *Dietze* (1922, 1932), *Ries* (1923), *Weber R.* (1923, 1924), *Stachle* (1924), *Hüicho* (1925), *Feigl* (1927), gr. *Degenfeld-Schomburg* (1931), *Broesan* (1934) stb.).

Németországban a háború után a mezőgazdasági munkabérek kialakulását az osztályharc erőtenyezőinek politikai érvényesülése szabta meg. A munkaadó és munkavállaló álláspontját érdekképviseltek útján juttatta szóhoz és ezért ezeknek a szervezeteknek a tényleges bérrendszerről megfelelően kellett tájékozódniuk. A munkaadók szervezete (Reichsverband der land- und forstwirtschaftlichen Arbeitgebervereingung) 1920 óta állandó statisztikát vezetett a mezőgazdasági munkás vidékenként különböző bevételéről (A bért nem a gazda termelési költség kiadása mérvével számította.) A gazdasági munkások két legnagyobb szervezete: a szocialista „Deutscher Landarbeiterverband” és a keresztény „Zentralverband der Landarbeiter” (1923-ban az elsőnek 499.107, a másodiknak 104.344 tagja volt) a munkabérekéről szintén rendszeres adatgyűjtést vezetett. Nem kis feladat volna az összes hasonló megfigyeléseket felsorolni, ha figyelembe vesszük azt, hogy az államfordulat előtt, a politikai pártokat leszámítva, mintegy 5000 mezőgazdasági érdekképviselő tevékenykedett a munkabérharcban.

Ugyanezen idő alatt azonban a hatóság és a pártatlan közületek is éber figyelemmel kísérték a mun-

kabér hullámzását. Elsősorban a pénzügyminisztérium az adózás szempontjából időnként a természetbeli járandóságok felértékelésére országos kulcsot számított ki, amit a tartományi pénzügyigazgatóságok 10% erejéig alkalmazhattak a helyi viszonyokhoz. 1924-ben az adózatlan jövedelem-határ 624 márka lévén, jelentős munkabér került adózás alá. — A Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft pedig a gazdasági termények ármáximojának megállapítása végett gyűjtött adatokat a munkabér, mint jelentős termelési költség magasságáról. Még fontosabb volt ez a tájékozódás a szociális biztosító intézeteknél, ahol a törvény értelmében a balesetjáradék és a járulékok a munkás évi jövedelméhez igazodnak. A kollektív szerződések évenkénti újjáalkotásának megkönnyítésére eleinte a szerződő felek érdekképviselői paritásos és végeredményben pártatlan szervek munkabérmegfigyelési tevékenységéhez fordultak. A rövidéletű Reichsarbeitsgemeinschaft és 1923/24. évre a hallei tudományos Tarifamt gyűjtött részükre béradatokat. Mivel politikai okokból ez az összefogás megszűnt, Halle attól fogva csak a szász tartomány kerületeiről készített tudományos célból mezőgazdasági munkabérstatisztikát. Természetesen a kollektív szerződések érvénye idején a pénzber nagysága elvileg a megfelelő érvényesülési területén évenként állandó volt, de a természetbeli járandóságok felértékelése az adatgyűjtő számítási rendszere szerint változott, így 1924-ben az egy munkaóra eső mezőgazdasági természetbeli járandóság országos középára a szocialista szervezet számításai szerint 15.58, a munkaadó érdekképviselőt sze-

13.73, Hucho adatai alapján pedig 15.36 Pfen-
niget tett ki.¹⁾

A mezőgazdasági munkabérrendszernek az ipari
bérrel szemben az a felmérhetetlen előnye, hogy itt le-
hetőség nyílik a munkateljesítés természetbeni járan-
dóságok útján való ellenszolgáltatására. Az állandó
gazdasági munkás eleinte a rossz közlekedési vi-
szonyok és piaci lehetőségek idején, elszigeteltségében
életszükségletnek tekintette természetbérét, mert e nél-
kül nem tarthatta volna fenn magát és családját. De
jelentősége a modern időkben sem csökkent, mert va-
gyongyűjtési lehetőségének még ma is csak az az
alapja, hogy ezáltal önellátásán kívül termelő háztar-
tást is vezethet. Akárcsak gazdája, kicsinyben ő maga
is közvetlen élvezőjévé lesz a mezőgazdasági ter-
melés hasznának. Terményjárandóságai, szegődmé-
nyes földjei alapján állatot tarthat és nevelhet, szor-
galma gyümölcsét élvezheti. A tiszta pénzber elsősor-
ban a városi élet igényeit elégíti ki, a német nemzeti-
szocialista béropolitika álláspontja szerint a mezőgaz-
daságban a vegyes bérrendszernek, ahol a természet-
beli járandóságok aránya helyes, nagy jövője van.

A gazdasági helyzet változása, a jó, közeli piac
arra csábította a munkaadót, hogy terményeit önmaga
bocsássa áruba. Egyrészt a cereáliák háttérbeszorulása,

¹⁾ Érdekes, hogy a munkabérharc szempontjából az volna
természetesebb, ha az érdekképviseletek épp fordított mérvben
értékelnék a természetbeli járandóságokat. Azonban figyelembe
kell venni, hogy a szocialisták ezen magasabb arány alapján
küzdöttek a magasabb pénzberért és a párt tagdíjait is nagyobb
bér után szedték. A munkaadók pedig minél kisebb bért mu-
tattak ki, a munkás után fizetett szociális terhek annál kisebb
volt.

az intenzív megmunkálás, a nagybirtok szétesése, másrészt a munkás erősebb foglalkoztatása, családjának munkába fogása, az idénymunkáltatás előretörése és a munkásság szellemi átváltozása, mind hozzájárultak a természetbér arányának háttérbeszorulásához. Viszont a gazdasági válság megint a naturáliák arányának kedvezett.

A német nemzetiszocialista állam a mai mezőgazdasági munkabérek alsó határát törvényerejű hatósági bérszabályokkal állapítja meg. 1934 január 20-án a nemzeti munka rendjéről alkotott törvény 18. §-a értelmében a munkaügyi miniszter által megszabott nagyobb gazdasági területekre szolgáló hatáskörrel a munkarendben szükséges egyetértés biztosítására új szociális állami hatóság: a „Treuhänder der Arbeit” került. Ha úgy találja, hogy kerületében valamely üzemszövettségben a legkisebb munkabér megállapítására szükség van, akkor szakértőbizottság meghallgatása után törvényerejű írásbeli bérszabályokat bocsáthat ki. A törvény életbelépte óta eltelt négy esztendő alatt természetesen ez az eljárás a mezőgazdasági bérszabályozásra vonatkozólag sok változáson ment át. Mindenekelőtt a bérszabályozás kibocsátását — akárcsak a régi kollektív szerződések idejében — rendszerint a szerződő felek érdekképviseletei kezdeményezik. Először azok igyekeznek egymás között megállapodásra jutni. A bértervezet innen a politikai alapon szervezett és legfőbb gazdaságpolitikai irányító testület: a Reichsnährstand első főcsoportjának („Der Mensch”) tartományi, majd országos szervéhez kerül, amely „vezérkara” által kidolgozott általános elvek szerint vizsgálja át a kérdést. Ha változtatást tart

szükségesnek, az ügy a Treuhänder der Arbeit elé kerül, aki szakértőbizottság meghallgatása után a bértervezetet most már mint saját véleményét terjeszti fel a munkaügyi, illetve földművelésügyi miniszterekhez, akik a Reichsnährstand ismételt meghallgatása után döntenek s a Treuhänder der Arbeit ahhoz képest hirdeti ki saját neve alatt az új bérszabályozást. Az 1935. évi májusi minisztertanácsi határozat értelmében tulajdonkép további intézkedésig a mezőgazdasági bérminimumot emelni nem lehet,¹⁾ így a változások csupán a fizetési rendszer módosítására és különböző területeken bevált jogszabályok kiterjesztésére vonatkozhatnak.

Végeredményben tehát a *Birodalmi Statisztikai Hivatal bérstatisztikai felvételének* feladata kettős: megállapítani, hogy hol és mennyiben fizetnek a hatósági bérminimumnál többet, másodsor pedig a természetbeni járandóságok egységes rendszer alapján való felértékelésével meghatározni és pénzben kifejezni a munkabér évi összegét. A német felvétel első különlegessége a munka technikai lebonyolításában nyilvánul meg. A Birodalmi Statisztikai Hivatal ugyanis az adatgyűjtést a Reichsnährstand segítségével oldja meg. A kérdőíveket a munkaadó tölti ki, de a*? adatok helyességéért a birodalom területén működő 533 „Kreisgefolgschaftswart” is felelős, 1 példányt megtart és 2 ívet a 20 „Landesbauernschaft” útján felterjeszt a Reichsnährstand végrehajtóhivatalának külön e célra szervezett osztályához, ahonnan azután a kérdőívek egy-egy példányát a Birodalmi Statisztikai

*) V. ö. „A német mezőgazdasági bérpolitika

Hivatal kapja meg. A reprezentatív statisztikai felvétel egyedeinek kiválasztása is a Reichsnährstand szervezetei útján történik. A kereső munkavállalók (az új névhasználat szerint „Gefolgschaft”) 5%-ának jövedelmi viszonyait mérik fel. A Birodalom kb. 47.000 Ortsbauerschaftja, minden munkaadó („Betriebsführer”) gazdasági üzeméről nyilvántartó lapot állít ki a Reichsnährstand részére, amely annak alapján veti ki a tagdíjjárulékokat. Majd annak segítségével válogatja össze azokat a tipikus gazdaságokat, amelyeknek munkavállalói a kerület munkásságának összesen 5%-át teszik ki. Hogy egy olyan keresztmetszetet kapjanak, amely a mezőgazdasági munkásság minden rétegét felöleli, a kiválasztott üzem összes munkásainak jövedelmét megvizsgálják. Tehát ha ily módon a Statisztikai Hivatal nem is kap hű képet a mezőgazdasági munkásság számszerű rétegződéséről és az adatok alapján az általánosan ismert munkáskategóriák vidékenként ezer változatot felmutató életkörülményeinek kutatásába nem is mélyedhet, a felvétel reprezentatív voltának igazságát nagyban alátámasztja az, hogy a vizsgált egyedek kiválasztását a helyi körülményekkel ismerős gazdasági szakemberek végezték.

A mezőgazdasági munkabérszámlálás csak a kiválasztott munkaadó állandó mezőgazdasági munkásságának kereseti viszonyait kutatja. Megfigyeléséből tehát — akárcsak a magyar felvétel — kirekeszti az ideiglenes munkásság, a napszámosok nagy tömegének nehezen megfogható keresetét. De a mi statisztikánkkal szemben kísérletet sem tesz a harmadik nagy munkásréteg: az időszaki munkásság bevételeinek

meghatározására. Ezt a munkásosztályt egyébként úgy az érvényben levő jogszabályok, mint a német bérpolitika meglehetősen elhanyagolják. Az állandó munkásság kiválasztása sem történik egységes alapon. A kiszemelt birtok mindkét nemű munkásságát megszámlálják, de míg az utasítás megköveteli a férfimunkás „állandóan” alkalmazott voltát, addig a munkás feleségéről nemcsak akkor töltet ki kérdőívet, ha az ugyanazon munkaadóval az egész évre terjedő gazdasági munkajogviszonyban áll, hanem akkor is, ha annál „rendszeresen (pl. minden aratáskor)” munkát kap. Mivel a munkás kereső feleségének kérdőívét férjével azonos sorszám alatt állítatják ki, így egy lépést tesznek a munkavállaló családi bérjövédelmének megállapíthatása felé. Ez azonban csupán kezdetleges kísérletnek tekinthető, mert a munkás ugyanazon munkaadónál állandóan foglalkoztatott gyermeke bérét már nem számítják. Nem figyelik meg családtagjainak munkaadójától kapott napszámberét és nem veszik számba azok idegen helyen nyert mezőgazdasági munkabérkeresetét sem. A Német Birodalom egyes vidékein a családi bér nyomaira akadunk, így például a női gazdasági cseléd járandósága néhol a nőtlenétől lényegesen különbözik. Sziléziában és Keletporoszországban pénzbére nagyobb, Nyugat- és Dél-németországban több a természetbeli járandósága, néhány brandenburgi körzetben pedig azelőtt nagyobb természetbérevel szemben kisebb volt a pénzbevétele. Iskolaköteles gyermekei, sőt elvétele egyéb hozzátartozói (pl. keresetképtelen szülei stb.) száma szerint gyakran emelkedik tej- és gabonakonvenciója is. Sajnos, a szociális bérrendszernek ezek az annyira fon-

tos és érdekes részletei a munkabér-statisztika alapján aligha lesznek megvilágíthatók. A gyermekek számát fel kell ugyan tüntetni, de ezzel a munkásnak a társánál szemben esetleges magasabb keresete okozati összefüggésbe nem hozható. Hacsak a megjegyzés rovatban azt néhol fel nem tüntetik, amit azonban az utasítást nem ír elő.

A munkabér összegét a statisztika egy teljes évre vonatkoztatja. Az utasítás szerint lehetőleg az 1937-és naptári évre. Ahol azonban az 1936 július 1-től 1937 június 30-ig terjedő gazdasági év adatai könnyebben kiszámíthatók, azokat kell közölni s ez a kérdőív homlokán külön megjegyzendő. Az adatok tehát fél-éves eltérést takarnak, aminek oka az, hogy a német mezőgazdasági törvényhozás, talán az ország nagy kiterjedésére, éghajlati különbségek okozta eltérő szokásaira való tekintettel nem szánta még -el magát az állandó munkások egységes szegődési idejét megszabó és a mi 1935 : II. t.-c.-ünkhöz hasonló üdvös intézkedésre. A munkaszerződések megszűnése kapcsán a felmondás idejét az általános polgári törvénykönyv szabályozza. A még most is érvényben levő, de tényleg alig érvényesülő 1918 november 22-i ideiglenes mezőgazdasági munkástörvény csak az azonnali szerződésfelbontás eseteit rendezte, amit a mostani hatósági bérszabályok is átvettek. Legtöbbjük az állandó gazdasági munkást szerződése lejártá előtt 3—6 hónapi felmondási idővel védi. A munkás-változás idejének egységesítésére azonban csak ritkán akad példa, így a szászországi szabályzat április 30-át említi, a pomerániai szabályzat 3. §-a pedig az éves cseléd munkaévének végződését március 31-ben álla-

pítja meg. A német nagybirtok vidékén ritka az a munkásellenes intézkedés, amely a naptári év lejártával a tél közepén szünteti meg a szerződést. Ez a mai mezőgazdasági munkáshiány idején a nyugati ország-részekben is alig fordul elő. Viszont június végén a legnagyobb munkaidőben a munkaadónak nem érdeke a munkásváltoztatás. Az tehát — akárcsak nálunk — rendszerint a tavaszi hónapok elején történik, a kérdőívek által választott két időpont ezek szerint alig fog a lényeges helyzetnek megfelelni.

A Birodalmi Statisztikai Hivatal a munkabért a munkában eltöltött időre fogja kiszámítani. Ezért az 1937-ben — (most már nem említi a gazdasági évet) — eltöltött munkanapok, vagy munkaórák számát tudakolja. A magyar mezőgazdaságban, ahol az 1907: LXV. t.-c. általában a negyedévenként esedékes éves cselédbér rendszere mellett döntött és ahol az 1898 : II. t.-c. alapján kötött szerződések is csak elvétele tartalmazzák a szerződött munkások napszámszolgáltatását, ez a kérdés csak becsléssel volna meghatározható, mert a szerződő felek alig tartják az egyes munkás munkában töltött óráit számon. A német mezőgazdasági állandó munka pénzbeli díjazása azonban igen gyakran napszám vagy órabér szerint történik. A háború utáni idők vívmánya szerint, — amikor a 8 órás ipari munkaidő mintájára a mezőgazdasági munkásság is megkapta a maga munkaidejének az időszakonként változó mérvű meghatározását, — a vasárnapi munkát és a túlórázást — a bérszabályokban előírt fizetéssel díjazni kell. Tehát a különórák számát rendes könyvvezetés mellett az év végén is meg lehet állapítani. A nemzeti szocializmus pedig

nagy súlyt helyez a szabályos mezőgazdasági üzemvezetésre. Azonban több munkáskategória a bérszabályok szerint sem napi, hanem havibért kap. A tehenészetekben alkalmazottakat nagyrészt a gondozott tehenek száma és az elért fejési eredmények, állateladás szerint fizetik s az önálló háztartást nem vezető, nőtlen, hajadon cselédek, valamint a tanoncok is általában heti- vagy havibért kapnak. Ezekben az esetekben pedig nem igen remélhető az év folyamán eltöltött munkanapok, vagy órák feljegyzése. A fizetéses szabadság idejét a hatósági bérszabályok pontosan körülírják, alig valószínű tehát, hogy azon a felek változtassanak.

Maga a kérdőív aránylag egyszerű és áttekinthető. A sorszám, országrész és kerület megjelölése után kérdőpontjai három csoportra oszlanak. Az első rész 6 kérdése a munkaadó néhány jellemző adata után érdeklődik. A második rész 8 pontban a munkavállaló személyes körülményeit szeretné megvilágitani. Nevét, családi állapotát, nemét, életkorát, alkalmazásának minőségét, gyermekei számát s hogy azok közül hányan 14 éven aluliak. Végül pedig termelő háztartásának üzemi kereteibe pillant bele azáltal, hogy saját tulajdonát képező, vagy bérelt földjének területét és állatállományának darabszámát tudakolja. Az adatgyűjtés tehát a bérstatisztikán túlnöve a mezőgazdasági munkavállaló vagyoni viszonyait is fel akarja tüntetni anélkül, hogy még egy lépéssel tovább menve, azt is megállapítaná, hogy azok megszerzése, illetve fenntartása pontosan milyen összefüggésben van járandóságaival. Igaz ugyan, hogy a munkabérről

szóló harmadik kérdéscsoportban szegődményes földjének nagysága és állattartása is szerepel. A két adat csoport tisztán matematikai összevetése azonban korántsem fog hű képet adni. Figyelembe kellett volna venni, hogy a birodalom nyugati részein szokásos az, hogy a törpebirtokos munkás kisbirtokos munkaadójának gazdasági felszereléseit használhatja, tőle trágyát vagy vetőmagot kap. Mindezt természetesen a munkabérbe beszámítják. A következő kérdéscsoportban mindebből csupán a munkaadó által teljesített fogatos ellenszolgáltatás szerepel. Azután az állattartásnál nem mindegy az, hogy a munkavállaló háztartási telephelye a nagybirtokon van-e, vagy sem, mert az előbbi esetben azon állatai is, amelyek szerződés szerinti állattartásának számán felül vannak, tulajdonképp a munkaadó tarlóján legelnek, stb.

A harmadik kérdéscsoport a munkavállaló pénz- és természetbeni járandóságait tudakolja, bruttó pénzbevételeit, az abból foganásított levonásokat és egy összegben a nettó pénzbért. A bruttó időbér összegét a bérszabályok határozzák meg, tehát annak feltüntetése nem ütközik akadályba. De a második kérdőpont az akkordban kifizetett bér összegét tudakolja. Az pedig legtöbbször nem is pénz, hanem természetbeni járandóság, amit elsősorban át kell értékelni. Azonkívül a német mezőgazdaságban gyakori egyes sürgős vagy fontos munkáknak az állandó munkásokkal akkordban való végeztetése, akik ezáltal többet keresnek. Ilyenkor a terményt rendszerint egy tömegben adják ki mindnyájuknak és néhol az alacsonyabb rendszeres illetményeiket az így végzett munka idejére

levonásba hozzák. Nagyon pontos könyvvezetés esetén fogja tehát csak az egyesek keresetének összeadása kitenni az uradalom által tényleg kifizetett munkabér értékét. Az eddig beérkezett íveken alig töltötték ki a rovatot, tehát az egyszerűség kedvéért nem választottak. Épp ilyen nehézségeket okoz a következő pontokban tudakolt „egyéb” pénzárandóságok kiszámítása is. A német mezőgazdaságban ugyanis azoknak jóval nagyobb szerep jut, mint nálunk. Elsősorban a hatóságilag megállapított munkaidőn kívüli túlórák díjazása, továbbá a tejtermékeknél, az állatnevelés, sőt állateladás kapcsán jelentkező erős prémiumrendszer következtében. A levonások között az adó, a párttagsági díj és a szociális biztosítási járulékok szerepelnek. Azonban elvi okokból tilos feltüntetni a munkás egyházi adóját még ott is, ahol azt közadók módjára hajthatják be. Kihagyandók továbbá a párttagdíjon kívül az új államrendszer nem jelentéktelen egyéb terhei is, mint N. S, Volkswohlfahrt, Winterhilfswerk, stb. kötelező járuléka. Az összes levonások közül a munkásra legsúlyosabban kétségtelenül szociális biztosításának reá eső költségei nehezednek, amelyek a beérkezett ívek tanulsága szerint egész pénzbérenek egyharmadát, vagy felét is felémésztik.

A harmadik kérdéscsoport másik fele a természetbeli járandóságokat 9 csoportba sorozza. Azokat az adatszolgáltató mértékegységek szerint tünteti fel, pénzértékük kiszámítása az adatgyűjtő tekintélyes feladata. A konvenciónak megfelelő, ú. n. „deputate” járandóságaiban a tejen, gabona-, takarmányféléken

kívül a magyar bérvizonyokhoz képest különös járandóságokra akadunk, mint pl.: vaj, kenyér, liszt, ocsu, olajmagvak, takarmányburgonya. Az állattartásban pedig a tehén, növendéke, a sertés és aprójószágért kívül a kecske- és juhtartás szerepel. Az állattartás kritériumát a kérdőív igen szigorúan határozza meg, mert csak azon állatot jegyezteti fel, amely a munkaadó istállójában, az uradalmi tehenekkel egy takarmányon, legelőn él. Ha a takarmányt a munkaadó munkásának kiadja, azt a terményjárandóságok között tünteti fel. Arra az esetre tehát, ami a magyar cseléd tehentartásánál a leggyakoribb, hogy t. i. tehenét az uradalom istállójában és legelőjén, de saját takarmányával neveli, az e téren általában kedvezőbb német viszonyok miatt az adatgyűjtő nem is gondolt. A kérdőpontok az állatszállításra való megjegyzést a járandóságok közt szerepeltetik anélkül, hogy a munkaadó más szállítási kötelezettségeit figyelembe vennék. A szegődményes földet (burgonya, szántóföld, kert, rét, legelő) igen helyesen, két csoportba sorozták aszerint, hogy a munkás bevetve kapja-e vagy sem. De már a bevetetlen szegődményesföld trágyázása és megmunkálása iránt nem érdeklődtek. A tüzelőjárandóságokat bőven taglalják, de a cselédlakásra, az étkezésre és elszállásolásra vonatkozólag megelégszenek az igenlő és tagadó válasszal is. Így tág teret engednek a becslés szerepének. Az „egyéb” természetbeli járandóságok kis rubrikájába az utasítás értelmében a szabályszerű összes juttatások, mint ruhadarabok stb., helyi áron felbecsült pénzértéke került, a közelebbi megjelölés lehetősége nélkül.

Végül az adatgyűjtés két kérdőpontja figyelembe veszi a német mezőgazdasági munkásság két, a lobbiekétől eltérő munkaviszonyok között élő rétegének különleges bérviszonyait is. Ezek közül az ú. n. „Heuerlinge” Westfalen, Hannover és Oldenburg tartományok egyes vidékein mintegy 25—30.000-en élnek. Munkaviszonyukat az jellemzi, hogy egész bérük vagy annak egy része helyett tekintélyesebb földhasználatot kapnak és munkaadóik fogatos segítségét.

A másik réteg az ú. n. „Insten” száma Hollsteinben az 1000-et is alig éri el. Ezek tulajdonkép a nagybirtok cselédei, de szegődményes földjük területe jóval nagyobb. Azt nemcsak családjukkal műveltik, hanem e célra maguk is havonta 8—10 szabadnapot kapnak. Ha a bérstatisztika ezekről a különleges munkabérviszonyokról is megfelelően óhajtott volna tájékozódni, csupán egy külön felvétel vezetett volna a célhoz, mert a két kérdés alapján a többiektől eltérő helyzetük megvilágítása nem remélhető.

Mint fenti néhány megfigyelésből láhattuk, a legújabb német mezőgazdasági munkabérstatisztika különleges felvételi rendszere és alapos előkészületei ellenére ennek a jelentős néprétegnek helyzetéről teljes képet nem fog adni. Mentségül szolgálhat, hogy a mezőgazdasági munkabér különleges természete olyan nehézségeket tornyosít a megfigyelő elé, amelynek következtében általános felvétellel eddig egy országban sem mertek kísérletezni.

A felvétel még folyik, így eredményei is ismeretlenek. De az új német gazdasági rendszer elvei következtében az sem biztos, hogy közzéteszik azokat. Az

adatgyűjtés elsősorban a Reichsnährstand gyakorlati céljait szolgálja és a legközelebbi hatósági bérszabályok megállapításánál már éreztetni fogja hatását. A német mezőgazdasági munkabér közismerten az ipari bér alatt mozog, emelése újabb állami támogatás nélkül a terményárak még nagyobb emelkedésével járna. A nagy ipari munkalehetőségek következtében az agrárnép városbatódulása az ország vezetőinek egyik legsúlyosabb gondja. Másrészt ha a statisztika feltárná a mezőgazdasági munkás termelő háztartásából eredő azon eddig ki nem mutatott jövedelmeit, amelyek nagyrészüket a város csábítása ellenére mégis a földeken tartják, ez az egyenlő teherviselés elve alapján szociális biztosítási járulékaik emelésére kellene hogy vezessen.

Az irányított gazdasági élet rendszerében tehát ezek a szempontok a felvétel esetleg mégis közzétett eredményeinek tudományos vizsgálata alkalmából nem hagyhatók figyelmen kívül.

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldal

I. A Csonkaország földműves munkásnépe.....	3
1. Tevékeny mezőgazdasági munkabér politikát	5
2. Földéhség és munkaigény	10
3. A cukorrépatermelés hatása a munkaviszonyokra	16
4. Egy szociális szabályrendelet statisztikai indokolása	20
5. A föld és a munkabér	26
6. A mezőgazdasági munkásság kereseti viszonyai Fejérmegyében.	31
7. A gazdasági cselédség helyváltoztatása	48
8. A mezőgazdasági bérpolitika útja	52
II. Földműves munkássors Középeurópában 1938-ban.....	63
1. A német mezőgazdasági bérpolitika	65
2. A német nagybirtok népeltartó ereje	72
3. Munkásházépítkezés Németországban	79
4. A német földreform és a telepítés	86
5. Természetbeni járandóságok a német mezőgazdasági munkabérekben	91
6. A mezőgazdasági munkásság kereseti viszonyai Ausztriában.....	97
7. A mezőgazdasági cselédek bérvizonyai Cseh-Szlovákiában	102
8. A cseh-szlovák mezőgazdasági munkásság számadatainak tanulsága	109
9. A cseh-szlovák földbirtokreform hatása a déli szudétavidék népesedésére	115
10. A jugoszláv földreform mérlege	119
11. A román agrárpolitikai irányváltás oka	125
12. Hogy védi egy kisbirtokos ország mezőgazdasági munkássága szociális jólétét?	129
13. A kgújjabb belga mezőgazdasági munkabérstat statisztika	136
14. A német mezőgazdasági munkabérstatisztika	143